

Masarykova univerzita

Fakulta sociálních studií

Katedra psychologie

Magisterská práce

Obor psychologie

**ZDROJE A PŘEKÁŽKY PROFESNÍHO UPLATNĚNÍ OSOB
SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM**

Vypracovala: Bc. Veronika Pekárková

Vedoucí práce: PhDr. Jan Vančura, Ph.D.

Brno

2013

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

Bc. Veronika Pekárková

V Brně dne 10. 5. 2013

Ráda bych na tomto místě poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Janu Vančurovi, Ph.D. za trpělivé provázení a laskavé vedení celým procesem vzniku diplomového projektu. Za jeho podporu, povzbuzení, osobní úvahy i poskytování neocenitelných rad. Dále bych chtěla poděkovat všem participantům za svou sdílnost a otevřenost, s níž se podělili o své životní příběhy a Mezinárodnímu centru Axmanovy techniky modelování pro zdravotně postižené za vlídné přijetí a možnost spolupráce.

OBSAH

I.	ÚVOD	1
II.	TEORETICKÁ ČÁST.....	3
	1. VYJEDNÁVÁNÍ SVÉHO MÍSTA NA SLUNCI	3
	1.1 BOJ O SOCIÁLNÍ STATUS.....	3
	1.1.1. Předsudky společnosti	3
	1.1.2. Zrakové postižení – komentář k termínům.....	4
	1.2 SEBEPOJETÍ.....	5
	1.2.1 Sebehodnocení.....	6
	1.2.2 Charakteristické rysy sebepojetí nevidomých	8
	1.2.3. Konzistence sebepojetí	10
	1.2.4. Shrnutí	11
	1.3 VYROVNÁVÁNÍ SE S HANDICAPEM.....	11
	1.3.1. Coping	11
	1.3.2. Nezdolnost	14
	1.3.3. Primární a sekundární handicap	16
	1.3.4. Akceptace zrakového handicapu	17
	1.4. PRÁCE OSOB SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM.....	18
	1.4.1. Překážky na cestě k získání a udržení zaměstnání	19
	1.4.2. Volba povolání	21
	1.4.3. Uschopňující nebo zneschopňující péče?	22
	1.4.4. Uschopňující prvky na cestě k získání pracovního uplatnění	23
1.	NARATIVITA.....	24
	2.1. VYPRÁVĚNÍ	24
	2.1.1. Autobiografická vyprávění	25
	2.1.2. Vyprávění a paměť	26
	2.1.3. Role publika.....	28

2.1.4. Funkce životních příběhů	29
2.2. ASPEKTY LIFE STORY INTERVIEW	32
2.2.1. Narativní tón	32
2.2.2. Motivy nápravy (redemption) a zničení (contamination)	34
III. EMPIRICKÁ ČÁST	36
1. VÝCHODISKA A CÍLE VÝZKUMU	36
2. METODA	37
2.1. VOLBA VÝZKUMNÉ PERSPEKTIVY	37
2.2. VÝZKUMNÝ SOUBOR	38
2.3. METODA TVORBY DAT	40
2.4. METODA ANALÝZY DAT	41
2. VÝSLEDKY	42
3.1. JULIE: „Musím lidem ukázat, jak je ten život hezký“	43
3.2. SAŠA: „Nejsem slepá, jsem odvážná“	51
3.3. ADA: „Když má člověk nějaký handicap, musí toho umět víc“	62
3.4. BÁRA: „Zbláznit se je komfort, kterej si nemůžu dovolit“	69
3.5. HONZA: „Mám rád zvuk zvonů“	77
4. DISKUSE	82
4.1. DISKUSE VÝSLEDKŮ	82
4.1.1. Uschopňující činitele	84
4.2. LIMITY VÝZKUMU	91
5. ZÁVĚR	94
IV. LITERATURA	95

I. ÚVOD

„Zkuste si představit svět, který všem lidem nabízí být samozřejmou součástí společnosti. (...) Pokuste se představit ne svět neschopností a vyřazení, ale svět začlenění a příležitosti. Ku podivu vám to nedá moc práce, budete-li chtít.“ (Cháb, 2004, s.47)

Ve své diplomové práci jsem se rozhodla věnovat tématu úspěšného profesního uplatnění osob se zrakovým handicapem. Zajímalo mě, co vše je zapotřebí k tomu, aby lidé, které společnost označuje jako handicapované - tedy něčím znevýhodněné, překročili pomyslné bariéry znevýhodnění a našli svůj profesní úspěch v pracovní kariéře.

Tématu života s handicapem, konkrétně se zrakovým handicapem, se věnuji již delší dobu. Můj život se prolíná s životy nevidomých lidí od počátku střední školy. Ve své bakalářské práci jsem se věnovala integraci nevidomých do běžných typů středních a vysokých škol. Tehdy si mi jedna z účastnic výzkumu postěžovala: „Vzdělání dobrý, ale co dělat dál.“ Byl to pro mě jeden z impulsů, díky nimž jsem se rozhodla ve své diplomové práci zaměřit na profesní uplatnění osob se zrakovým handicapem. Rozhodla jsem se prozkoumat, jak se stát člověkem budujícím si svou profesní kariéru navzdory zrakovému handicapu.

Mezitím jsem se seznámila s prostředím *Mezinárodního centra ATM pro zdravotně postižené* v Tasově na Vysočině. Toto centrum vzdělává a posléze zaměstnává nevidomé, kteří se vyučili v Axmanově technice modelování (ATM). Lidé, kteří zde studují nebo již pracují, se v něčem liší od většinové populace se zrakovým postižením. Jsou to ti, kteří své pracovní uplatnění již našli a jsou ve svém oboru úspěšní. Snaží se zde něco naučit a získat tak prostředek ke své nezávislosti a úspěchu v profesní kariéře. Zjistila jsem, že v práci s hlinou nalézají uplatnění nejen studenti tasovského centra, ale nevidomí výtvarníci jsou rozseti po celé republice. Díky své diplomové práci jsem se dostala do světa nevidomých výtvarníků, řemeslníků a sochařů. Setkala jsem se s profesionály, kteří pracují a studují v tasovském mezinárodním centru nebo pracují na volné noze a pojí je podobná profesní zkušenost práce s hlinou a úspěch, který v ní nalézají. Vnímám je jako lidi úspěšné ve své pracovní kariéře navzdory svému zrakovému handicapu.

Běžně se mluví o nutnosti nalézání pracovního uplatnění pro lidi se zrakovým handicapem a to i z důvodu zlepšení vnímání zrakově postižených celou společností jako jejich platných členů. Teprve

úspěšné profesní uplatnění člověka s postižením je považováno za jedno z kritérií jeho plnohodnotného zařazení do společnosti (Opatřilová, 2005). Ovšem nezaměstnanost lidí s těžkým zdravotním handicapem je vysoká. Ne všem zrakově handicapovaným se podaří své pracovní uplatnění nalézt.

V našich podmínkách je systém péče o handicapované vymezen negativně. Běžně se setkáváme s popisem omezení a problémů, které slepota před člověka klade. Už méně se hovoří o prvcích, které usnadňují nalézání vlastního pracovního uplatnění. V literatuře se běžně setkáváme s popisy možností sociální, pedagogické a legislativní podpory pro lidi s postižením, kteří hledají zaměstnání. Nepodařilo se mi ovšem nalézt výzkumy, které by se zabývaly tím, co je „to navíc“, co nakonec přiměje člověka k tomu, aby neseděl doma s rukama složenýma v klíně, ale překonal bariéru vlastního handicapu a našel úspěch ve své pracovní kariéře. Proto jsem se ve své práci zaměřila na zdroje úspěšného profesního uplatnění nevidomých.

V teoretické části práce se věnuji tématu společenských předsudků vůči nevidomým, sebepojetí a sebehodnocení handicapovaných, prvkům hrajícími svou roli při vyrovnávání se se svým handicapem a pracovnímu uplatnění nevidomých. Snažím se také nastínit problematiku narativity, jejích funkcí a aspektů. Empirickou část pak opírám o svůj vlastní kvalitativní výzkum prováděný formou polostrukturovaných rozhovorů (life story interview podle McAdamse) na vzorku úspěšných nevidomých řemeslníků a výtvarníků, kteří pracují s hlinou.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. VYJEDNÁVÁNÍ SVÉHO MÍSTA NA SLUNCI

1.1 BOJ O SOCIÁLNÍ STATUS

1.1.1. Předsudky společnosti

Po celou známou historii se téměř každá kultura stavěla k nevidomým dvojznačně. Vládly v ní jak pozitivní, tak negativní stereotypy. Existovala představa slepého žebráka, který je závislý na pomoci ostatních, nevidomost se také ztotožňovala s potrestáním za hříchy. Žít ve tmě se považovalo za ještě větší trest než ztráta hrdla. Mělo se za to, že ti, kdož jsou slepí, jsou odsouzeni k životu v bídě, jsou hloupí, nemorální, nepřizpůsobiví a zdraví by se jim měli vyhýbat. Lidé také věřili tomu, že slepci jsou nadáni nadpřirozenými schopnostmi. Díky svému vznešenému utrpení jsou lepší než ostatní a zalíbí-li se bohům, dovedou vidět neviditelné, jsou schopni objasňovat nebo předvídat budoucnost (Brennan, Silverstone, 2000, Blažek, Olmrová, 1985). Vzpomeňme na starověkou Pýthii, slepou věštkyni.

Co to znamená být označen jako zrakově postižený v naší soudobé společnosti? Změna obecného povědomí se výrazně zpožďuje za pokrokem, který přineslo v péči o postižené 19. a 20. století (Blažek, Olmrová, 1985). Ještě i dnes se můžeme setkat s názory, že slepý je zároveň i mentálně retardovaný nebo že k tělesnému postižení se váže i jisté pokřivení charakteru. Můžeme se také setkat s názorem, že postižení je trestem Boha za určitý hřích. Postižený je také často chápán jako objekt péče a soucitu. To vychází již ze středověké křesťanské tradice a jejího příkazu lásky (charitas) a z toho plynoucí péče o slabé a nemocné. Ti, kteří se něčím liší od většinové společnosti, jsou často vnímáni jako cizí, nepředvídatelní a tudíž i ohrožující nebo nebezpeční. Smyslové postižení je jev ve společnosti spíše řídký, proto jsou postižení v populaci tou neběžnou, cizí menšinou (Hadj-Mousová, 1999a).

K menšinovým skupinám zaujímá většinová společnost často předsudky a stereotypy, které mohou tuto skupinu handicapovat v nejrůznějších sférách života.

Stereotypy jsou obtížně změnitelné fixace určitého názoru nebo postoje. Obecně slouží ke snadnější orientaci ve světě. Vyplývají ze snahy chápat a kategorizovat realitu, která není zcela běžná a

srozumitelná. Stereotypy obecnějšího rázu, k nimž stereotypy postoje k postiženým patří, vznikají převážně bez vlastní zkušenosti pouze převzetím názorů společnosti. Předsudky společnosti jsou živeny neznalostí problematiky (Vágnerová, 1999a). U nás byli handicapovaní dlouhou dobu odděleni od většinové společnosti. Nejsme zvyklí na setkání s nimi a naše neznalost ještě posiluje charakter předsudků.¹

Postoj většinové společnosti k lidem se zrakovým postižením má stále ambivalentní charakter. Jednak jsou předmětem soucitu, protože jsou to lidé, kteří měli smůlu, a potkalo je neštěstí, ale zároveň vzbuzují hrůzu a odpor, protože symbolizují něco negativního, čemu se snažíme vyhnout. Poslední výzkumy ukazují, že lidé starší 45 let se bojí slepoty více než jiných postižení jako např. ztráty končetiny, ohluchnutí nebo ochrnutí (Brennan, Silverstone, 2000). Setkání s postižením vnímáme jako potenciální ohrožení vlastní existence. Právě v těchto chvílích si člověk nejpálčivěji uvědomuje zranitelnost vlastního těla. V jeho postojích se zrcadlí potenciální deprivace v emočních vztazích nebo v seberealizaci, o níž zdravý jedinec tuší, že by mohla souviset se daným postižením (Vágnerová, 1999a).

Bohužel i sami lidé s postižením jsou ovlivňováni názory společnosti. Postupem času se sami alespoň částečně adaptují na způsob, jakým jsou chápáni většinovou společností a přijmou roli, která je jim přisouzena. Paradoxně jsou tak společností tím více přijímáni, čím více svou odlišnost potvrzují (Hadj-Moussová, 1999a, Repková, 1999).

1.1.2. Zrakové postižení – komentář k termínům

Má práce si neklade za cíl dopodrobna popsat a vysvětlit všechny typy zrakového postižení. Na tomto místě ovšem považuji za nutné uvést krátkou vsuvku týkající se termínů se zrakovým postižením souvisejících, které ve své práci běžně používám. Participantů mého výzkumu jsou lidé s úplnou nevidomostí, což je podle Krause (1997) nejtěžším zrakovým postižením, které je chápáno, jako chybění tvarového vidění, nebo zachování světlocitu s projekcí. To znamená, že postižený dokáže určit, z jakého směru zdroj světla vychází, až po totální amaurózu s vizem rovnajícím se nule.

¹ Asi 25% lidí přiznalo, že dostávají strach, když potkají někoho se zrakovým handicapem. Stejně procento připustilo, že se cítí divně a trapně, protože neví, jak se k dotyčnému chovat. Nicméně 80% respondentů také uvedlo, že obdivují nevidomé, „protože toho museli tolik překonat“ (Brennan, Silverstone, 2000).

Mezinárodní klasifikace nemocí MKN 10 (nedat.) ovšem pojem nevidomost nezná. Pro nejtěžší vady zraku ať už s vnímáním nebo bez vnímání světla se v MKN 10 používá označení slepota.

Ve společnosti je pro označení lidí s těžkým zrakovým postižením vžitý termín nevidomí. Ve svém názvu jej používá například občanské sdružení, které sdružuje a hájí zájmy těžce zrakově postižených a poskytuje služby vedoucí k jejich integraci do společnosti - Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých v ČR.

Jak jsem se dozvěděla od participantů mého výzkumu, při práci s dětmi nebo s mentálně postiženými je význam výrazu nevidomý často neúmyslně zaměňován s nevědomostí ve smyslu hlouposti. Děti vůbec mívají problémy s používáním těchto pro ně nových výrazů. „Děti, jaká jsem, když nevidím?“ „Ne-vi-di-tel-ná“ (z rozhovoru se Sašou).

Kdežto vidící a nevidící – zde je rozdíl naprosto jasný díky záporné předponě ne. Proto většina mých participantů používá pro označení člověka s těžkou zrakovou vadou termín nevidící. Rozhodla jsem se toto označení respektovat a ve své práci jej běžně zaměňuji s pojmem nevidomý.

1.2 SEBEPOJETÍ

To, jak vnímáme, a jak si uvědomujeme vlastní Já, můžeme nazvat vlastním sebepojetím. Pro snadnější orientaci v nepřehledném množství konstruktů týkajících se poznání vlastního Já jsem se rozhodla přiklonit k Blatného taxonomii. Blatný (2001) definuje sebepojetí jako složitou, vnitřně organizovanou strukturu mentálních reprezentací Já, které jsou pro nás různě důležité.² Sebepojetí charakterizuje třemi aspekty: kognitivním, afektivním a konativním. Aspekt kognitivní vypovídá o strukturách sebepojetí, jejich obsahu a organizaci, konativní se uplatňuje v seberegulaci chování díky motivačním funkcím sebepojetí a konečně afektivní aspekt se týká emočního vztahu k sobě neboli sebehodnocení (Blatný, 2010).

Otázkou, jak a čím je sebepojetí utvářeno, se zabývají lidé od začátku minulého století. Dle Bandury a Baldwina se sebepojetí nebo jednotlivé mentální reprezentace Já utvářejí na základě závěrů, které si lidé formulují díky pozorování vlastní činnosti, sociálním srovnáváním a učením vzájemnou interakcí se sociálním prostředím. Sebepojetí je tak generalizací poznatků o sobě. Symboličtí

² Tyto reprezentace jsou navzájem provázané a nesou různou míru obecnosti.

interakcionisté (Cooley a Mead) vidí Já jako primární sociální konstrukt, který vzniká v průběhu převážně jazykových interakcí. Takto vzniklé Já označil Cooley termínem „zrcadlové já“ („looking-glass self“). Je to naše představa o tom, co si o nás druzí myslí. Jejich názory a mínění o našich činech, motivech, chování i charakteru jsou postupně během dospívání internalizovány do naší představy o sobě samých (self-idea) (Blatný, 2010). Mead (1934) myšlenku rozpracoval, když dodal, že naše představa o sobě samých je to, jak nás hodnotí nikoliv všichni, ale pouze pro nás důležití druzí (significant others) (Macek, 1997).

Ze v současnosti uznávaných názorů Cooleyho, Meada, Bandury i Baldwina můžeme stejně jako Harterová (1999) vyvodit závěr, že **sebepojetí** je kognitivním i sociálním konstruktem, který se **vyvíjí v čase**, tak jak získáváme nové poznatky o sobě.

Důležitou **součástí vlastního sebepojetí jsou sociální role**, které člověk zastává. Bere-li na sebe ty, které jsou společensky vysoce ceněné zvyšuje to jeho sebehodnocení a podporuje pozitivní vztah k sobě (Gergen, cit. dle Macek, 1997).

Nesmíme zapomínat ani na paměť a její významnou roli při utváření našeho sebepojetí. V podstatě není možné oddělit jedno od druhého. Ztratí-li člověk paměť, ztratí integritu vlastní osobnosti, jak na úrovni své historie tak přítomnosti (Macek, 1997), protože **na vytváření vlastního sebepojetí se podílí také autobiografické vzpomínky**, které jsou narativně spolukonstruovány (Fivush, Nelson, Snow, cit. dle Harter, 1999). Existuje těsný vztah mezi vlastním sebepojetím a vlastním životním příběhem (McAdams, 1985).

1.2.1 Sebehodnocení

Zatím neexistuje mezi autory shoda v terminologii týkající se „jáských“ pojmů. Ve své práci rozlišuji mezi sebehodnocením a sebepojetím. Sebepojetí chápu stejně jako Blatný (2010) jakožto nadřazený pojem a sebehodnocení považuji pouze za emoční aspekt sebepojetí.

Sebepojetí lze chápat jako odpověď na otázku: „Kdo jsem?“ zatímco sebehodnocení odpovídá spíše otázce: „Jak dobrý jsem?“.

Sebehodnocení je považováno za mentální představu emočního vztahu k sobě. Charakterizuje jej představa o našich hodnotách a sociálních, morálních i výkonových kompetencích. Podle Rosenberga (cit. dle Marčič, Kopal Grum, 2011, Owens, 1993) je sebehodnocení pozitivní nebo

negativní postoj k určitému objektu, konkrétně k sobě samému (self). U lidí s vysokým sebehodnocením se projevují takové vlastnosti, jakými jsou osobní integrita, poctivost, zodpovědnost, soucítění i láska. Takoví lidé mají víru ve vlastní schopnosti, ale současně dokáží požádat druhého o pomoc (Satirová, 1994). Chovají k sobě respekt a jsou si vědomi vlastní ceny (Owens, 1993).

Když lidé sami sebe hodnotí nízko, očekávají, že je ostatní budou podvádět, ušlapávat a podceňovat (Satirová, 1994). To jsou očekávání, která díky svým zkušenostem postižení často získali a i nadále se jich drží. Obrannou před drsným světem je bariéra nedůvěry. Přirozeným důsledkem nedůvěry je izolace a strach. Strach nás brzdí a nedovoluje nám zkoušet nová řešení situací (tamtéž). A tak zůstávají lidé s nízkým sebehodnocením v začarovaném kruhu nečinnosti.

Vývoj sebehodnocení

Základy našich sebehodnotících kritérií se tvoří již v dětství. Rodiče a jiné významné osoby, jsou důležitými články při tvorbě našeho sebevědomí. Rodičovská opora patří až do rané adolescence k nejsilnějším prediktorům sebehodnocení (Coopersmith, Harter, Rosenberg cit. dle Blatný, 2010). Prvních pět nebo šest let je sebehodnocení dítěte formováno výhradně rodinou (Satirová, 1994). Jestliže byly rodičovská opora a hodnocení nízké nebo pokud nebylo dítě rodiči jednoznačně akceptováno, bude i jeho sebevědomí nízké. Dalším významným faktorem, který ovlivňuje sebehodnocení je škola. „Úspěšnost ve školní práci může kompenzovat nedostatky dané postižením, ale může naopak sebehodnocení dále zhoršovat.“ (Vágnerová, 1999b, str. 124). Dítě s nízkým sebehodnocením může zažívat mnoho úspěchů, a přesto jej mohou šířat pochybnosti o vlastní hodnotě. To, jak naši osobu hodnotí rodiče v útlém věku je pro náš další vývoj zcela zásadní a odráží se ve všech oblastech našeho života (Satirová, 1994). Během vývoje se na roveň rodičovské opory dostává vliv vrstevnické skupiny (Harter cit. dle Blatný, 2010). Význam rodičovské opory však neklesá ani během adolescence (Oosterwegel, Oppenheimer cit. dle Blatný, 2010). Tuto fázi lze podle Vágnerové (1999b) v rozvoji sebehodnocení handicapovaných považovat za kritickou. Je to období tvorby vlastní identity a zvýšené sebekritičnosti. U handicapovaných je spojeno s obtížnějším uspokojováním potřeb v oblasti seberealizace a často také s prvními ne vždy uspokojujícími kontakty se zdravou populací.

U dospělých pracujících osob zakládajících vlastní rodinu je nejlepším prediktorem sebehodnocení posílení od spolupracovníků, osob z referenčních skupin a od významných osob z rodiny, do nichž

bývá řazen partner a rodiče, a konečně posílení od důvěrných přátel a vlastních dětí (Harter cit. dle Blatný, 2010). Tyto pro většinu lidí samozřejmé vývojové úkoly přicházející na řadu v dospělosti mohou představovat další potenciální zátěž pro postiženého člověka. Snaha o seznámení se s přijatelným partnerem, ohrožení budoucího rodičovství z důvodů možnosti dědičné vady a v neposlední řadě hledání vhodného zaměstnání a sebeuplatnění na trhu práce, může být traumatem, snižující sociální status i sebehodnocení handicapovaného dospělého (Vágnerová, 1999b).

Obzvláště po ztrátě zraku v dospělém věku je vždy třeba hledat si nový přiléhavější způsob sebehodnocení a hledat si spolehlivé a reálné zdroje sebeúcty. **Je třeba kladné způsoby sebehodnocení zakotvit v takových hodnotách, které je schopen jedinec uznávat a v takových činnostech, které je schopen uskutečňovat.** I v životě zrakově těžce postiženého člověka, se nachází množství potenciálních zdrojů kladného sebehodnocení. Zejména pak, pokud má příležitost k sebeuplatnění nebo k seberealizaci (Čálek a kol., 1992).

1.2.2 Charakteristické rysy sebepojetí nevidomých

Liší se v něčem sebepojetí handicapovaného a zdravého jedince? Vágnerová (1999b) přichází na základě pojednání Řičana a Balcara k určitým charakteristickým rysům sebepojetí postižených lidí.

Co se týká vnímání obrazu vlastního těla, mohou mít nevidomí nepřesnou představu, protože své tělo nikdy nemohou vnímat srovnatelným způsobem jako vidící tedy jako komplexní vizuální obraz sebe sama, který mají možnost porovnávat s jinými lidmi. Při tom právě sociální srovnávání je důležitým způsobem, jak si vytváříme náš vlastní sebeobraz (Kuneš, 2009).

Na úrovni motivací a aspirací můžeme také nalézt určité zvláštnosti. Postižený může usilovat o něco zcela nedosažitelného. To souvisí s nedostatkem informací postiženého a nereálností jeho představ. Smyslově handicapovaní jsou často ochuzeni o některé možnosti srovnávání sebe sama se zdravou populací. Jenže sebehodnocení je převážně produktem sociálního učení a tudíž výsledkem sociálního srovnávání a sebeuposuzování (Markus, Wurf cit. dle Blatný 2010). Díky tomu, že se zrakově handicapovaným tolik možností v této oblasti nenaskytá, bývají jejich představy o vlastním výkonu značně zkreslené.

V rámci snah o kompenzaci vlastního handicapu se může za každou cenu snažit o naplnění vlastní vůle a prosazování svých představ. Zde často naráží na odpor společnosti. Někdy se také setkáváme

s rezignací a naprostým stažením se. Postižený akceptuje vlastní bezmocnost a řešení situace přenechává jiným. V těchto případech jde převážně o obranu před strachem z vlastního selhání nebo o přehnanou závislost na jiné osobě např. na matce. Reakcí na nenaplněné aspirace může být zneužívání alkoholu nebo drog, jakožto útěk od problému. Postoje společnosti působí v tomto směru jako regulátor, který ne vždy přiměřeným způsobem usměrňuje další aspirace tím, jaké staví před postiženého možnosti. Důležitým činitelem je v tomto směru také představa, co mohu sám ovlivnit. Co je v mých rukou a co už je dáno náhodnými vlivy nebo někým jiným, kdo do mého osudu zasahuje.

Významným činitelem v rámci sebepojetí je sociální role, kterou jedinec zaujímá. **Role postiženého je společností chápána jako negativní, protože omezuje jedince ve všech sférách života.** Je s ní spojována pasivita, závislost či menší práva. Sebpoejetí tato role ovlivňuje většinou negativně, přestože se na ní dají najít i aspekty, které můžeme pokládat za příjemné jako je právo na větší ohledy, méně zodpovědnosti nebo méně povinností. Ze stejných důvodů může být ale tato role také odmítána. Postižený jí chápe jako degradaci vlastní identity.

Podle Fourieho (2007), psychologa, který se opírá o svůj vlastní zážitek s postupnou ztrátou zraku, signalizuje nevidomý používáním bílé slepecké hole svému okolí ztrátu autonomie a tím také statutu dospělého, protože dospělost je spojována s nezávislostí, spoléháním se sám na sebe a soběstačností. Nošení bílé hole můžeme brát jako stigma, které podkopává status.

Stigmata vedou k diskriminaci, sociální izolaci, přehlížení i devalvací. Vytváří bariéry, které zamezují stigmatizovaným uplatňovat jejich přirozený potenciál. Stigma může mít hluboký vliv na vlastní sebepojetí a sebehodnocení i nabývání nových schopností (Falvo, 2005). Pro nevidomého tak vyvstává velké dilema mezi označením se stigmatem, díky němuž je mu usnadněna orientace a pohyb a tudíž i možnost socializace a nebezpečími, která pro něj vyvstávají, rozhodne-li se pohybovat bez kompenzačních pomůcek.

Dříve se jako samozřejmost bral fakt, že členové minoritní skupiny automaticky přebírají negativní postoje majoritní společnosti (Bat-Chava, 1993). Tato teorie je dnes již překonaná, ale očekávání, předsudky a stereotypy zdravé veřejnosti samozřejmě do sebepojetí handicapovaných také zasahují a mohou jej značně problematizovat (Vágnerová, 1999b). Mnohdy je pro postižené těžší vyrovnat se s předsudky společnosti vůči handicapu než vyrovnání se se samotným handicapem.

1.2.3. Konzistence sebepojetí

Lidé mají tendenci udržovat stálý konzistentní pohled na sebe sama (self-consistency). Tato potřeba se uplatňuje do té míry, že lidé raději akceptují negativní informace o sobě, pokud tyto negativní informace odpovídají jejich sebepojetí, nežli pozitivní zpětnou vazbu. I negativní představa sebe sama je totiž podle Epsteina (cit. dle Blatný, 2010) hodnotnější než vůbec žádná, protože poskytuje alespoň určitý pocit jistoty.

Právě v konzistenci a časové stabilitě se pravděpodobně bude lišit sebepojetí lidí, kteří se se zrakovým handicapem již narodili a těch, kteří se musejí se ztrátou zraku vyrovnat během života.

Při získaném postižení se mění naše sebepojetí. Dochází k selhání dosud fungujícího starého sebepojetí a jedinec musí přijmout sebepojetí nové, které je v tomto případě chápáno jak sebepojetí horší (Vágnerová, 1999b). V době po vzniku zdravotních potíží trvalého charakteru se spolu se sebepojetím mění také sebehodnocení jedince. Člověk by chtěl zvládat mnohem více, než je v jeho nynějších podmínkách reálné, a tak se hodnotí nízko. Při utváření sebehodnocení hrají totiž svou roli také představy o vlastních možnostech. Jde zde o srovnávání přání a představ s realitou tedy o rozdíl mezi ideálním a reálným Já (Vágnerová, 1999b). Jestliže má představa ideálního Já značně převyšuje mé současné já, bude mé sebehodnocení pravděpodobně klesat.

Zdá se, že pro výkon a reakci na interpersonální zpětnou vazbu je důležitější stabilita sebehodnocení než jeho polarita. Ukázalo se, že lidé s nestabilním sebehodnocením mají příznivější reakce na pozitivní zpětnou vazbu a více defenzivní reakce na negativní zpětnou vazbu (Blatný, 2010), kladou větší důraz na negativní aspekty mezilidské komunikace, pocítují vyšší vzrůst depresivních symptomů při náročných povinnostech, jejich city k sobě jsou více ovlivňovány každodenními pozitivními nebo negativními událostmi a když se učí něco nového, koncentrují se spíše na ochranu svého hodnocení než na své mistrovství v dané věci (Waschull, Kernis, Greenier cit. dle Marčič, Kopal Grum, 2011).

Lidé se získanou ztrátou zraku, u nichž se mění jejich sebepojetí a potažmo i sebehodnocení by podle této teorie měli být více motivováni pochvalou. Také odpovídá zkušenosti, že se hůře vyrovnávají s náročnými životními situacemi, více je ovlivňují každodenní události, jsou vnímavější k negativním aspektům komunikace a mají tendenci vyhnout se neúspěchu místo toho, aby se koncentrovali na úspěch a své zdokonalování.

1.2.4. Shrnutí

Sebepojetí závisí na sociálním srovnávání a sebezposuzování. Způsob, jakým se handicapovaný vnímá, ovlivňuje reakce okolí. Negativní sebepojetí může vyvolat negativní odezvu ostatních, stejně jako pozitivní sebepojetí může zvýšit pravděpodobnost pozitivních reakcí. Sebepojetí má významný vliv na interakce s druhými a celkovou psychickou pohodu jedince (Falvo, 2005).

Sebehodnocení je jednou ze součástí jedincova sebepojetí. Každý člověk má nějaký pocit vlastní ceny, ať už pozitivní nebo negativní (Satirová, 1994).

Mezi oblastí, na nichž většinou zakládáme své sebehodnocení, můžeme řadit akceptaci nás samotných ostatními, fyzický vzhled a naše vlastní kompetence. Lidé jsou **silně motivováni prokázat se jako hodnotní** a to jak před sebou, tak před ostatními (Marčíč, Kopal Grum, 2011). Mají potřebu sebezpevnění, která se projevuje tím, že vyhledávají pozitivní zpětnou vazbu podporujících vlastní sebeúctu a přesvědčení o vlastních sociálních, morálních a výkonových kompetencích (Blatný, 2010).

Postižení mají často potřebu zdůrazňovat jakoukoliv vlastní kompetenci. Podle Vágnerové (1999b) je častým problémem postižených potřeba získat výborné hodnocení od okolí. Výborné hodnocení pro ně představuje důkaz vlastních kvalit, čímž jakoby ospravedlňuje nedostatky a osvobozuje handicapovaného jedince. Dovoluje mu, aby se necítil méněcenný, rozvíjí zdravou část jeho identity.

1.3 VYROVNÁVÁNÍ SE S HANDICAPEM

1.3.1. Coping

Vyrovnávání (coping) se se svým handicapem je manifestováno chováním. Copingové chování je efektivní a adaptivní, pokud pomáhá jedinci redukovat stres a dovoluje mu plně využívat jeho potenciál.

Pro efektivní zvládací strategie je nesmírně důležité sociální prostředí, v němž se handicapovaný nachází. To může ke zvládnutí těžké situace pomoci nebo mu naopak brát odvalu. Celkově je právě optimální prostředí jedním z hlavních faktorů, které mohou handicapovanému dopřát pocit vlastní kontroly nad situací. To se děje díky vlastním aktivním rozhodnutím o své budoucnosti a přebíráním zodpovědnosti za svůj osud (Falvo, 2005).

Každý má svůj převládající copingový styl, kterým redukuje úzkost a navozuje rovnováhu, když je konfrontován se stresovou situací. Po zprvu náhodném jednání člověk záhy pozná, že při určitém chování je dopad zátěžové situace menší. Tak se člověk naučí zvládat určité typy zátěže tím, že si osvojí oblíbené techniky chování, tedy copingové styly nebo strategie (Falvo, 2005; Hošek, 1994).

Většinou se rozlišují strategie zaměřené na problém, tedy na zvládnání prostředí kolem sebe např. pomocí aktivního plánování, strategie zaměřené na emoce, jakými jsou hledání sociální emocionální opory nebo obrat k náboženství a dysfunkční strategie, mezi které patří např. odpoutání pomocí alkoholu a drog (Mlčák, 2007).

K tomu, aby člověk šel do boje a tedy více využíval strategie zaměřené na problém nežli strategie zaměřené na únik je důležité také to, je-li přesvědčen, že věc dobře dopadne nebo nikoliv. Tuto vlastnost nazvali Scheier a Carver (1985, cit. dle Křivohlavý, 2001) dispozičním optimismem. Opakem může být naučená bezmocnost, kterou se zabýval Seligman.

Falvo (2005) uvádí několik strategií, kterými se lidé vyrovnávají s těžkými stresovými situacemi. Jsou jimi popření, regrese, kompenzace, racionalizace a odklonění nepříjemných pocitů.

Popření

Popření je copingová strategie, kterou někteří používají k tomu, aby negovali nepříjemnou situaci, v níž se nacházejí. Odmítají vzít na vědomí realitu a odmítají přijmout důsledky svého stavu. Popření může u postižených vést k tomu, že se postižení vzdají možnosti naučit se věci, které sice souvisejí s postižením, ale pomohly by jim využít maximální potenciál možností. Popíráním svého handicapu je možné také ostatní ohrožovat. To dělají např. lidé, kteří jsou prakticky slepí, ale odmítají se vzdát možnosti řízení auta, přestože jim toto bylo zakázáno.

Regrese

Regrese je určité zpřimitivnění reakcí. Při regresi se jedinec navrátí do předchozího vývojového stádia a stane se více závislým. Nemá tak možnost dosažení maximální nezávislosti. „Závislost může být vnitřně nepříjemná, ale přijímána, protože postižený se jiného řešení bojí, netroufá si na něj.“ (Vágnerová, 1999b, str. 127). Člověk se vrací do doby, kdy se nemusel o nic starat a kdy jeho pohodlí zajišťovaly jiné osoby. Může být také pasivnější a emocionálněji reagující než obvykle.

Kompenzace

Kompenzaci používají lidé jako copingovou strategii tak, že vyrovnávají funkční neschopnost jedné oblasti tím, že se stanou mnohem silnějšími nebo schopnějšími v jiné oblasti.

Kompenzační chování je vysoce konstruktivní a může být společensky velmi hodnotné, pokud jsou nové dovednosti směřovány k pozitivním cílům. Příkladem mohou být prostředky vlastního vyjádření např. umění.

Racionalizace

Racionalizace je technika, která snižuje napětí, pocity viny a výčitky svědomí tím, že nějak zkresluje skutečnost. Racionalizace umožňuje nalézt sociálně uspokojivá vysvětlení pro naše chování. Může také hledat omluvy pro nedosažené cíle. Již malé děti se učí, že pokud pro své nepřipustné jednání uvedou přípustný motiv, mohou zcela odvrátit hněv a trest (Čáp, Dytrych, 1968). Přestože racionalizace může zlehčit dopad nedosažených snů a aspirací, může se stát také bariérou efektivního přizpůsobení se podmínkám a vzdání se plného využití svého potenciálu.

Odklonění nepříjemných pocitů

Je to jedna z nejpozitivnějších a nejkonstruktivnějších copingových strategií. Odklonění nepříjemných pocitů. Odvedení pozornosti do sociálně akceptovatelného chování. Negativní emoční energie (vztek, naštvaní) může být tímto způsobem převedena do pozitivních společensky ceněných aktivit. I zde může být ovšem nebezpečí, pokud se postižený snaží odklonit své pocity do negativního a sociálně neakceptovatelného chování.

Izolace

Tato technika se odvozuje od úniku. Někteří lidé řeší obtížné situace tím, že se stahují do samoty. Izolace zmenšuje příležitost vystavovat se novým frustracím a konfliktům. Stejně tak ale zamezuje možnosti osvojit si způsoby jednání důležité pro život ve skupině (Čáp, Dytrych, 1968; Hošek, 1994).

Identifikace

Hošek (1994) doplňuje Identifikaci jako další z důležitých copingových technik. Identifikace představuje ztotožnění se s hrdinskými autoritami, což fantazijně vylepšuje pocit prestiže a sebevědomí. V identifikaci se člověk chová podle daného vzoru a přebírá normy daného vzoru. To může být u handicapovaných lidí problém. Podle Blažka a Olmrové (1985) je v beletristických dílech málokdy postižený jedinec prezentován jako aktivní a úspěšný člověk realizující své představy. I případný úspěch je chápán pouze jako přiblížení se světu zdravých. Pro postižené je to často nedostupný ideál, který jim proto nemůže sloužit plně za vzor.

Identifikace může být zdrojem síly také v případě členství v nějaké skupině, spolku, klubu. Členská identifikace pak jedinci propůjčuje svou prestiž a dává mu pocit pevných kořenů a jasného náležení.

1.3.2. Nezdolnost

Pro osobnostní charakteristiku, kterou můžeme označit jako „nebát se a bojovat s těžkostí“ se používá výraz **resilience**, který můžeme překládat českým termínem nezdolnost. Resilience se v psychologické terminologii používá buďto jako zaštiťujícího obecnějšího pojmu k označení osobnostních dispozic ovlivňujících odolnost jedince vůči působení stresogenních vlivů, nebo v užším smyslu k označení některých druhů této odolnosti (Kebza, 2005).

S vyrovnáváním se s těžkostmi souvisí celá řada osobnostních charakteristik. Julian Rotter (1966, cit. dle Křivohlavý, 2001) přišel na to, že lidé se rozlišují v tom, jak přistupují k životním obtížím vzhledem k tzv. **místu kontroly** (Locus of control). Buďto mají pocit, že mohou ovlivňovat věci kolem sebe a podle toho se také chovají, jsou iniciativní, mají chuť jít do boje a spoléhají se na své schopnosti a dovednosti, nebo tíhnou spíše k opačné straně kontinua. Tito lidé nevěří ve vlastní možnosti ovlivňování věcí kolem sebe. V případě těžkostí se spoléhají na to, že těžká situace se vyřeší za ně sama nebo na nich nezávislými okolnostmi. Externí nebo interní locus of control má vliv na způsob zvládnání těžkostí, s nimiž přicházíme do kontaktu. Není těžké uhodnout, kterou skupinu bychom mohli označit za bojovníky s osudem, a kterou nalezneme spíše nečinně sedět s rukama založeným v klíně čekající na to, až se o ni někdo postará.

Aaron Antonovsky chápe nezdolnost ve smyslu koherence jakožto smyslu pro integritu (sense of coherence SOC). Lidé, kteří tuto charakteristiku mají, chápou situace, do nichž se dostali, jako srozumitelné, smysluplné a zvládnutelné. Tito lidé vidí ve světě řád a pořádek, mají pocit, že je to něco trvalého, nač se mohou za všech okolností spolehnout. Je pro ně smysluplné investovat jisté úsilí na cestě k cíli, který má pro ně určitou hodnotu. Problémy chápou jako výzvy k aktivitě, v níž budou moci projevit svou tvořivost. Mají také pocit, že problémy, s nimiž přicházejí do styku, jsou zvládnutelné ať už jimi samotnými nebo za přispění lidí kolem (Křivohlavý, 2001, Kebza 2005).

Kobasová se na problematiku pokusila podívat ještě z jiného úhlu. Zkoumala vedoucí pracovníky střední sociální vrstvy. Nezdolnost nazvala hardiness a vyzdvihla tři charakteristiky, které k ní přispívají. Jsou jimi kontrola (control), s jakou je daná osoba schopna řídit a kontrolovat situaci vlastní vůlí a schopnostmi, oddanost (commitment) s níž se člověk noří do své práce a osobně

ztotožňuje s tím, co dělá, a chápání těžkých situací jako výzev k boji, jež rozvíjí jeho osobnost (challenge) (Křivohlavý, 2001). To můžeme dobře pozorovat např. u sportovců, kteří jsou taženi pravidelným rytmem tréninků a závodů. Jedna dílčí prohra pro ně není katastrofou, ale pouze informací o nutnosti zkvalitnit další přípravu (Kebza, 2005).

Někteří badatelé např. Bonnano chápou hardiness jako osobnostní vlastnost. Tento pohled je ovšem problematický, protože se jedná o komplexní proměnnou sestávající ze tří psychologických jevů. Maddi ke konceptu přistupuje jako ke skladbě postojů a dovedností (cit. dle Paulík, Zářický, 2008). Jako postoje a dovednosti chápu koncepty SOC i hardiness v této práci já.

Mezi postoje můžeme zařadit **srozumitelnost**, **smysluplnost** i **zvládnutelnost** obtížných životních situací, do nichž se dostáváme, stejně jako naši **oddanost a odhodlání k boji** s nimi. Pouze **kontrola** nad situací je něco, co se snad dá naučit jako dovednost a tedy i vyučovat.

Odolnost vůči náročným životním situacím a jejich zvládnutí závisí také na míře **sociální opory**. Sociální opora je termín pro činy nebo informace, které vedou jedince k přesvědčení, že si jej lidé váží, stojí o něj a v případě potřeby jsou mu ochotni pomoci (Heller, cit. dle Výrost, Baumgartner, 2001). „Společně s kamarádem, s „partou“, popř. s vědomím toho, že někdo blízký je přítomen alespoň „v duchu“, „myslí na mne“, „má starost“ apod... zvládne jedinec nebezpečné nebo jinak náročné situace snáze, než když je zcela osamocen.“ (s. 57, Čáp, Dytrych, 1968). V dospělosti nám sociální opora pomáhá udržet a zvyšovat naše sebepojetí jako člověka, kterého si mohou ostatní vážit a kterého mohou mít rádi (Výrost, Baumgartner, 2001).

Podobně jako Paulík a Zářický (2008) chápu nezdolnost jako nadřazený pojem konceptům SOC i hardiness. SOC, sociální oporu, locus of control i hardiness pak můžeme vidět jako jednotlivé dílčí aspekty nezdolnosti.

Naučená bezmocnost

Na opačné straně pomyslného kontinua můžeme umístit naučenou bezmocnost (learned helplessness) M. E. P. Seligmana, která vychází ze symptomu bezmoci a beznaděje (helplessness and hopelessness) definovaného Schmalem a Engelem. Jsou to stavy s vyšší pravděpodobností podlehnouti obtížné situaci (Křivohlavý, 2001).

Ve chvíli, kdy máme pocit, že není možno situaci svým úsilím jakkoliv ovlivnit, naučíme se bezmocnosti, která přetrvává i po odstranění omezujících podmínek (Hošek, 1994). Jedinec má pocit,

že není schopen situaci řešit vlastními silami. Cítí se být ohrožen, ztrácí sebedůvěru a má sklon k znovuprožívání dřívějších neúspěchů a frustrací. Tento naučený soubor negativních prožitků vede k pasivitě a odevzdanosti (Paulík, Zářický, 2008; Mlčák, 2007). Dochází-li jedinec k přesvědčení, že situace je způsobena faktory na jeho počínání nezávislými, což může u získaného handicapu lehce nastat, může naučená bezmocnost ovlivňovat chování v delší časové perspektivě. Mohou nastat obavy z budoucnosti nebo deprese (Buchtová, 2001). Ve chvíli, kdy se po člověku chce, aby učinil nějaká rozhodnutí nebo se účastnil denních úkolů, zůstává člověk zasažen naučenou bezmocností pasivním. Stává se závislý na ostatních v potřebě pomoci a asistence.

1.3.3. Primární a sekundární handicap

Stejný typ postižení může každý prožívat jiným způsobem a jiným způsobem přistupovat k jeho zvládnutí. Ku podivu ani neplatí, že čím těžší choroba nebo stupeň defektu, tím těžší subjektivní závažnost pro handicapovaného. Vážnost postižení změřená diagnostickými testy nemusí odpovídat vážnosti handicapu, jak jej chápe sám postižený (Falvo, 2005).

Falvo na příkladu ztráty malíčku ukazuje, jak mohou být stejná postižení různě handicapující. Ztráta malíčku bude patrně více handicapující pro koncertního pianistu nežli pro operátora těžkých strojů. Vágnerová (2004) tento rozdíl označuje primárním a sekundárním handicapem. Obecně platí, že fyzické postižení jakéhokoliv orgánu se neprojevuje pouze poruchou onoho orgánu, ale zasahuje celou osobnost handicapovaného. Samotná ztráta malíčku nebo v jiném případě zraku je primárním postižením. K sekundárním změnám dochází v návaznosti na primární handicap v důsledku působení převážně psychosociálních vlivů. Sekundární handicap se tak dále může podílet na spoluurčování sociální situace postiženého, sociálního postavení a následně i ovlivňovat jeho postoje nebo osobnostní vlastnosti. Sekundární handicap koncertního mistra bez malíčku se projeví pravděpodobně ztrátou zaměstnání, které rozběhne řetězec dalších psychosociálních změn v jeho životě.

Co tedy ovlivňuje způsob nazírání na své postižení? Různí lidé mají různé reakce na různé zátěže. Lidé se liší ve své schopnosti zvládat rány osudu i běžnou každodenní realitu. To, do jaké míry zasahuje postižení život jedince, ovlivňují podle Donny Falvo (2005) mimo jiné významy, které

handicapovaný svému postižení přisuzuje, jeho momentální životní podmínky a míra sociální opory, která se mu dostává.

Jedinec žije ve společnosti, a tak představu o závažnosti jeho postižení spoluurčuje i obecný postoj společnosti (Vágnerová, 1999a). A naopak to, jak se staví ke svému handicapu samotný postižený, se s jistou pravděpodobností projeví v chování okolí k postiženému. Jedná se o propojenou síť vzájemných akcí a reakcí. Stejně jako reakce handicapovaných na jejich postižení ovlivňuje reakce ostatních, ovlivňují reakce ostatních sebepojetí handicapovaných, vědomí jejich síly a schopností (Falvo, 2005).

1.3.4. Akceptace zrakového handicapu

Podle Čálka a kol. (1992) je pro vyrovnání se s handicapem zásadní tzv. akceptace vady. Je to kognitivní, emoční a behaviorální osvojení všech životních možností a omezení, které s sebou handicap přináší. Akceptace svého postižení je předpokladem celkového činorodého životního přizpůsobení člověka. Člověk s postižením by měl uznat a pochopit svá omezení, zároveň ale také usilovat o maximální životní naplnění v rámci těchto hranic. Autoři kladou všeobecný důraz na aktivní vyrovnávání se s handicapem a na činorodé a tvořivé otevírání nových možností, které dříve zůstávaly stranou životní dráhy jedince.

Rozhodující úlohu ve vyrovnání se s handicapem vidí autoři ve vědomém řízení vlastní činnosti, jejímž prostřednictvím se uskutečňuje kompenzace zrakové ztráty. Člověk musí vynaložit určité úsilí, chce-li se něčemu věnovat, něco překonávat. Důležitou úlohu zde hraje motivace. Naše činnost pro nás musí mít určitý smysl a vést k jistému cíli, který má pro nás dostatečnou hodnotu. Má-li činnost mít nějakou hodnotu, nesmí být člověku vnucena z vnějšku. Musíme za ni převzít určitou zodpovědnost a musí nám na jejím průběhu a výsledku záležet.

Čálek a kol. (1992) upozorňují na výzkum Lamberta a spol., kteří se zabývali podmínkami, které jsou nutné k životnímu přizpůsobení člověka na ztrátu zraku. Mezi čtyři hlavní podmínky kladou soběstačnost ve smyslu sebeobsluhy, sebeúctu, pocit společenské sounáležitosti a ekonomickou životaschopnost jakožto situaci, kdy způsob, jakým člověk s handicapem získává své finanční prostředky, nepodlamuje jeho sebeúctu.

1.4. PRÁCE OSOB SE ZRAKOVÝM POSTIŽENÍM

Práce je nezastupitelnou součástí lidského života. Práce a zaměstnávání hrají významnou roli také v životě lidí se zrakovým postižením. Nicméně teprve v 18. století byli lidé se zrakovým postižením uznáni jako vzdělavatelni a byla jim dána možnost placeného zaměstnání (Mužáková, 2005).

Ačkoliv by se mohlo zdát, že finanční ocenění lidské práce je tím nejdůležitějším benefitem, není tomu tak. Práce má v lidském životě i jiné důležitější významy. Práce zvyšuje pocit vlastní hodnoty, vlastní účinnosti i schopnosti. Uspokojuje potřeby ctižádosti, sebeuplatnění a sebeúcty. Je cestou k naplnění života, je to také způsob účasti na společenství, způsob života mezi lidmi (Blažek, Olmrová, 1988; Falvo, 2005, Buchtová, 2001). Naopak ztráta možnosti pracovat znamená ztrátu jedné ze společensky vysoce ceněných sociálních rolí (Falvo, 2005). V takovém případě se vytrácí smysl života, protože v naší společnosti je zaměstnání vnímáno jako klíč k životním aspiracím. Zaměstnání je obvykle ztotožňováno s jedinou možnou důstojnou existencí člověka. Nemít zaměstnání proto může být vnímáno jako jasně rozlišitelné stigma (Buchtová, 2001). Je také známo a dokázáno, že práce je vhodný způsob rehabilitace postižených lidí (Cunningham et al., cit. dle Falvo, 2005; Koláčková, Kodymová, 2005).

Ačkoliv zdraví i handicapovaní lidé mají podobné sny i představy o svém budoucím zaměstnání, realita je často dosti odlišná (Nagle, 2001). Není totiž samozřejmostí, že se člověku s handicapem možnost práce nabízí.

Goertz et al. (2010) dali dohromady výzkumy z přelomu a začátku tisíciletí. V USA bylo tehdy 70% nevidomých bez práce (Dobbs, 1999), na Novém Zélandu se držela zaměstnanost lidí se zrakovým handicapem na 39% (La Grow, 2003), v Jižní Koreji bylo zaměstnáno 33% (Lee, Park, 2008) a ve Velké Británii 41% osob se zrakovým handicapem (Pavey, Douglas, Corcoran, 2008). V celosvětovém měřítku je zaměstnanost lidí se zrakovým handicapem nízká. Tito lidé mají problém si práci najít i udržet.

U nás nejsou údaje o počtu nezaměstnaných osob se zrakovým postižením známy. Úřady práce poskytují pouze statistiky o celkovém objemu evidovaných zdravotně postižených občanů. V lednu 2013 registrovaly úřady práce celkem 63 370 osob se zdravotním postižením.³

³ <http://portal.mpsv.cz/sz/stat/nz/mes>

1.4.1. Překážky na cestě k získání a udržení zaměstnání

Odborníci si oprávněně kladou otázku, co stojí osobám se zrakovým postižením v cestě k získání zaměstnání. Jistě existuje celá řada povolání, která budou lidem se zrakovým postižením navždy odepřena. Ale je to jediný problém? Pokusila jsem se sepsat další možné překážky, které mohou bránit lidem se zrakovým postižením v získání a udržení zaměstnání.

Závislost

Pokud si postižený zvyká od dětství na to, že všechny problémy a překážky za něj řeší rodiče, mohou nároky spojené s vlastním zaměstnáním představovat podstatnou zátěž. Ani sami rodinní příslušníci, někdy nechápou touhu postiženého najít si své pracovní uplatnění. Tyto snahy mohou být chápány jako něco, co přesahuje rámec činností, které může postižený sám vykonávat. Při tom pro postiženého může být právě pracovní uplatnění a tím i možnost žít se sám příležitostí k sebezpečenosti a nalezení smyslu svojí existence. Rodiče se někdy snaží udržet postižené dítě i v dospělosti v rodině, protože mají pocit, jakoby si svým utrpením zasloužili nárok na vděčnost a závislost dítěte, které je nemá nikdy opustit (Hadj-Mousova, 1999b). Děti se stanou závislými na svých rodičích, stejně jako se mohou rodiče stát závislými na přítomnosti dítěte, u nějž by práce znamenala krok k osamostatnění a případné možnosti odchodu z rodiny.

Sociální stereotypy

Hlavní překážkou efektivního fungování lidí se zrakovým handicapem ve společnosti jsou stále ještě sociální stereotypy a přístup vidících k těmto lidem. Mnoho vidících považuje nevidomé za bezmocné a plně závislé. Zaměstnavatelé si tak udržují negativní postoje k nevidomým a odmítají jim dávat příležitost účastnit se pracovního procesu (Falvo, 2005; Crudden et al., 2005). Tento problém je spojen s neznalostí veřejnosti a s nedostatečnou informovaností o možnostech nevidomých lidí a šíří existujících kompenzačních pomůcek (Crudden et al., 2005). SONS ČR a GfK Praha s.r.o. provedli v roce 2001 výzkum, který si kladl za cíl zmapovat povědomí o situaci zrakově postižených lidí v naší společnosti. Ze zjištěných dat vyplynulo, že 62% intaktní populace si myslí, že zrakové postižení nejvíce omezuje člověka při uplatnění v zaměstnání. A pouze 6% souhlasí s tím že jsou zaměstnavatelé dostatečně motivováni k zaměstnávání těžce zrakově postižených lidí (Belšan, 2002).

Důraz na výkon

Problémem dnešní doby je společnost orientovaná na výkon. Postižený člověk bude mít pravděpodobně vždy nižší výkonnost než zdravý jedinec (Hadj-Moussová, 1999b). Zaměstnání postiženého, je tak pro řadu firem nerentabilní a dávají od něj ruce pryč.

Nedostatečně rozvinuté sociální dovednosti

Mezi překážkami k získání i udržení zaměstnání jsou jmenovány také nedostatečně rozvinuté sociální dovednosti. Je důležité umět vycházet se svými nadřízenými i kolegy (Nagle, 2001). Díky stigmatizaci je sociální status postiženého nízký, čímž je i navázání kontaktu s druhými lidmi obtížnější (Vágnerová, 1999a). 85% toho, co víme o způsobech sociální komunikace, jsme se naučili pomocí zraku. Zrak je důležitý prostředek, pomocí něhož získáváme informace o našem sociálním prostředí a kontextu, v němž se sociální situace odehrávají. Sociální koncepty, které jsou spíše abstraktního než konkrétního charakteru, si interpretujeme zrakem. Lidé, kterým chybí tento smysl, jsou daleko více odkázáni na své okolí. Cenné informace o sociálních zvycích a chování získávají od své rodiny, kamarádů a známých. Pokud lidé se zrakovým handicapem dostávají málo vizuálních informací od svého okolí a pokud se jim nechce samotným riskovat v získávání zkušeností tím, že se zapojí do sociálních interakcí, jsou náchylní k sociální izolaci a větší závislosti na ostatních (Sack, Silberman, 2000). Tito lidé pak nemají naučené pro nás naprosto samozřejmé sociální kompetence a kontakt s nimi pro ostatní může být nepříjemný.

Nedostatečná kvalifikace

V neposlední řadě musíme jmenovat často nedostatečnou kvalifikaci handicapovaných žádajících o práci. Ta souvisí s nedostatečným systémem vzdělávání osob se zrakovým handicapem.

Historie zaměstnávání osob se zrakovým postižením se začala v Evropě psát teprve v 18. století. V roce 1784 založil Valentin Haüy v Paříži první skutečné pracovní dílny pro výcvik řemesel pro slepce. Jednalo se o kartáčnictví, košíkářství, pletařství a rohožkářství. Vyučování těchto tradičních slepeckých řemesel se během devatenáctého století dostalo i do Prahy. Na začátku 20. stol. se díky tovární výrobě dostávala tato řemesla do krize, a tak byla doplněna o nové kurzy jako např. psaní na stroji, masér, telefonista (Mužáková, 2005).

Od dob prvních pokusů o zaměstnávání osob se zrakovým postižením se toho u nás příliš nezměnilo. V současné době mají zrakově postižení, kteří nechtějí po základní škole dále studovat, možnost

vyučení v oborech výrobce a dekoratér keramiky, čalouník, knihař, masér, textilní výtvarnictví⁴ a ladění klavíru a kulturní činnost⁵ v Praze a masér, pečovatelské služby a textilní a oděvní výroba v Brně.⁶

Dále se zřakově postiženým nabízí možnost rekvalifikačních kurzů s délkou trvání od dvou do pěti měsíců.⁷ Nabídka tvoří kurzy: nevidomý a slabozraký masér, pomocné práce v keramické dílně, košíkář, obsluha osobního počítače, ruční tkadlec a pracovník v kartonážní výrobě.

Tato omezená skladba učňovských oborů pro lidi se zřakovým postižením znesnadňuje volbu budoucího povolání a dále znevýhodňuje tuto skupinu lidí na volném trhu práce.

1.4.2. Volba povolání

Potřeba práce úzce souvisí se subjektivně uspokojivou volbou povolání. Volba povolání je pro postiženého jedince daleko náročnější než pro člověka zdravého. Postižený má omezený počet možností, z nichž může vybírat, jak je uvedeno výše. Zdraví lidé, kteří většinou rozhodují o zpřístupnění toho kterého povolání postiženým, si často nedovedou vůbec představit, že by se postižený mohl adaptovat na výkon profese, která je mu z hlediska zdravých díky existenci postižení nedostupná (Hadj-Mousová, 1999b). A přesto je tato adaptace mnohdy možná.⁸

Nicméně vždy je potřeba zabývat se reálností přání, velikostí motivace, schopnostmi, které má jedinec k tomu, aby se porval s vnějšími i vnitřními bariérami a v neposlední řadě musíme věnovat pozornost prostředkům, které byly zvoleny k dosažení cíle (Mikšík, 2001).

Reálnosti přání se dle mého názoru věnuje příliš málo osobních myšlenek a pozastavení, stejně jako kapitol v odborné literatuře. Výjimku tvoří článek Agnes Ferris (1991), která se pokusila sestavit pár

⁴ na Střední škole Aloyse Klara, <http://www.spsaklara.cz/>

⁵ na Konzervatoři Jana Deyla a střední škola pro zřakově postižené, <http://www.kjd.cz/index.php?pg=o-studiu>

⁶ Střední škola pro zřakově postižené v Brně, <http://www.sss-ou.cz/>

⁷ Ty poskytuje Pobytové rehabilitační a rekvalifikační středisko pro nevidomé Dědina, jehož zřizovatelem je SONS, <http://www.dedina.cz/>

⁸ „Postižený jedinec, který má zřavidla rozvinuté kompenzační postupy, nahrazující chybějící smysly či údy, může najít vlastní řešení pracovních postupů a to takové, které si zdravý často neumí ani představit. Postižený, však k této adaptaci musí dostat příležitost.“ (Hadj-Mousová, 1999b, s. 222).

základních bodů, jimiž by mohli vyučující svým zrakově postiženým žákům pomoci při zvažování realistických cílů na cestě výběru směru své budoucí kariéry. Ferris upozorňuje na často zbytečnou snahu o dosahování stále vyšších úrovní vzdělání jako způsobu získávání kompenzace svého handicapu zvláště v situacích, kdy se zájmy, schopnosti a talent studentů ubírají úplně jiným směrem. Radí při výběru zvažovat nejen mentální, ale i fyzické schopnosti, temperament a osobnost tak, aby si člověk z práce mohl pro sebe odnášet více než jen výdělek. Dále poukazuje na nutnost podporování vývoje zdravého sebepojetí. Člověk při výběru zaměstnání potřebuje znát své přednosti stejně jako své limity. Musí vědět, co je ještě schopen zvládnout a co už je nad jeho síly.

Zcela nereálným chtěním se vyznačují nenapravitelní pesimisté nebo snílci. Jsou to ti, kteří ani neusilují o dosažení svých přání. Ale mohou to být také ti, kteří se neustále zaměřují na hledání všech možných cest, jak prosadit své a tím se projevují v podstatě agresivně (Mikšík, 2001).

Lidé s handicapem musí přizpůsobit své životní cíle realistickým možnostem a vzít v úvahu limity, které před ně slepota klade (Falvo, 2005).

1.4.3. Uschopňující nebo zneschopňující péče?

Skutečnost, že u nás není příliš možností získat byť jen minimální kvalifikaci, ztěžuje této skupině situace na trhu práce. To lidi se zrakovým postižením dále sociálně znevýhodňuje a činí je závislými na pomoci z veřejných zdrojů (Pavelková et al., 2012).

Spolu s Blažkem a Olmrovou (1988) si kladu otázku, co vlastně společnost chce. Touží po tom zcela finančně podporovat postižené formou plného invalidního důchodu nebo těmto lidem umožní vydělávat si na sebe alespoň částečně samostatně? O tom, že je to možné není pochyb. Již na začátku dvacátého století byla zdůrazňovaná schopnost nevidomých vzít svůj osud do svých rukou a žít samostatně a nezávisle na jakémkoliv dobrodiní (Jesenský, 1992).

Systém péče o postižené je u nás zaměřen převážně na stránku ochraňující a pečující, což odsuzuje postižené k trpné roli těch, o něž je pečováno, kteří jsou závislí na ostatních (Hadj-Mousová, 1999b).

Pokud je péče vymezena negativně, tedy jako péče o neschopné, nemůže logicky vzato nikdy vést k nabývání schopností, protože by přestala být péčí samotnou. Jenže nadměrná a ochranná péče zamezuje jedinci v tom, aby se stal plnohodnotnou a samostatnou dospělou osobou (Čálek a kol.,

1992). Jak z bludného kruhu ven? Na tak složitou otázku nalézáme snad až příliš jednoduchou odpověď. Namísto péče, která je dle mého názoru zneschopňující za všech okolností, můžeme začít nabízet podporu. Podobnými úvahami se ve svých statích zabýval Milan Cháb. „...celý systém tzv. péče je u nás nastaven na zneschopňování lidí, nikoliv na uschopňování.“ (Cháb, 2004, s. 45). Cháb považoval za hlavní úlohy sociálních služeb vytváření příležitostí pro lidi s postižením srovnatelných s příležitostmi jejich vrstevníků a podporu a pomoc pro dospívající se zvláštními potřebami při hledání vlastního místa ve světě.

1.4.4. Uschopňující prvky na cestě k získání pracovního uplatnění

Hojně se v odborné literatuře setkáváme s popisem problémů a omezení, která slepota před člověka klade. Už méně se ale píše o zdrojích, které nevidomý člověk může využívat při snaze překonat vlastní postižení a nalézt uplatnění v běžném pracovním životě.

Pokud se budete v odborné literatuře snažit nalézt prvky podpory, které může využít nevidomý člověk při své cestě k profesnímu uplatnění, setkáte se s podrobným popisem specifických poradenských služeb, které se zaměřují na oblasti profesního poradenství a asistenčních služeb (srov. Procházková, 2009; Opatřilová, Zámečnicková, 2005). Těžko však naleznete ucelený výčet prvků, které člověka s handicapem skutečně provázejí a usnadňují mu cestu k získání plnohodnotného profesního uplatnění.

Jednu z výjimek nalézáme v příspěvku Evy Tatarkové (2002) na vědecké konferenci v Hradci Králové. Tatarková uvádí výčet podmínek, které je třeba splnit, aby jedinec obstál v konkurenci na volném pracovním trhu. Jsou jimi:

- kvalitní vzdělání
- prostorová orientace, sebeobsluha, schopnost používat Braillovo písmo, práce s kompenzační technikou
- sociální zručnost

Dále se musí člověk s těžkým zrakovým postižením podle Tatarkové umět vyrovnat s faktem, že se pravděpodobně setká s **předsudky** o neschopnosti nevidomých. Měl by se naučit **sebe prezentovat** a umět „prodat“ své schopnosti. Kvůli zdravým vztahům v kolektivu by měl překonat možnou introverzi a naučit se o svém handicapu hovořit a **vyhnout se sebelítosti**. Nevidomí od narození by

se měli naučit **ovládat řeč těla**, a na základě toho si uvědomovat vlastní reakce. Měli by také zlepšit svůj písemný styk a vědět, jak sestavit životopis, stížnost či žádost. Měli by si osvojit strategie spojené s orientací v hledání pracovního místa. Měli by mít **přehled** o tom, **kde si mohou požádat o finanční prostředky** na kompenzační pomůcky, aby si mohli zařídit své pracovní místo, což souvisí také se **znalostí legislativy**. Hlavně informací o tom, na co mají jako zaměstnanci právo a jaké bude mít výhody zaměstnavatel, pokud je zaměstná. Měl by dokázat v případě potřeby **požádat druhé o pomoc** případně nevhodnou pomoc asertivně odmítnout.

Téma asertivního požádání nebo odmítnutí pomoci zmiňuje také Čálek „V každém případě: umět si získat, popř. přijmout nabízenou pomoc tam, kde je to nezbytné, ale na druhé straně být soběstačný a uhájit si samostatnost vždycky, když je to možné, to je důležité měřítko životní přizpůsobivosti zrakově těžce postiženého jedince a je to rovněž projevem toho, jak akceptuje svou zrakovou vadu.“ (s. 95, Čálek a kol., 1992).

Taktéž Jesenský (1992) naráží na problematiku podpůrných a motivačních prvků, když se zmiňuje o technikách rehabilitace zrakově postižených. Mezi jinými rehabilitačními technikami vyjmenovává techniky pohybového rozvoje, kdy se nevidomí učí nově orientaci v prostoru, nebo techniky rehabilitačního působení umění. Jesenský klade důraz na kreativní stránku umění, která může uvolňovat tenzi, otevírat dveře k aktivnímu projevu i růstu sebevědomí. Také se zmiňuje o pozitivním působení pracovní rehabilitace, díky níž mohou nevidomí opět nalézt své sebevědomí a prestiž. Jesenský rovněž hovoří o technice povzbuzování založené na potřebě zažívat úspěch a vnímat uznání. Povzbuzením mohou být slovní pochvaly, veřejná uznání, diplomy i ceny. Další z technik vyjmenovávaných Jesenským je technika soutěživosti, v níž je využívána potřeba člověka vyniknout, prosadit se a být oceněn.

1. NARATIVITA

2.1. VYPRÁVĚNÍ

V dřívějších dobách hrálo vyprávění centrální úlohu v lidském životě. Díky vyprávění příběhů byly předávány poznatky ve formě zkušeností z generace na generaci.

Vyprávění příběhů je základní formou lidské komunikace. Je to jedna z prvních forem diskursu, kterou se učíme již jako děti (Nelson, cit. dle Čermák, 2002). Často myslíme ve formě příběhů, mluvíme ve formě příběhů a přinášíme jimi smysl do našich životů (Atkinson, 1998). Lidé jsou přirozenými vypravěči. Příběhy se objevují všude. V knihách, v televizi, v legendách, v historii, v opeře, v anekdotách... Příběh se objevuje v každé známé lidské kultuře (McAdams, 1993, 2006).

Od příběhů toho také hodně očekáváme. Požadujeme, aby nás bavily, vyučovaly, vzrušovaly, strašily, inspirovaly, přesvědčovaly,... To ale není všechno. Od příběhů také chceme, aby nám řekly, kdo jsme. Nemůžeme porozumět tomu, kdo jsme a co znamená náš život, dokud neznáme smysl příběhů, které žijeme (McAdams, 2006).

2.1.1. Autobiografická vyprávění

Každá lidská bytost má svůj příběh, dokonce existuje vícero příběhů, které může vyprávět o svém životě. Když přemýšlíme o čemkoliv, co se nám kdy přihodilo, přemýšlíme o tom ve formě příběhů (Atkinson, 1998), protože lidská zkušenost je organizována v čase a má svůj začátek, prostředek a konec.

Autobiografické příběhy zachycují, kdo jsem a jaký je svět, v němž se pohybujeme (McAdams et al., 1996).

Každý z nás si vytváří osobní příběh, který je jedinečný. Nikdo na světě nemá stejný životní příběh, jako my sami (McAdams, 1993). Neexistují dva dokonale stejné osobní příběhy. I kdyby to, co se ve dvou životech odehrálo, bylo dokonale stejné, nebude stejný způsob, jímž o něm dva lidé vyprávějí.

Životní příběh je vyprávěn mnoha různými způsoby. Ve skutečnosti stále někomu vyprávíme, kdo jsme a co se nám přihodilo. Každý den v každé části našeho života sdílíme střípky našich životů s lidmi, s nimiž přicházíme do kontaktu. Vzpomínky, hodnoty a zkušenosti udržujeme při životě tím, jak je vyprávíme druhým. V takové formě pak mohou přežít dokonce nás samotné (Atkinson, 1998).

Příběh, který vyprávíme o našem životě, se postupně rozrůstá a nabírá na komplexitě a detailech tak, jak se posouváme od dětství, přes adolescenci k dospělosti (Fivush, Haden cit. dle McAdams, Josselson, Lieblich, 2006).

McAdams (1993) se zamýšlel nad tím, jaká kritéria by měl splňovat dobrý životní příběh. Dobrý životní příběh musí být logický, souvislý, navazující na sebe. Musí být také dostatečně flexibilní, aby

se mohl měnit, růst a vyvíjet se, stejně jako se vyvíjíme my sami. Dalším standardem, podle něž můžeme posuzovat kvalitu životního příběhu, je jeho důvěryhodnost. Dobrý příběh má hlavní zápletku a téma, je komplexní a bohatý.

Zápletko dává vyprávění souvislost a směřování. Také strukturuje vyprávění a dává mu tak „začátek, prostředek a konec“. Životu je zápletkou vtiskován celkový tvar, který má směřování a smysl. Vyprávění díky zápletkce získává časovou, cílesměrnou a kauzální strukturu (Chrz, 2007).

2.1.2. Vyprávění a paměť

Zatím jsme opomíjeli důležitý psychologický konstrukt, který s narativitou úzce souvisí. K tomu, abychom mohli vyprávět příběhy o sobě, potřebujeme paměť a to konkrétně paměť epizodickou. Podle Brunera je lidská paměť stvořena k vyprávění příběhů. Díky epizodické paměti jsme schopni vybavovat si konkrétní události z naší minulosti. Kdybychom nebyli schopni cestovat díky naší paměti „v čase“ a vybavit si příslušnou scénu z našeho života, nebyli bychom patrně schopni ani myslet ve formě příběhů (cit. dle McAdams, 2006).

Má se za to, že epizodická paměť se vyvinula z paměti sémantické. Díky epizodické paměti máme možnost ve svých vzpomínkách vědomě znovu zažívat to, co jsme už jednou ve skutečnosti prožili. Podstata epizodické paměti tkví v propojení tří konceptů. Jsou jimi self, autooetické vědomí a subjektivní vnímání času (Tulving, 2002). Nebyť sebepojetí a jáských procesů, nebylo by epizodické paměti. Paměťové procesy a sebepojetí spolu úzce souvisí. Byly identifikovány tři základní efekty přiřítané jak paměti, tak Já. Jsou jimi sebeprodukční efekt (self-generation effect), díky němuž si materiál aktivně produkovaný pamatujeme lépe než materiál pasivně osvojený, sebeztažný efekt (self-reference effect), který odpovídá za to, že materiál uložený ve vztahu k vlastnímu já, se vybavuje lépe než obecně uložený a sebezapojující efekt (ego-involvement effect) vyjadřující to, že materiál spojený s nedokončeným úkolem si pamatujeme lépe než ten, který je spojený s úkolem ukončeným (Blatný, 2010). Máme tedy tendenci pamatovat si to, co se nás samotných bezprostředně týká, co jsme sami zažili a to, co nemáme dořešeno.

Nicméně ani epizodická paměť není stroj, který by s bezchybnou přesností zaznamenával vše, co se kolem nás děje a co zažíváme.

Náš životní příběh nám pouze naznačuje, kdo jsme a kým jsme byli. Při bližším prozkoumání detailních scén můžeme zjistit, že se vše odehrálo tak trochu jinak. Naše vzpomínky nejsou totiž objektivními replikacemi prožité skutečnosti. Výzkum epizodické paměti ukazuje, že epizodická paměť je vysoce selektivní. Nemůžeme si zkrátka zapamatovat všechno. Většina toho, co si zapamatujeme, souvisí s naší momentální situací a budoucími cíli a aspiracemi (McAdams, 2006).

Pamatujeme si např. lépe úspěch než selhání a máme tendenci úspěch připisovat spíše svým vlastním schopnostem, zatímco neúspěch nepříznivým okolnostem (Pervin cit. dle Blatný, 2010). Vzpomínáme si spíše na věci, kde jsme byli středem dění (Greenwald, Pratkanis, cit. dle Macek, 1997) a často nechceme věřit, že jsme byli také takoví jako jsou nyní naše děti (Macek, 1997). Spojovat naši paměť s čistou pravdou o nás samých by nás patrně vedlo na scestí. I tuto skutečnost je nutné brát v potaz, snažíme-li se porozumět osobním příběhům. „Zapamatované já“ je aktivně konstruovaným a v průběhu života rekonstruovaným příběhem (Chr, 2007).

To, co je v konkrétní životní epizodě důležité, nemusí být to, co se přesně tehdy událo, ale to, co paměť symbolizuje jako klíčové události (McAdams, 2001). Díky našim osobním mýtům poznáváme, co je v našem životě důležité, co je zapamatovatelné. Nelžeme tím, že bychom něco zamlčovali, pouze se tomu všemu snažíme dát smysl (McAdams, 1993). McAdams říká, že příběhy jsou méně o faktech a více o významech.

Jako psychosociální konstrukty jsou naše životní příběhy založeny na faktech, ale také jdou za tato ověřitelná fakta, aby integrovaly naši minulost, přítomnost a budoucnost do smysluplného a navazujícího celku.

Odborníci se shodují v tom, že životní příběh je proces. Není to zaplněná a plně kompletní entita, ale spíš dynamicky se utvářející stále se měnící konstrukt, který je neustále revidován a přetvářen tak, jak přicházejí do našich životů stále nové zkušenosti (Linde, McAdams cit. dle Pals, 2006). Životní příběh není zprávou o tom, co bylo, ale luštěním minulosti, která znamená vytváření budoucnosti (Weizsäcker, cit. dle Blažek, Olmrová, 1985).

Otázkou ale zůstává, zda si komponujeme náš dosavadní život až ve chvíli vyprávění, nebo je uložen jako jasná struktura někde v naší paměti? Podle McAdamse (1993) je náš osobní mýtus uložen někde v naší mysli. Je po celou dobu s námi. Je přítomný a při tom možná neuvědomovaný.

Bruner, Holstein i Gubrium se přiklánějí k názoru, že osobní příběhy jsou utvářeny a přetvářeny až ve chvílích, kdy jsou předávány ve formě vyprávění určitému publiku. Formují se vlastně v interakci s živým publikem (cit. dle McLean, Thorne, 2006). Vypravěč nevypráví o minulosti, vypravěč si de facto vytváří narativní minulost v přítomnosti, ve chvíli, kdy o ní hovoří (Bruner, 1990).

Chrz (2007) stejnou otázku chápe ještě radikálněji a ptá se, zdali vyprávíme život nebo žijeme vyprávění? Chrz přichází se závěrem, že člověk je vržen do života, jakožto prostoru určitých okolností, daností, cílů, motivů a interakcí s přednarativní strukturou. Při tom je ale bytostí, která odpovídá na výzvy situací tak, aby jeho život byl ztvárněn jako „dobrý příběh“, který „dává smysl“. Vztah mezi životem a vyprávěným příběhem můžeme tedy chápat jako hermeneutický kruh, kde příběh je založen na předporozumění životu a mění jej do zcela rozvinutého porozumění (Ricoeur, cit. dle Čermák, 2002).

Je možné, že právě osoba tazatele nebo běžného publika v každodenním životě ovlivňuje význam, který je vytvářen při vyprávění životních příběhů (McLean, Thorne, 2006).

2.1.3. Role publika

Vyprávění nejsou jen o „něčem“, ale většinou také pro někoho. Zapomínáme na to, že je to často tazatel, kdo vyzývá informanta, aby přibližoval své životní příběhy. Narativně konstruovaná zkušenost je součástí konkrétní konverzační interakce. Účastníci této interakce mohou být přítomni buďto přímo nebo pouze implicitně (Chrz, 2007). Implicitní přítomnost posluchače je zajištěna tzv. zvnitřněným publikem. Některé osobní zkušenosti nejsou formulovány do příběhů, protože máme dojem, že publikum by s nimi nesympatizovalo do té míry, aby je bylo schopno přijmout nebo pochopit. Stejně jako Freudovo superego může zvnitřnělé publikum příběh morálně odsoudit a tím ochránit vypravěče před jeho zveřejněním (McAdams, 1998).

Jak již bylo řečeno výše, podle Brunera (cit. dle McLean, Thorne, 2006) nejsou významy uloženy v hlavách, ale tvoří se teprve ve chvílích, kdy lidé sdílí své životy s ostatními. I McAdams přiznává, že nelze oddělit vyprávění příběhů od publika, které těmto příběhům naslouchá. Jiné publikum, jiná kultura, jiné prostředí si žádá jinou formulaci příběhů. Naše životní příběhy i jejich vyprávění je ovlivněno okolím, do nějž kontext přinášíme (McAdams 1998, McAdams, Josselson, Lieblich, 2006, McLean, Thorne, 2006).

Narativní výzkum má participační a dialogickou povahu (Čermák, cit. dle Chrz, 2007). Výzkumník musí přijmout zodpovědnost za spolu-konstrukci a spolu-intrpretaci získaného autobiografického vyprávění (Chrz, 2007).

To, co slyšíme od vypravěče je silně ovlivněno respondentovými city k posluchači, v našem případě výzkumníkovi. On se rozhoduje, co je vhodné říci v konkrétní situaci s konkrétním člověkem a co by bylo lépe nechat si pro sebe. Zvažuje také, jaká má posluchač očekávání a co by v té které konkrétní chvíli nejspíš chtěl slyšet. Proto je dobré upozornit na to, že nejde o klinické interview, naším cílem není zjistit, co je s respondentem v nepořádku, ale jde nám pouze o biografický výzkum, s nímž budeme nakládat způsobem, který jsme mu předem vysvětlili (McAdams, 2006).

2.1.4. Funkce životních příběhů

Podle Atkinsona (1998) je life story interview nástroj, který má tolik možných využití, kolik jich jen člověk, který jej používá, nalezne. Díky tomu, že pochopíme různé funkce příběhů, získáme mnohovrstevnatý pohled na významy, které příběhy mohou nést (Holstein a Gubrium cit. dle McLean, Thorne, 2006). Pokusila jsem se proto sestavit vlastní seznam funkcí, které vyprávění svých životních příběhů může plnit:

Smysl

Životní příběhy si vytváříme, abychom spojili naše jednotlivé zkušenosti a zařadili je do příběhu svého života (McAdams, 1985). Tím, jak reflektujeme, dáváme dohromady a slovně formulujeme zážitky a pocity, které jsme prožili, objevujeme hlubší smysl našich životů (Atkinson, 1998).

Během života se nám o nás samotných dostává mnoho informací z různých zdrojů. Příběh je přirozený způsob, jak spojovat více informací ve smysluplný celek (McAdams, 1993). Příběh má tedy převážně integrativní funkci. Vyprávění životního příběhu nás integruje díky získávání jasného porozumění našim zážitkům, pocitům s nimi spojeným a jejich smyslu, který pro nás nesou. Přinášejí řád do naší zkušenosti a pomáhají nám nazírat na náš život jak ze subjektivního, tak z objektivního hlediska stejně (Atkinson, 1998). Lidé často odvozují svůj pocit štěstí a smyslu v životě podle toho, jak se jim daří integrovat svou minulost, přítomnost a budoucnost (Raggatt, 2006).

Vyprávění zhodnocuje určité cíle a zdůvodňuje jednání k těmto cílům vedoucí (Lyotard, Gergen, Bruner, cit. dle Chrz, 2007). Díky skládání dohromady a vyprávění příběhů se stáváme plně vědomi

našich životů. Díky příběhům získáváme kontext a rozpoznáváme smysl (Atkinson, 1998). Osobní příběh si tedy každý z nás sám od sebe konstruuje tak, aby spojil jednotlivé fragmenty svého života a tím dal svému životu smysluplnou a přesvědčivou celistvost. (McAdams, 1993).

Náš osobní příběh slouží jako osobní průvodce, který radí, jak se zachovat v budoucnosti a zároveň historický archiv, který dává význam naší minulosti (McAdams, 2006).

Poznání vlastního self

Jak již bylo řečeno, díky životnímu příběhu získáváme logická spojení mezi tím, co se stalo, tím, co je teď a tím do jaké míry nás daná věc ovlivnila. Konstrukce životního příběhu je vlastně interpretativním procesem, při němž vytváříme pojetí sebe sama (Pals, 2006). Pojetí sebe sama jako logického celku, který si sami před sebou můžeme obhájit osobními zkušenostmi neboli osobními příběhy. I Chrz (2007) zastává názor, že odpověď na otázku „kdo jsem“ je z větší části dána příběhy, které o sobě vyprávíme. Tím, že vyprávíme náš příběh, zvyšujeme naše povědomí o sobě samých (Atkinson, 1998). Zejména v západní kultuře často platilo, že jasná a konzistentní představa o sobě samém se stabilním hodnotovou orientací, je ukazatelem osobnostní zralosti a byla proto vysoce společensky ceněna (Macek, 1997).

McAdams (1993) ale dodává, že tomu není tak, že bychom se díky mýtům mohli poznat. Podle něj se díky mýtům vytváříme

Poznání vypravěče druhými

Kromě toho, že z vyprávění svého životního příběhu těží vypravěč, jsou tyto informace nezbytnou součástí vedoucí k alespoň částečnému poznání a pochopení vypravěče druhými lidmi. Jáská zkušenost druhého je nám navždy uzavřena. Dozvědět se o ní můžeme v podstatě pouze zprostředkovaně a to formou výpovědi člověka, o němž se zajímáme (Říčan, 1970).

Podle Brunera (1990) je příběh tou nejefektivnější cestou k poznání lidského chování a lidského života. Také Chrz (2007) podotýká, že chceme-li se jako výzkumníci dozvědět, jaký význam dává člověk své zkušenosti nebo celému svému životu, je třeba zaměřit se na způsob jeho narativní struktury.

Pokud chceme poznat pozici druhých v jejich životech, pochopit jejich jedinečnou zkušenost a individuální perspektivu, není lepšího prostředku nežli jejich osobní vyprávění. Životní příběhy mohou jasně sloužit jako primární prostředky k pochopení individuálních životů (Atkinson, 1998),

do kterých bychom jinak neměli možnost proniknout. K tomu, abychom někoho pochopili v praxi, musíme získat vzorky jeho samého v různých kontextech, kulturně specifických kontextech (Bruner, 1990). Právě vyprávění nám v tomto může pomoci.

Sdílení zkušenosti

Každý máme nějakou svou zkušenost a zastáváme v životě určité hodnoty. Díky procesu vyprávění příběhů o sobě, sdílíme s posluchačstvem zkušenosti a důležité osobní pravdy tak, jak je vidíme. Vytváříme tak spojení mezi našimi hodnotami a hodnotami toho, kdo nás poslouchá. Příběh nám dává rozpoznat to, co máme s ostatními společného, ale i to, čím se od ostatních odlišujeme (Atkinson, 1998, McAdams, 1993).

Posílení

Life story interview může mít také terapeutický účinek. Může osobě, která příběh vypráví osvětlit věci, které jí v jejím životě dosud nedávaly smysl, nebo kterým nerozuměla (Atkinson, 1998). Také McAdams (1993) věří, že uvědomované pochopení detailů, kterými definujeme svůj osobní příběh, může obohatit život jedince a usnadnit další vývoj osobnosti.

Pennebaker (1997) dal dohromady výzkumy od roku 1986, z nichž vyplývá, že mluvit nebo psát o osobních emočně vypjatých tématech může dlouhodobě zlepšit jak psychický, tak fyzický zdravotní stav, subjektivně vnímanou náladu a například může ovlivnit i zvýšení šancí na rychlejší získání zaměstnání.

Čím jsou dány tyto pozitivní účinky? To je otázka, která se dotýká samotné podstaty efektivního působení psychoterapie. Pennebaker, Mehl a Niederhoffer (2003) se také přiklánějí k tomu, že klíč můžeme hledat v konstrukci našeho vyprávění. Pokud jedinec mluví nebo píše o svém traumatu, získává ucelenější, srozumitelnější a smysluplnější pochopení události, což má vliv na celkovou životní spokojenost jedince.

Atkinson (1998) upozorňuje ještě na jeden aspekt pozitivního působení vyprávění. Základní vzorec příběhu, kdy zápletky nebo konflikt bývá následován rozuzlením nebo vyřešením nás neustále posiluje ve vědomí, že krize mohou být překonány. Vidíme-li, že vše má své řešení, posiluje nás to ve víře, že i naše problémy spějí ke zdárnému konci.

Pobavení

Příběhy čteme, posloucháme a vyhledáváme většinou k našemu vlastnímu pobavení. Příběh, který publikum nezaujme, není dobrým příběhem. Životní příběhy fungují stejně. Existuje jen málo lidí, kteří chtějí mít nezajímavý životní příběh. Lidé se snaží vyprávět své životní příběhy poutavou formou (McAdams, 1996). I v relativně nudném životě se tak hledá zajímavá zápleтка, která by v posluchači vzbudila touhu dozvědět se víc. S tímto faktem musíme počítat při zpracovávání životních příběhů cizích lidí a neměli bychom jej opomíjet. Na druhou stranu schopnost vyprávějíciho hledat ve svém životě zápletky může být obohacující jak pro nás jako posluchače, tak pro něj samotného.

Funkce životního příběhu nemusíme hledat pouze na úrovni jednotlivce

Životní příběhy jsou ozvěnou genderového a třídního rozvrstvení společnosti a reflektují ekonomický, politický a kulturní kontext společnosti (Rosenwald, Ochtberg cit. dle McAdams, 2001). Díky osobním vyprávěním můžeme získat náhled i do životů minorit nebo lidí na okraji společnosti. Ziskáváme také celkový kulturní a historický náhled na chování společnosti v té které době.

2.2. ASPEKTY LIFE STORY INTERVIEW

2.2.1. Narativní tón

Narativní tón je nejpronikavější rys osobních příběhů. Narativní tón můžeme rozpoznat jak v zápletkce příběhu i ve způsobu, jakým je příběh vyprávěn. Optimistický příběh může být optimistický skrze dobré věci, které autor zažívá, ale může také vyjít z negativních zážitků a stát se optimistickým jednoduše proto, že autor se na věc dívá s nadějí v lepší zítřky. Tento obecný náhled na svět se v nás vytváří již během prvních let života v období, kdy si dítě vytváří základní důvěru ke světu. Narativní tón příběhu je tedy založen na tom, jestli vypravěč věří, že svět může být v zásadě dobré místo k životu nebo ne (McAdams, 1993).

K rozlišení narativního tónu si lze vypůjčit označení z literární vědy. Murray (cit. dle Chrz, 2007) použil k popsání narativního tónu pojmy jakými jsou tragédie a ironie pro pesimistický narativní tón

a komedie nebo romance pro pozitivní narativní tón. K těmto čtyřem základním žánrům si dovoluji přidat dva, s nimiž pracuje Čermák (2004). Jsou jimi moratorium a metanoia.

Zápletky v životních příbězích, jež můžeme označit jako **komedie**, se zabývají tím, jak lidé nacházejí v životě štěstí a stabilitu. Naplňovat jejich osobní cíl se jim daří pouze s minimálními překážkami za malého osobního přispění. Komédie je nesena vírou ve šťastný osud. Vypravěč je většinou obyčejný člověk, který hledá jednoduchá potěšení. Principem komedie je „smíření“. Nic není tak hrozné, jak se dříve zdálo. Děj směřuje k dosahování žádoucího morálního řádu, oprostění se od vnější omezující normy a začlenění do společnosti. Komédie končí většinou svatbou tak, jako pohádka a uznává domestikovanou lásku. Zápletku lze vyjádřit tvarem písmene U. Prohlubující se komplikace zde střídá dějový zvrat, který směřuje k rozuzlení a dosažení potřeb aktéra.

V **romancích** jde hlavně o vzrušení, dobrodružství a výzvy. To důležité v životě je potřeba si vybojovat, zachránit či vysvobodit. Děj má aktér pevně ve svých rukou. V těchto příbězích se hrdina vydává na obtížnou cestu, překonává množství překážek a na konci vítězí. Hrdina je v těchto příbězích nahlížen jako někdo, kdo je neohroženější nebo chytřejší než kdokoliv jiný. V žánru romance jednotlivé postavy poměrně jasně přísluší buďto na stranu dobra nebo zla.

V perspektivě **tragédie** je život troskotáním, katastrofou či pádem. V tragédiích vystupují hrdinové, kteří upadli do nemilosti. Hrdina se cítí být oddělen od běžného řádu věcí a akceptuje svou izolaci. Naráží na hranice nepřekonatelného osudu. Jeho situace se zdá být jeho vlastními silami těžko ovlivnitelná. Příběh je poznamenán řadou neúspěšných pokusů o vymanění se z nepřízně osudu. Hlavním životním úkolem těchto hrdinů je smíření se s nepřekonatelnými překážkami a vyhýbání se a minimalizování těžkostí, které život přináší. Dějová linie těchto příběhů se dá přirovnat k obrácenému písmenu U. Aktér směřuje k vrcholu, z něhož je však v určité chvíli nemilosrdně sražen.

Ironie jsou příběhy, v nichž vyhrál chaos. Hlavní dějovou linkou se proplétá skepse, deziluze a rezignace. Zažívaná skutečnost je přijímána bez snahy k jakékoliv idealizaci. Hlavním hrdinou může být mimo jiné darebák nebo pošetilec, který k odhalení přetvářek a absurdity sociálního života používá satirický tón. Nebo může být hlavní protagonistou tzv. antihrdina, jehož život postrádá příležitosti ke komedii, romanci nebo hrdinství tragédie. Ironie zaznamenává neúspěšné pokusy o vyřešení záhad života. Je v nich slyšet zmatení a smutek (McAdams, 1993, Murray, cit. dle Chrz, 2007, Čermák, 2004).

Moratorium můžeme chápat jako konstantní dějovou linku, na kterou uplatňuje aktér pouze omezený nebo vůbec žádný vliv. Příběh je vnímán jako něco, co podléhá pouze minimálním změnám. Jde o určité „zmrazení“ vývoje příběhu. Pozitivní i negativní zvraty vnímá aktér bez silnějších emocí. V pozitivní formě se moratorium projevuje jako stabilní adaptace a dobrá sebekontrola v negativní formě se může projevovat jako nuda, prázdnota, syndrom vyhoření, ztráta životního smyslu, extrémní sebekontrola, konformita a nulová odpověď k životním výzvám.

Naopak **metanoia** vyzdvihuje do popředí otázku smyslu. Pro aktéra se stává otázka smyslu subjektivně naléhavou a je jím aktivně řešena. Jde o změnu hodnot nebo sebehodnocení. Aktér děje intenzivně hledá a nalézá nové hodnoty, přičemž dochází k přepisování starého poznání novými zkušenostmi. Hledá koherentní vyústění, které by naznačilo směr budoucího vývoje příběhu.

Žádný z našich životů nejsou ani čistou tragédií ani komedií. Jsou spíše narativními směsicemi. V některém příběhu převládá ta a v jiném jiná forma vyprávění. Zdálo by se, že to, jakou formou budeme náš životní příběh vyprávět, závisí na tom, jaký náš život je. Tam, kde se dějí převážně pozitivní věci, bude převažovat pozitivní tón a tam, kde dochází k ranám osudu, bude tón pesimistický. Ale ku podivu neexistuje jednoduchá rovnice mezi narativním tónem a životní historií.

2.2.2. Motivy nápravy (redemption) a zničení (contamination)

McAdams (2003, 2006) rozlišuje dva základní motivy, kterými je vyprávění prostoupeno. Jsou jimi náprav (redemption) a zničení (contamination). U motivu nápravy se špatné po určitých prožitých peripetiích obrací v dobré. V contamination sekvencích se velmi dobrá nebo emočně pozitivní scéna změní ve špatný výsledek nebo emočně negativní událost. To špatné tak ničí to dobré, co jej předcházelo. Contamination je opakem redemption motivu. Pro příklad takového vyprávění nemusíme chodit daleko. Podle Bible žili Adam a Eva v ráji, v dokonalém štěstí, dobrotě a nevinosti. Když ale zklamali stvořitele, byli na věky vyhnáni a zanecháni v nepřátelském prostředí. Jejich nevinost byla na věky ztracena. V contamination sekvenci nejdříve existuje něco velmi dobrého. Vypravěči je umožněno užívat si všechny krásy života a pak, většinou v jedné jediné chvíli je všechno zničeno.

Ani pro příklad motivu nápravy nemusíme ustupovat od Bible. Podle Williama Jamese (cit. dle McAdams, 2006) se motiv nápravy (redemption) objevuje ve všech velkých světových náboženstvích. Víra je založena na tom, že nyní, je něco špatně, ale budeme-li se chovat určitým

způsobem, věci selepší a my se dostaneme na lepší místo. Hodně lidí věří, že pouze díky tomu, že budou trpět, mohou se stát lepšími lidmi. Lidé někdy sdělují, že díky nepřízni osudu získali větší moudrost, trpělivost, toleranci nebo odvahu. Někdy také říkají, že se tím zlepšili jejich vztahy v rodině a s přáteli. Zdá se, že přeložení traumatu do jazyka spásného životního příběhu dokáže obohatit jak tělo, tak psychiku člověka.

Někteří lidé hovoří jazykem redemption více než jiní. Čím více se ukazuje téma nápravy ve vyprávěních, tím lepší je psychologické well-being vyprávějíciho. Ukázalo se, že existují pozitivní korelace mezi množstvím „redemptive“ sekvencí v narativních příbězích a nezávislými ukazateli sebehodnocení, životní spokojenost a životního smyslu. Deprese, naopak negativně korelovala s množstvím „contaminaton“ sekvencí. Redemptivní příběhy při tom nemusejí být šťastnými příběhy. Nicméně i přesto, že mohou být plné utrpení a negativních zážitků, končí vždy pozitivně. Bez negativních emocí nemůže být v příběhu náprava (McAdams, 2006).

Místo toho, aby osobní pohodu a polaritu sebehodnocení předpovídalo to, jak pozitivní nebo šťastné vyprávění bylo, predikují je spíše témata nápravy (redemption) a zničení (contamination).

III. EMPIRICKÁ ČÁST

1. VÝCHODISKA A CÍLE VÝZKUMU

Práce je významným prvkem v životě každého člověka v produktivním věku. Neměla by být upírána ani lidem s těžkým zrakovým handicapem. Právo na zaměstnání je zakotveno v ústavě, avšak těžce zrakově handicapovaní jsou, co se týče nezaměstnanosti, vysoce ohroženou skupinou. V teoretické části jsem se zamýšlela nad překážkami, které nevidomým lidem stojí v cestě k získání zaměstnání i nad prvky, které by měli zrakově handicapovaným získání pracovního uplatnění usnadnit.

Ve výzkumné části práce jsem se rozhodla zabývat pracovním uplatněním nevidomých lidí. Zaměřila jsem se na zdroje profesního uplatnění osob se zrakovým postižením. Tyto zdroje jsem si pro účely své práce operacionalizovala jako „uschopňující činitele“, protože toto označení podle mého názoru lépe vystihuje podstatu hledaného tématu. Uschopňující činitele jsou prvky, které napomáhají lidem s těžkým postižením zraku v získávání jejich profesního uplatnění a profesních úspěchů. Pod operacionální definicí „uschopňujících prvků“, tak zahrnuji jak motivační faktory, tak prvky podpory, behaviorální činitele i kognitivní předpoklady.

Rozhodla jsem se zaměřit pouze na jedno odvětví profesního uplatnění nevidomých, kterým je výtvarná umělecká a řemeslná činnost, konkrétně práce s keramickou hlinou. Podle Blažka a Olmrové (1985) nevidomí v umění nejsou handicapovaní, protože mohou dosahovat srovnatelných nebo i vyšších výkonů nežli vidící. V této profesi skutečně nacházíme příklady nevidomých lidí, kteří díky této profesi skutečně našli plnohodnotné pracovní uplatnění. Můžeme o nich říci, že jsou úspěšní v tom, co dělají. Ať už jako řemeslníci, výtvarníci, sochaři, učitelé nebo lektori, jsou ve své práci samostatní. Co je zapotřebí k tomu, aby se ze závislého pasivního příjemce sociálních služeb, objektu péče a dotací stal úspěšný nevidomý? Samostatný řemeslník nebo výtvarník, který si na svou práci dovede vydělat? Kde hledat zlom nebo obecné činitele, které z neschopných a nesamostatných činí ty úspěšné a schopné? Jak překonat své vlastní postižení a získat pracovní uplatnění ve svém životě? Co jsou činitele, které člověka skutečně motivují a provázejí zrakově handicapované na cestě k získání plnohodnotného profesního uplatnění?

Zajímal mě proces „stávání se schopným“ v profesní kariéře nevidomých a činitele, které tento proces doprovázejí. Položila jsem si tedy hlavní výzkumnou otázku: **Co jsou uschopňující činitele v profesním uplatnění nevidomých výtvarníků a řemeslníků pracujících s hlínou?**

A vedlejší otázky: **Jak se tito lidé dostali ve své profesi tam, kde teď jsou, jak vnímají svou profesní dráhu a jak se tato dráha pojí s jejich životním příběhem?**

Jako výstup výzkumného šetření tedy očekávám komplexní zpracování jednotlivých životních příběhů se zaměřením na uschopňující činitele v profesním uplatnění.

2. METODA

2.1. VOLBA VÝZKUMNÉ PERSPEKTIVY

Vzhledem k výše zmíněným cílům výzkumu se zajímám o dílčí, živou, osobní, jedinečnou a subjektivní zkušenost respondenta. Snažím se o porozumění jejich životů v kontextu sociálních a pracovních vztahů. Rozhodla jsem se pro použití narativního designu výzkumu, protože narativita je podle Clandinina a Connellyho (cit. dle Čermák, 2006) nejlepším prostředkem k zachycení a porozumění zkušenosti. Cílem není ověření hypotéz, ale rekonstrukce významu jevu. Snažíme-li se zjistit, jak lidé prožívají svou životní realitu, a jak chápou svůj život, je podle Lieblichové, Tuval-Mashiachové a Zilbrové (1998) narativní výzkum nejčistším způsobem, jak se k těmto informacím dostat bez zbytečného zkreslení.

Narativní metody mohou být chápány jako „způsoby měření opravdového světa“ (real-word measures), které jsou vhodné v případě zkoumání „problémů opravdového života“ (real-life problems) (Bickamn, Rock cit. dle Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998). Domnívám se, že mnou zkoumaný problém jedním z takových problémů opravdového života je.

Toužila jsem porozumět psychosociálnímu fenoménu vyrovnávání se s handicapem skrze nalézání pracovního uplatnění. Podle McLeana a Thornea (2006) jsou příběhy o osobním růstu a transformaci velkou částí našich životních příběhů. Proto jsem zvolila metodu životního příběhu. Snažila jsem se dozvědět, jak a v kterých momentech profesního vývoje dochází k důležitým posunům na cestě k uschopnění. Věřím tomu, že narativní přístup mi pomůže odhalit, jak je proces uschopňování samotným aktérem vnímám a jak se váže k celkovému životnímu příběhu.

Otázky v life story interview podle McAdamse dávají dobrou kostru pro vyprávění svého životního příběhu. Jak píše Blažek a Olmrová (1985) naslouchání životním příběhům postižených nám nabízí nový, jiný pohled na svět kolem nás. Pomáhá nahlédnout svět z jiných životních perspektiv. Vyžaduje ale také ztišení, zklidnění a snahu o porozumění z naší strany. Určité otevření se, vzájemné prolínání, které by nebylo možné, pokud bychom si nenašli chvíli času a netoužili sdílet.

Usilovala jsem hlavně o přirozenost získávání narativního materiálu. Důraz jsem kladla na participaci, dialogickou interpretaci a konstrukci významu. Premisou pro mě bylo nikoliv mé expertní postavení, ale expertní postavení přímých účastníků výzkumu, kteří se se zkoumaným problémem potýkají dnes a denně a tudíž o něm ví více než odborná literatura nebo výzkumník.

2.2. VÝZKUMNÝ SOUBOR

Ve svém výzkumu jsem se vzdala reprezentativnosti. Nezkoumala jsem statisticky významnou část populace. Místo toho jsem se zaměřila na konkrétní osudy lidí, které jsem se snažila prozkoumat důkladně z různých úhlů pohledu.

Soubor participantů svého výzkumu jsem si označila jako úspěšní nevidící. Jsou to úspěšní lidé, co se týče jejich pracovního uplatnění. V pracovním životě se uplatňují jako výtvarníci, řemeslníci, sochaři, učitelé nebo lektori. Spojuje je profesní zaměření, kterému se v současné době věnují – tedy práce s keramickou hlinou a zrakový handicap. Jsou to lidé, kteří trpí nejtěžším zrakovým postižením tedy úplnou ztrátou zraku. O zrak přišli v různých obdobích svého života. Zde můžeme spatřovat slabinu mého vzorku. Bohužel se mi ale nepodařilo nalézt dostatečně nasycený vzorek, který by splňoval podmínku stejné doby vzniku těžkého zrakového postižení.

Při výběru participantů do vzorku jsem postupovala pomocí záměrného kriteriálního výběru kombinovaného s metodou sněhové koule, která je dle Miovského (2006) v oblasti kvalitativního výzkumu jednou z nejčastěji používaných metod. Díky tomuto způsobu výběru jsem se dostala k populaci, jejíž úplný seznam není nijak veřejně dostupný, ale jejíž participanti se po většinou mezi sebou navzájem znají. Svůj výzkum jsem zahájila oslovením studentů Mezinárodního centra Axmanovy techniky modelování pro zdravotně postižené a metodou sněhové koule přibrala do vzorku další dvě nezávislé nevidomé výtvarnice.

Participanty mého výzkumu se tak stali studenti tříletého výtvarného oboru v Mezinárodním výukovém centru Axmanovy techniky modelování pro zdravotně postižené.⁹

Ada, 34 let: učitelka ATM, zaměstnanec centra, student výtvarného oboru, nevidomá od narození

Honza, 33 let: absolvent řemesla ATM, zaměstnanec, student výtvarného oboru, nevidomý od narození

Bára, 37 let: student výtvarného oboru a učitelství ATM, zaměstnanec, o zrak přišla ve třiceti letech

A dvě nezávislé nevidomé výtvarnice pracující jinými technikami.

Julie, 40 let: sochařka na volné noze, o zrak přišla definitivně ve dvaceti letech

Saša, 50 let: hrnčířka a výtvarnice, živnostník ve své vlastní chráněné dílně, o zrak přišla ve dvaceti sedmi letech

Etické aspekty

Účastníkům výzkumu jsem vysvětlila smysl našeho rozhovoru, podala informace o výzkumu, vysvětlila způsob nakládání s nahrávkou, totiž že rozhovor bude přepsán, po přepsání vymazán, a že přepisovat budu já osobně. Dále jsem jim sdělila právo kdykoliv od výzkumu odstoupit, možnost odmítnout spolupráci v jakékoliv fázi rozhovoru nebo pouze nehovořit o obtížných a nepříjemných tématech, neboť jejich účast na výzkumu je čistě dobrovolná. Také jsem je ujistila o zachování důvěry a anonymity. Nakonec jsem si vyžádala jejich informovaný souhlas s účastí na výzkumu.

Jména participantů byla z důvodu zachování anonymity změněna, stejně jako všechny údaje, podle nichž by mohli být účastníci výzkumu přesněji identifikováni. Participant se mnou spolupracovali na základě dobrovolnosti. Ne každý, kdo byl osloven, chtěl nakonec na výzkumu spolupracovat.

⁹ U zrodu Tasovského centra stál Štěpán Axman. Štěpán Axman chtěl ukázat a dokázat, že i nevidomí mají představivost a jsou schopni vlastní kreativní tvorby i samostatné řemeslné práce. Po mnohaletých zkušenostech s modelováním s nevidícími se z obecného hmatového modelování vyčlenila řemeslná technika práce s hlínou nazvaná Axmanova technika modelování (ATM). ATM je patentovaná speciálně pro nevidomé. Zdravý člověk může techniku vyučovat, avšak nemůže se jí živit.

2.3. METODA TVORBY DAT

Ve své práci jsem se rozhodla analyzovat narativní materiál pocházející z více zdrojů. Prvotně zamýšlené rozhovory o životním příběhu „Life story interview“ (podle McAdamse) jsem doplnila o polostrukturovaný rozhovor a vlastní pozorování. Jak píše Čermák: „Permanentní komunikace s různými verzemi poznání je základním principem narativní metodologie a ochranou před zkostnatěním.“ (s. 11, 2002).

Rozhovory o životním příběhu i nestrukturované interview vznikaly v průběhu března a začátkem dubna 2013. Rozhovory byly nahrány na diktafon a následně doslovně přepsány do podoby textu.¹⁰

Rozhovory o životním příběhu (Life story interview podle McAdamse)

Účastníkům výzkumu byla nabídnuta metafora knihy jako nástroje pro uspořádání svého dosavadního života do jednotlivých významotvorných celků – kapitol. Počet kapitol i jejich časové zařazení a délka byly ponechány na participantovi, přičemž byl nabídnut rámec zhruba tří až osmi kapitol. Pro každou jednotlivou kapitolu byl dále hledán název i stručný obsah jejího děje. Následně jsme se zaměřili na klíčové scény životního příběhu. Zajímali mě nejkrásnější vzpomínky, nejhlubší krize, bod životního obratu, pozitivní i negativní vzpomínka z dětství, živá vzpomínka z dospělosti, projev moudrosti a náboženský, duchovní nebo mystický zážitek. Dále jsme se zaměřili na budoucí sny, přání, plány a případný životní projekt. Další část rozhovoru se zaměřovala na výzvy, boje, problémy a ztráty, kterými si vypravěč prošel. V poslední části byl participant dotázán na osobní hodnoty a hlavní téma svého životního příběhu.¹¹

Při vedení rozhovorů jsem se snažila o co nejmenší mechaničnost a formálnost nabízení témat a kladení otázek. Přiloženého formuláře jsem se proto nedržela doslovně. Ale použila jsem jej pouze jako seznamu témat, kterých bych se v rozhovoru ráda nějakým způsobem dotkla. Usilovala jsem o flexibilitu a otevřenost vůči informantově narativní výpovědi, abych tak získala co nejautentičtější životní příběhy. Některé informanty bylo potřeba více strukturovat a provázet vyprávěním, jiné příběhy jsou více monologické. Takováto rozdílnost se dá ovšem předpokládat vzhledem k individuálním rozdílům participantů.

¹⁰ Doslovný přepis rozhovorů je součástí přílohy.

¹¹ Přeložený formulář, z něhož jsem vycházela, je součástí přílohy.

Při snaze o zachycení subjektivně vnímaných uschopňujících činitelů v pracovní identitě nevidomých jsem považovala za důležité vycházet z přirozené formy sdílení zkušeností. Pro účely analýzy je proto využito několika forem narativně orientovaného rozhovoru.

Navazující rozhovory

Při svém druhém sběru narativního materiálu jsem se snažila o větší přirozenost v komunikaci s participanty, protože jsem měla pocit, že během rozhovorů o životním příběhu se jistá přirozenost z rozhovorů vytrácela. Čermák (2002) vidí přirozené zacházení výzkumníka s participanty výzkumu jako jeden z důležitých aspektů kvalitativního výzkumu. Kvalitativní výzkum je chápán jako studium jevů ve svých přirozených podmínkách. Proto jsem byla ráda, když jsem dostala nabídku strávit spolu s některými participanty čas v jejich přirozeném prostředí, kterým jsou dílny, v nichž pracují. Ve třech případech, jsem se spolu s nimi ponořila do práce. A zatím, co jsme každý pracovali na svém díle, vedli jsme navazující polostrukturovaný rozhovor. Tato část interview byla částečně facilitována několika dalšími mými otázkami, které se týkaly následujících témat: čemu se ve svém zaměstnání věnují; jak se dostali k tomu, co teď dělají; zda-li to, co dělají, považují za výtvarnou nebo řemeslnou činnost; jaká je motivace pro to, čím se zabývají; proč se nevěnují tomu, co studovali na střední škole.

Tato témata jsem do rozhovorů vnesla, protože jsem se snažila zmapovat také profesní dráhu jejich životních příběhů. Tématům jsem se ovšem věnovala zvláště pouze v případech, že se jim nevěnovali participanti sami během prvotního life story interview.

Pozorování v přirozených podmínkách

Můj výzkum není mechanická struktura. Snažila jsem se flexibilně reagovat na příležitosti i výzvy, které mi zkoumané prostředí nabídlo. Během mé návštěvy u jedné z participantek mi byla poskytnuta možnost účasti na dopoledním programu pro děti z MŠ. Z tohoto programu byl také pořízen audiozáznam, který byl přepsán a použit jako doplňkový materiál k analýze Sašina příběhu.

2.4. METODA ANALÝZY DAT

V prvním čtení jsem se zaměřila na **holisticko-obsahovou analýzu** textů. Jednotlivé příběhy byly pojaty jako celky. Tímto způsobem analýzy jsem se snažila zachytit jedinečnost každého z příběhů. Na základě modelu, který ve svém výzkumu popisují autorky Lieblich, Tuval-Mashiac a Zilber (1998) byly texty několikrát čteny, dokud se nevyvořil určitý vzorec, který prostupoval celým

příběhem. Zaměřila jsem se také na kontradiktorní části textu, které se vymykaly obecnému ladění zbytku příběhu. Dále jsem se pokusila vymezit určitou dějovou linii prostupující celým příběhem. Zaměřila jsem se na její vzlety i pády. Ta mi pak sloužila jako východisko k dalším analýzám.

Přestože účastníci mého výzkumu nebyli vyzváni k nakreslení čáry života (z pochopitelných důvodů nevidomosti), je jejich životní příběh jako linka se svými vzestupy a pády interpretován. „Prostřednictvím verbálního vyjádření je ztvárněn podobný druh skutečností jako při grafickém znázornění na čáře života, tj. vzestupy, poklesy, vrcholky, propady, pády atd.“ (s. 487, Chrz, Čermák, 2005).

Ve druhém kroku analýzy jsem se při čtení zaměřila na vymezení částí textu, v nichž se nějakým způsobem projevoval **motiv nápravy (redemption) nebo zkázy (contamination)**.

Ve třetím kroku jsem se zaměřila na holisticko-formální analýzu textu a pokusila o zachycení narativního tónu, v němž se vyprávění nese. Pokusila jsem se o **identifikaci žánru** životního příběhu. Zaměřila jsem se tak na způsob zvládání životních těžkostí. V případě mého výzkumného souboru se jednalo převážně o vyrovnání se se ztrátou zraku nebo vyrovnávání se s výzvami života od narození nevidomých lidí.

Poslední čtení sestávalo z analýzy a interpretace rozhovorů z hlediska zvolené problematiky **uschopnění jako jednoho z témat příběhů**. Pozornost byla v textu věnována významům, které se týkají procesu stávání se schopným. Jednalo se prakticky o další krok v holisticko-obsahové analýze. Části textu byly interpretovány v kontextu celého vyprávění. Zaměřila jsem se na proces uschopňování v rámci příběhu toho kterého konkrétního účastníka.

2. VÝSLEDKY

V této kapitole se věnuji výsledkům analýzy dat. Na jednotlivé životní příběhy je nahlíženo z holistické perspektivy a je s nimi pracováno jako se samostatnými celky. Analýza každého příběhu obsahuje popis podmínek, za nichž rozhovor probíhal, krátké seznámení čtenářů s účastníkem, interpretaci příběhu jakožto směřování dějové linie, holisticko-formální analýzu žánru příběhu, prvky příběhu odpovídající motivu nápravy (redemption) nebo zkázy (contamination) a interpretaci uschopňujících činitelů identifikovaných v textu. V případě, že se podařilo získat zpětnou vazbu účastníka, je uvedena v závěru jako komentář účastníka.

3.1. JULIE: „Musím lidem ukázat, jak je ten život hezký“

Julii jsem navštívila u ní doma. Téměř po celou dobu kolem nás pobíhala a švitořila její malá dvouletá dcerka. Její příběh přináší velmi těžká témata. Ona o nich ale vypráví bez rozpaků. Je zvyklá dělit se o svůj příběh. Posledních pár let je o ni velký mediální zájem.

Seznámení s Julií

Je nevidomou sochařkou. Tvoří sochy z pálené hlíny podle své inspirace. Někdy pracuje i na zakázku. Svá díla vystavuje a prodává. Vede kroužek modelování s dětmi. Dochází do mateřského centra, kde pracuje s malými dětmi a jejich matkami.

Její život ovlivnila nejen slepota, ale především autoimunologické onemocnění. *„moje tělo se tak jako samo ničí, že si myslí, že jsou to cizí nějaké částice a nejsou. Jsem to já a furt se pomalu likviduje, jo, že nepozná samo sebe.“* Kvůli tomuto onemocnění přišla ve 22 letech definitivně o postupně zhoršující se zrak. *„úplně jsem přišla o zrak. Prasklo mi něco v oku a rok jsem byla doma. Takže celý rok jsem (pauza) vlastně řešila to, že nevidím a čekala jsem, že budu, takže to bylo takové marné“*

Vystudovala střední zemědělskou školu, ale pokračování na VŠ uměleckého charakteru jí nebylo umožněno. Místo toho si udělala kurs pro telefonistky a instruktory Braillova písma. Krátce na to začaly její první pokusy s hrnčířskou hlínou.

Je vdaná, žije s manželem, s nímž má dvouletou dcerku.

Směřování dějové linie

Juliiin příběh strmě padá k zemi v době po její úplné ztrátě zraku. Ve své nové sociální roli nenachází způsob dalšího možného životního uplatnění. Její představy o vlastních možnostech jsou značně omezené. *„žádná škola, žádní přátelé, žádná budoucnost, a věděla jsem, že určitě nikdo mě nebude ani chtít, žádná láska a nikdo mě nepotřeboval, akorát moje mamka a otec“*

Stahuje se do izolace, kterou můžeme chápat jako formu zvládnání problému. Vyčkává, jestli se jí zrak navrátí. Má pocit, že nikam nepatří ani k vidícím ani k nevidomým. *„nejhorší to byl ten první rok, když jsem přestala vidět a čekala jsem. Takže jsem nepatřila ani k vidícím, ani k nevidícím. Já jsem vlastně ten rok, to bylo takové... (pauza) Mmm velmi jsem sama se sebou bojovala no.“* V té době zůstává doma u rodičů. Ti, ale chodí denně do práce, takže je většinu času doma sama. Nemá nikoho, s kým by si mohla povídat. S kým, by mohla o svých problémech mluvit. *„naši chodili do práce a já jsem byla doma zavřená a neměla jsem vůbec s kým mluvit.“* Podpory k převzetí života do vlastních rukou se jí tehdy nedostávalo ani ze

strany otce, který nechápal, že dceřin život pokračuje. Byl nejraději, když měl dceru pod dohledem doma a nechtěl ji nikam pouštět. „*on řešil takové věci. Jen abych nikam nechodila, abych seděla doma, kdyby náhodou. Kdybych náhodou se na něco vzámala, tak on, on mě nějak nepodpořil, no. Jen chtěl, abych seděla doma, no.*“

Jenže Julie dokáže sama se sebou bojovat. Po roce nečinnosti dochází k obratu. Rozhodne se jednat a tehdy dostává její vyprávění nový směr. Pomyslná křivka příběhu opět míří vzhůru. „*Jsem si objednala psa vodičího, odstěhovala jsem se od rodičů, abych mohla být samostatná a našla jsem si práci a jezdila jsem vlakem do hlavního města na arteterapii aaa jezdila jsem do Košic za nevidícími dětmi, učit je modelovat*“

Současně prožívanou životní etapu vnímá jako své nejkrásnější životní období. Má lásku svého manžela, zdravou dcerku a může se věnovat umělecké tvorbě, která ji nesmírně baví. V budoucích kapitolách jejího příběhu se dá tušit obrat. Ten si ale zatím nepřipouští. „*brát každý den tak, že to je ten nejkrásnější den, který mám, ten den v tom životě, protože jako s tou mojí chorobou je předpoklad, že dopadnu blbě, no. Takže vím, že to období, co teď mám, takže to je to nejkrásnější, no.*“

Žánr

Juliin příběh se nejvíce podobá žánru **romance**. Julie se ve svém příběhu vydává na obtížnou cestu. Následuje svůj cíl, jehož dosažení ovšem není úplně samozřejmé. Na své cestě překonává množství překážek, aby si nakonec vydobyla své místo na slunci v obklopení manžela a dcery.

Zdá se, že svůj život drží Julie pevně ve svých rukou. Je jasným aktérem situace, který se sám rozhoduje, co, kdy a jak udělat, aby dosáhl svého. Je tím, kdo rozdává karty a rozehrává hru. „*Je to můj život a já si s tím musím poradit.*“ Když se rozhodne, že bude modelovat z keramiky, sežene si vlastním úsilím hrnčířskou hlínu a dokonce podplatí školníka v lidové škole umění, aby jí její díla vypálil. „*pak jsem zašla do keramického závodu, vzala jsem nějakého známého, co mě tam odvezl, vyptala jsem si hlínu, padesát kilo hlíny (smích) a to se dělala dlažba, keramika. Tak tam jsem zašla, vzala hlínu a začala jsem doma tvořit, potom jsem zašla do lidové školy umění, podplatila jsem flaškou školníka, aby mi to vypálil, no prostě takové věci jsem dělala dokola. Ale to jsem si musela sama vždy tak jako že to udělat a... a potom se to všechno rozběhlo*“ Při tom má ale pocit, že ve svém životě vždy až příliš vyčkávala, než se rozhodla k nějakému činu. Zdá se jí, že si nedokonale prosazuje své sny a touhy. Její úsilí se jí zdá být nedostatečné. S tím souvisí i to, že si dříve připadala velmi plachá a bojácná. „*vždy jsem v tom životě, si myslím, hodně váhala, že všechno jsem mohla mít. Jít si za tím tvrději no, že vždy jsem čekala, až to tak nějak... Já si připadám, že jsem se hodně bála.*“ Přesto se dopracovala ke svému samostatnému aktivnímu životnímu postoji. Byla donucena okolnostmi. Nenašla nikoho, kdo by ji v jejím jednání a jejích záměrech podpořil. Proto se rozhodla jednat na

vlastní pěst. „A já jsem nevěděla a ani mě prostě nenapadlo, že by se mi mohl někdo věnovat... Jsem si myslela, že se mi každý vysměje, proto jsem si to tam doma na tom svém stole, odzkoušela tu hlinu.“

Hlavním tématem Juliina příběhu je boj a překonávání překážek. Toto téma se v něm objevuje na vícero místech. Ať už v období její nejhorší krize, kdy bojuje sama se sebou, nebo ve chvíli, kdy se rozhodne pro vlastní dítě, přestože jej má od lékařů kvůli svému onemocnění zakázané. Julie se ve svých životních bojích prostě nevzdává. Získá novou těžce dostupnou léčbu, díky níž může na nějaký čas vysadit léky a přesto, že je jí prorokováno, že bez nich nevydrží a „přijde s pláčem“, dokáže se bez nich obejít dva roky. „a měla jsem zakázané otěhotnět, protože nemůžu být bez určitých léků, které mi ničí, no ruší tu imunitu a vlastně že... Já jsem nemohla přestat brát léky, protože bych se přestala hýbat, dostala bych vysoký zápal a to tělo by to ničilo. Takže já jsem získala dobrou léčbu z Ameriky, biologickou, která mi to po šesti letech stabilizovala, ten zápal trvalý, co mám od dětství, snížila mi ho aaaa dali mi na to třeba rok, že můžu otěhotnět, ale že po třech měsících přijdu s pláčem, že nevydržím bez léků, že prostě to vzdám. No a tak, dva roky jsem takhle vydržela no.“

Boj se svým onemocněním i doktory svádí také během těhotenství, když si navzdory okolnostem prosazuje donošení svého dítěte. Nemoc se jí v té době zhorší a úplně ji paralyzuje v pohybu. „Ale v těhotenství se mi to strašně zhoršilo. Zůstala jsem ležet bez pohybu, s velkými bolestmi tím, že jsem mohla přijít o ni, tak mi zase nasadili tu léčbu v polovině, no s tím, že to, že jsem musela podepsat, že zemřu i já i ona (smích).“

Julie mluví také o boji proti stereotypům společnosti, s nimiž se musí nějak vyrovnat. „udělat si takové hradby a s tím se asi celý život bit, bojovat, no...“

Když je dotázána na hlavní životní téma, opět zmiňuje téma boje a určitého „vydrápávání se na povrch“ navzdory okolnostem a touhu moci přestat neustále bojovat, ale jen si prostě užívat své výsluní. „jsem tu taky na tom světě, že tu chci být, že si chci pěkně užít ten život. Tak jako každý. No, a abych měla pocit, že bych se furt nemusela vydrápávat na ten povrch země, že vždy jsem nějak zabořená a vždy se musím prostě snažit udržet nahoře, celý život“

Napravující sekvence (Redemption sequences)

V Juliině vyprávění můžeme nalézt bohaté příklady scén, které ač nezačínaly právě nejlépe, postupně se proměnily v emočně pozitivní události. Jako napravující sekvenci můžeme chápat celý Juliin životní příběh, v němž si po nejrůznějších peripetiích vybojovala své místo na slunci. „Tak jako já mám stále ten pocit, že to všechno, co teď mám, tak to všechno po těch starostech, že ten vlastně ten Bůh mě nese.“

S událostí, která ač se nejdříve jevila strašně, obrátila se v to dobré, nás Julie seznamuje, když vypráví o svém zařazení do školy pro lidi, kteří přicházejí nebo přišli náhle o zrak během svého života. Ačkoliv se při vstupu do této školy na svůj pobyt zde vůbec netěšila, měla pocit, že tam nepatří a že ji tam rodiče „odkládají“, ve svém důsledku popisuje, co všechno se tam naučila a jak si svůj pobyt nakonec užila. „Když jsem tam přišla, tak to jsem byla z toho hotová, že já tam nepatřím, že já nejsem

slepá, že já jsem ještě, že jako něco viděla, ale viděla jsem, že ti lidé normálně jako žijí, mají rodiny a lyžují a aaa chodí na diskotéky a učí se, tak to byly děvčata takové jak já staré, osmnácti devatenácti leté a potom tam byli i starší lidé, kteří ztratili zrak později a mají děti a tak. Takže já jsem z toho strašně, strašně jsem tam šla s velkým pláčem, že mě naši tam odkládají a že jsem to, že budu zavřená a strašně se mi tam potom líbilo.“ Motiv nápravy můžeme v jejím příběhu číst také ve chvíli, kdy se jí telefonicky ozve její stará láska. Je to její současný manžel. Přestože si myslela, že už na ni partnerské štěstí nečeká, její touhy se splnily. „tak se mě ptal, co bych tak chtěla v životě a říkám: „Chtěla bych já mít někoho ráda, a aby měl i někdo mě, i když si myslím, že se to nikdy nestane.“ Když jsem stáli na autobusové zastávce, jak jsem odjížděla domů, on jel na jeden konec republiky a já na druhý, takže... Tak vím, že slunce svítilo, bylo hezky a tak jsem tu větu řekla, která se splnila. No a za dva roky na to, kdy jsem to řekla, tak se to splnilo.“ Víru v to, že se příběhy se špatným začátkem jednou stejně musí zlepšit, má Julie zakořeněnou hluboko v sobě. I když vypráví o svých nepříjemných zážitcích z dětství, kdy pobývala dlouhou dobu bez rodičů v nemocnici, kde byla podrobována bolestivým zákrokům, vkládá do těchto vzpomínek naději na lepší zítřky a víru, že všechno zlé jednou pomine. „hlavně jsem si musela tak sama v hlavě vytvořit nějaký takový, že to je potřeba tak nějak prostě vydržet no, že není to vždy tak zlé, že zas to bude lepší“

Uschopňující činitele

Oproštění se od předsudků

Julie v rozhovoru několikrát narazila na téma předsudků, které o nevidících panují. Nesmírně jí vadí, že se stále často setkává se předsudky ze strany většinové společnosti. Vidící mají o nevidomých zkreslené představy. Z toho plyne i to, že lidé na úřadech nebo v nemocnicích neumějí s nevidícím člověkem jednat. Julii nebaví stále každému dokazovat, že přestože je nevidící, **je schopná fungovat samostatně** a zvládat vícero sociálních rolí. Julie se stále dokola setkává s lidmi, kteří si myslí, že není schopná jednat sama za sebe. Poslední podobný zážitek má z nemocnice, kde místo toho, aby zdravotní personál komunikoval přímo s ní, snažil se osobní informace získat od manžela. „když se snažím fungovat, pracovat, mám domácnost a být manželka a matka a když někam přijdu a oni si myslí, že nedokážu ani své jméno říct, protože mám nějaké postižení. (...) Já jsem byla v nemocnici na rentgenu a paní ze mě byla úplně, zdravotníčka, vyběhla za mým manželem a zeptala se, jak se jmenuje, že co se mnou, tak jsem se fakt naštvála, že prostě a nechce se mi furt vychovávat všechny lidi dokola, že že se umím představit (smích) a že se umím vysvléct...“ Často se setkává s hloupostí a neurvalostí cizích lidí. Ti na ni pokřikují a baví se jí za zády „jak kdybych byla neslyšící a ne nevidící, ale já to slyším, že se za mnou dívají a baví se o mně, že jsem slepá.“ Vyrovnávání se s postojem společnosti ke svému handicapu, je kolikrát těžší než vyrovnávání se se svým vlastním handicapem. K vytvoření silného sebehodnocení se musejí zrakově postižení lidé vyrovnávat nejen

s vlastními postoji k postižení, ale také s postoji veřejnosti (Huebert, 1990 cit. dle Beach et al., 1995).

Julie se snaží **od společenských stereotypů oprostit**. Své sebehodnocení staví na jiných základech. Ona ví, kdo ve skutečnosti je a jaká je, a proto se snaží postoje společnosti ignorovat a hlavně **nestydět se za sebe**. „*No, nestydět se za sebe, no za za to, žee že už učím se stále, že aby mi to bylo jedno, co si lidé o mně myslí, že že stále, když mně vidí, a teď si konečně poví: „A to je ta sochařka.“ Když o mně něco viděli v televizi, anebo v časopisech, prostě furt něco běží a když mně uvidí na ulici, tak stejně neřeknou, že to je ta sochařka. Stále řeknou: „To je ta slepá.“ (smích) Takže musím se s tím smířit, že stále takhle nějak to lidé mají a mám to v sobě, že že já vím, co jsem a jaká jsem. ale vždy mi je to tak nějak, jsem překvapená a stále mně to tak nějak překvapuje, že ti lidé jsou taková nějaká hloupá v tomto, no. (...) Takže to se snažím ignorovat a... ona se z toho prestiž nedá udělat, ale v sobě udělat si takové hradby a tím asi celý život bít, bojovat, no... Takže že se brát tak sebevědomě nějak.“*

Julie se ve svém životě musela potýkat nejen s předsudky ze strany jednotlivců, ale také s nedostatečnou podporou až diskriminací ze strany institucí. Nebylo jí umožněno vystudovat VŠ uměleckého charakteru, což do teď vidí jako svůj velký handicap. Narážíme zde na sekundární handicap, jak jej popisuje Vágnerová (1999). Julii nic nepřekáží v tom, aby dobře vykonávala své povolání, což nejlépe dokazuje tím, že se mu věnuje. Přesto jí společnost odepřela přístup ke vzdělání s tímto povoláním související. Bylo jí zamezeno skládání přijímacích zkoušek na vysokou školu ústně a setkala se s vůbec celkově odmítavým postojem školy k jejímu přijetí ke studiu. „*když jsem měla jít na VŠ na zkoušky, tak mi řekli, že to nemůžu dělat ústně, že to musím dělat písemně. To jsem nemohla, a ještě potom mi řekli, že nemůžu studovat poslepu tu výtvarnou, že to ještě neměli nikoho a kdesi cosi takového se mi vysmáli. (...) Ale to vysokoškolské vzdělání bych asi tak pro všeobecný rozhled potřebovala, možná i v takové společnosti uplatnit se. Že bych fakt mohla učit na nějaké střední škole nebo na nějaké lidové škole umění a tak... to by mě bavilo, tak učím jen tak nějak... na různé smlouvy, ale nemám na to vzdělání, že, takže to mně... Si myslím, že jsem mohla víc.“*

Uschopňující obrat

V době nejtěžší krize dochází k **obratu v jejím myšlení** a vnímání své situace. K tomuto obratu patrně přispěla starost o devadesátiletou babičku. V době, kdy zůstává v naprosté nečinnosti doma, v době, kdy podle svých slov „nepatřila ani k nevidícím ani k vidícím“, v době, kdy má pocit, že její život skončil a nevidí žádná východiska, je okolnostmi nucena starat se o devadesátiletou ležící babičku. Srovnání svého života s životem člověka, který je u konce svých sil ji patrně přimělo vzepřít se svému osudu, neupadat do letargie, ale místo toho začít **o něco ve svém životě usilovat**. „*Ještě jsme měli doma babičku, která měla devadesát, která byla ležící a ještě vlastně dali aj ji mně na starosti, že já vlastně v tom roce, kdy jsem přestala vidět, tak jsem i ji měla jako na starost (...) musela jsem té babičce dát jíst a obsloužit ji, takže jako kromě toho, že jsem se nebyla schopna postarat o sebe, tak jsem byla nucená ještě i ji a tohle mě*

dost tak jako ničilo, že jsem ve dvaceti dvou letech jako kdyby skončila jako ta 90-letá babka.(...) takže to mě ještě tak vzpružilo, že ještě mám něco možná ještě na víc než ten starý člověk na konci života, když mám dvacet let, takže to mě hodně pohnulo,“

Dalším impulzem na její cestě „nahoru“ byla **podpora maminky**, která chce, aby dcera začala chodit do školy, aby se začala něčemu věnovat a nějak se zaměstnala. *„mamka mě podporovala, že chtěla, abych chodila třeba do školy a do Bratislavy na arteterapii a tak a to jsem potom začala se tak vzmáhat.“*

Významným bodem na její cestě k uschopnění byl i rok strávený ve škole pro lidi, kteří přišli o zrak během života. **Získává nové kompetence, vzdělává se** v oblastech, které by jí v její nové roli mohly usnadnit zapojení do pracovního života. Do životních výzev se pouští s vervou sobě vlastní, když spojuje tři roční kurzy do jednoho a absolvuje po prvním roce. Získané kompetence jí vyzdvihují sebevědomí a utvrzují v názoru, že může zvládnout všechno, pro co se rozhodne. *„Já jsem dělala jako kdyby tři kurzy naráz jo, takže dělala jsem si telefonistku, dělala jsem si přípravu na masérský kurz a dělala jsem si instruktora na bodové písmo Braillovo, takže dalo se to rozdělit do tří let, já jsem si to dala do toho jednoho, (...)Takže tam jsem si uvědomila, že můžu všechno, co se rozhodnu jako.“*

Julie vnímá svůj životní zvrat jako samostatné rozhodnutí, které učinila bez dopomoci. Uvědomila si, že **rozhodnutí je na ní samotné**, protože nikdo po ní jako po zrakově postižení v životě nebude nic chtít. Bude o ni jednoduše postaráno. Lidé s postižením podle ní nejsou společností motivováni k samostatnému úsilí. Tento nepřející fakt nebere jako překážku, na níž se může vymlouvat, ale chápe jej naopak jako výzvu. A tak se začíná snažit sama a podniká kroky vedoucí k osamostatnění. *„No, já jsem se tak sama v sobě rýpala, tak jsem zjistila, že pokud já nebudu chtít, nikdo po mě nebude nikdy nic chtít. Ono to tak je s postiženými lidmi. Je to omluva pro společnost, že já nemůžu, protože jsem postižená, a tak jsem sama po sobě chtěla. Jsem si objednala psa vodičího, odstěhovala jsem se od rodičů, abych mohla být samostatná a našla jsem si práci a jezdila jsem vlakem do hlavního města na arteterapii aaa jezdila jsem do Košic za nevidícími dětmi, učit je modelovat, ale všechno jsem si to prostě vymyslela sama.“*

Zvyšování sebehodnocení skrze tvorbu

V Juliině příběhu je patrný důraz na **tvorbu**, díky níž může zažít **pocit úspěchu**. *„jsem byla strašně ráda, když jsem vytvořila sochu a aaa šlo mi to“* To, že může tvořit stejně dobře poslepu, jako by pracovala přes oči, si sama potvrdila díky možná až příliš krutému experimentu s operací, která jí navrátila zrak pouze na týden. Když začala díky operaci po dvou letech opět vidět, nejdůležitější pro ni bylo to, jak doopravdy vypadají její sochy. *„tak na týden jsem jak tak viděla a přišla jsem domů a první co, tak běžela jsem se podívat na tu sochu, že jak vypadá vizuálně, protože já jsem třeba dva roky neviděla, a pak jsem na týden viděla po takovém laserovém zákroku aaaa byla tak jako úplně, jak jsem si to představovala (...) aaaa úplně jako si to ještě teď*

pamatuju, že to bylo přesně, jak z mé představy. (...) Takže to bylo takové příjemné.“ Tvorbu považuje téměř za svou povinnost. Má neustálou potřebu tvořit. Musí tvořit. Tvorbu chápe téměř jako **své poslání**, díky němuž může lidi povzbudit i potěšit. Protože se podle svých slov neumí dobře vyjadřovat, je pro ni sochařina způsob, prostřednictvím kterého je jí dána možnost komunikovat s divákem. „*Já pořád mám v hlavě nějaká obrazy, představy, které musím vytvořit. Já se neumím vyjadřovat, a tak nějak si myslím, že musím těm lidem ukázat, jak je ten život hezký, a tak se snažím nějak přes ty sochy no, je povzbudit. Si myslím, že i oni by se mohli potěšit, když se zastaví na chvíli a kouknou a a kouknou se na to z mojí strany, z jeho strany, každý v tom vidí svůj příběh nebo můj a tak mám tu potřebu to dělat*“ V práci s hlinou se cítí **být kompetentní**. Po dlouhých letech zkoušení a seznamování se s technikou výroby si je již jistá tím, co dělá. Zná dokonale materiál, s nímž pracuje, umí odhadnout jeho vlastnosti a předvídat, jak se bude chovat. Těchto svých schopností nabyla vlastním úsilím metodou neustálého dlouholetého zkoušení. „*ted' si umím troufnout na všechno jako... Se snažím říct, že ji znám. Ten materiál dokonale, že dokážu... jsem si v něm... Jsem si v ní jistá v té hlině, že myslím si, že toto by mě nikdo nenaučil, no. Předvídat, co to udělá, jak se to chová v jakém stavu podle hmatu, pode vůně a všechno, že tohle všechno, to bylo tak deset, patnáct let zkoumání. (...). V jakém stádiu je, jestli už se může do ní, nebo jestli už se nerozsype, jestli ji ještě můžu navlhčit a nebo už ne, takže takhle už dokážu i já poradit a že mám hodně... jsem si v tom jistá, ale zas to je díky tomu, třeba, skoro dvacet let, že?*“ **Práce s hlinou ji tak baví**, že při práci v dílně prožívá i zážitek flow. V té chvíli zapomíná na svět kolem sebe, na plynutí času. Je pouze plně ponořená do své práce, díky níž zapomíná i na své fyzické potřeby. „*když si sednu k té hlině, tak strašně mi běží čas. Já si myslím, že přešla půl hodina a klidně přejdou čtyři hodiny. To jako fakt. To vůbec nevím, jak to tak je, ale (pauza). A ted' potom přijdu na to, že mi přestal už topit kotel, takže mi je zima a teče mi z nosu a jsem hladová a potřebuju čurat a úplně je to zvláštní, že jak to začnu dělat, tak...*“

Na své sochy dostává **pozitivní ohlasy**. Ve svém vyprávění přibližuje scénu, kdy otevírala výstavu společně se známými fotografy. Od jednoho z nich pak obdržela dopis, který velmi kladně hodnotil její práci. „*zastavil mě, a že ještě krásnější sochy neviděl (...)* A chodily mi strašně pěkné dopisy a jeden dopis mám, což si myslím, že už hezčí nedostanu. Jsem dostala od jednoho fotografa, který mi napsal, to se těžko nějak zopakuje, co mi napsal. Prostě, že to má smysl to tvořit, že jsem vystihla pocity, a i když člověk má zavřené žaluzie, že něco vidí, co ostatní nevidí.“ Těší ji, že o její sochy je **zájem**. Lidé ji sami vyhledávají a sochy od ní kupují. Někdy jim dají dokonce přednost před běžným vybavením bytu. Za její díla jsou jí nabízeny velké finanční částky, kupují od ní soukromí sběratelé, její díla se nacházejí v přítomnosti známých obrazů. Sochy od ní do svých stálých sbírek již odkoupila i galerie, což chápe jako největší poctu své práci. Vždy si cenila svých věcí, ale ted' je překvapená, jaké částky jsou jí za její díla nabízena. „*je to strašně příjemné, když... to začali lidé kupovat jako do svých sbírek anebo jako svatební dar anebo na výročí, na Vánoce, takže to je strašně příjemné, když právě lidé chtějí tu moji sochu, když ji někde viděli a najdou si mě přes internet. Že ji chtějí koupit,*

když stavějí dům a nemají ani na radiátor, ale už mají ode mě koupenou sochu, tak to jsou takové zajímavé příjemné věci, anebo jsem se byla podívat na sbírku, kde jsou úžasné obrazy a mezi tím je moje socha, v Praze. Soukromý sběratel, jedna ředitelka, tak to strašně, jsem překvapená, že chtějí moje věci, že si to tak člověk jen modeluje doma, pro příjemný pocit a že oni za to chtějí dát strašně moc hodně peněz. Jakože hodně, jo. Co jsem si nikdy nepředstavovala. Já když jsem chtěla prodat sochu, když jsem začínala a zdála se mi úžasná, do Díla, tak mi za ni dávali 300 Kč, to jsem na ni dělala měsíc a materiál mě vyšel možná na 400 Kč a výpal a všechno prostě 1000Kč jsem do toho dala jenom já, jakože peníze...a práci měsíc a oni mi za to chtěli dát 300 Kč a nedala jsem, řekla jsem: „Radši to prostě někomu podaruji.“ A teď se to obrátilo, že ten stejný obchodník se mi ozve, že by to ode mě odkoupil a prostě i za 30 000 Kč jo, a už jako, už mu to nedám, protože už si myslím, že už to radši dám takhle soukromým těm sběratelům anebo už je to velké ocenění, když to koupí ode mě galerie a má to v trvalé jako v trvalé, v depozitáři. To je v Jihlavě např. Tak koupili pár soch. Takže mi za ně zaplatili, takže strašně se to obrátilo za těch 10, 15 let jo a teď. Že vyvoláte nějaké pocity v člověku a chce tu sochu mou mít a že se na ni může dívat stále a že mají z ní příjemný pocit, no.“

Přesto si není úplně jistá tím, jestli patří do světa skutečných umělců. Svou tvorbu srovnává s prestižními fotografy. Její sebehodnocení je v tomto ohledu nízké. Připadá si mezi nimi jako „nikdo“. Z pražské vernisáže odjíždí zdrcena. „Já jsem měla výstavu takovou jednu, v Praze na radnici, jako prestižní galerie, že jsem se tam dostala k soutěži fotografické a dali tam moje sochy mezi to, to bylo takové pro mě zajímavé. A bylo tam asi sto fotografií, tak padesát fotografií úplně takových těch, kteří tam měli svoje fotky soutěžně a mezi nimi jsem byla jako jen já jako se sochami a tak mě představovali a tak jsem si tam připadala úplně hrozně trapně (smích) protože všichni tam byli hrozní umělci a já jsem si tam fakt připadala, jak nikdo. Bylo tam tisíc lidí, skoro mě ušlapali, nikdo nevěděl ani, že je na mé výstavě (...) tak takové to bylo jako že úplně tam nepatřím, že přece ten vizuální svět fotografií úžasných, kteří tam mají své fotky a díla, že já jsem tak nějak strčená přes nějakou unii nebo přes co úplně hrozně. (...) jela jsem zase vlakem na zpět (smích) jakože trošku s takovou malou dušičkou, že jsem tam neměla, co dělat že tak mi třeba, když se cpu mezi velké umělce, no.“ Je nejistá také, co se týče kariéry v zahraničí, po níž touží. Překvapuje mě, že v tomto ohledu se nedere dopředu a nepodniká další kroky ke splnění tohoto snu. „a chtěla bych se do zahraničí se nějak dostat. No, bude to ještě problém (smích). Zatím mě nikde nechtějí (smích). Ne že nechtějí, ještě o mně nevědí, no. (smích)“

Juliin komentář

„Přečetla jsem si o sama v tichosti. Úplně mě to vtáhlo do děje. Tím, že je tam jiné jméno, tak jsem se odosobnila a velmi mně to zaujalo. Máte talent a cit.

Všechno sedí, akorát na konci je, že je divné, nic nekonám s těmi výstavami, v zahraničí. Už jsem něco udělala, ale konkrétně se nedá ještě o ničem mluvit. Před třemi měsíci jsem si objednala manžerku, která by mi měla něco najít. Tak zatím, asi tolik.“

3.2. SAŠA: „Nejsem slepá, jsem odvážná“

Chlap kupuje na tržišti od cikána koně, ale všimne si, že kůň, kterého mu nabízí, je slepý. „Ale vždyť ten kůň je slepý!“ stěžuje si kupující. Není slepý, brání se cikán. „Tak se s ním rozběhni proti zdi.“ Opáčí chlap. Kůň se rozeběhne a v plné rychlosti narazí hlavou do zdi. Chlap vítězně: „Tak vidíš, že je slepý.“ Cikán na to: „, On není slepý, on je jenom odvážný.“

(z rozhovoru se Sašou)

Přijala jsem Sašino pozvání a strávila u nich doma dva dny. Navštívila jsem dílnu a zúčastnila se dopoledního programu pro mateřské školy. Life story interview probíhalo v domácím prostředí první večer, navazující polostrukturovaný rozhovor jsme vedly následující odpoledne v dílně u práce.

Seznámení se Sašou

Saša je nevidomá výtvarnice a hrnčířka. Její momentální hlavní pracovní náplní je práce s dětmi. Se svým programem navštěvuje školy. Seznamuje děti s hrnčířskou hlínou, ukazuje jim práci na hrnčířském kruhu a pomáhá jim tvořit jejich vlastní výrobky přímo ve škole. Ale není na to sama. Jsou na to dva. Se vším jí pomáhá její manžel Lukáš. Jsou sehraná dvojka. On zajišťuje organizaci, transport, výpal, přípravné práce a je její pravou rukou, kdykoliv je potřeba, ona přednáší, vyrábí, učí, spojuje lidi kolem sebe a je tvořivým srdcem jejich dílny.

Dříve společně také organizovali letní tábory nebo letní školy keramiky a založili občanské sdružení, kde provozovali keramické kroužky pro děti i dospělé a nízkoprahové centrum pro rizikovou mládež.

Saša si od třinácti let neobejde bez pravidelného doplňování inzulínu. Její diagnóza je diabetes melitus prvního typu. V souvislosti s touto nemocí také přišla po porodu svého syna během jednoho roku o zrak.

Saša se ve svém vyprávění nenechává příliš vést mými otázkami. Má již svůj zažitý způsob, jak o svém životním příběhu hovoří. Účastní se totiž projektu, v němž zajímají lidé, které můžeme označit za příslušníky minoritních sociálních skupin, seznamují veřejnost se svými životními příběhy. „...jsem ráda, když se mluví o tom, jako ne kvůli mně samotné, ale že lidé tak strašně málo ví o nevidících, a proto mají předsudky potom. Já si myslím, že čím víc se o tom mluví anebo píše, anebo já nevím, se tím někdo zabývá, tak o to líp.“

Je velmi hovorná. Někdy nemusím nabízet žádné téma ani klást otázky. Stačí poslouchat její příběhy, které jí vytanou na mysl.

Směřování dějové linie

Pro Sašin příběh je typické optimistické emocionální ladění. Přestože její příběh začíná možností ztráty zraku nebo dalších zdravotních komplikací souvisejících s její cukrovkou, ona si ze své nemoci jednoduše odmítá dělat velkou hlavu. „já jsem to jako děcko nebrala nějak vážně, já jsem si myslela, že když řeknou, že můžu přijít o zrak, tak to neznamena, že musím, a jednoduše žila jsem úplně normálně“ Po střední škole začíná učit v MŠ. Práce ji nesmírně baví. Byl to vždy její sen pracovat s malými dětmi. Šťastně se vdá a otěhotní, ačkoliv hrozilo, že vůbec nebude moci mít děti. Její příběh se ze začátku drží na pomyslných horních příčkách životní spokojenosti. „No, a když jsme se vzali, otěhotněla jsem a byla jsem nesmírně šťastná, protože jsem nevěděla, jestli kvůli diabetu vůbec budu mít děti, takže jsme byli oba dva vy... co? Vyšťastění (smích)“

Syn Martin se narodil naprosto zdravý. Pak, ale začíná křivka jejího životního příběhu pozvolna klesat. Poslední den před odchodem z porodnice se objevily první vážné problémy se zrakem. Praskla jí sítnice a přestala vidět na jedno oko. „no a v pondělí ráno, když jsem se probudila a otevřela jsem oči, tak přes pravé oko už jsem nic neviděla, měla jsem jen takovou bílou mlhu a měla jsem přes tu bílou mlhu takovou zlověstnou klikatou černou čáru. No a to už jsem věděla, že mi praskla sítnice na pravém oku a ta černá čára, to je vylitá krev, kterou jsem prostě zrakově takhle vnímala...“ Nastávají těžké dny. V nichž se musí vyrovnávat se změněnou životní situací. Ráno oči otevírá se strachem, zdali ještě uvidí. Navíc se zabývá otázkou, co bude dál a bude-li své rodině nějak užitečná „Bylo to hrozně těžké, hlavně v tom strachu, že ještě jsem měla zbytky zraku, ráno, když jsem se probudila, tak jsem se bála otevřít oči, prostě s tím pocitem kolik toho ještě uvidím, jestli ještě uvidím. (...)psychicky to bylo velmi zlé jsem upadala.... ani ne do deprese ale do takového zoufalství, no a ještě navíc jsem řešila otázku, co si o tom myslí můj manžel.(...) Nač bude Martinovi nevidící matka, nač budu manželovi, když nevidím...., Během jednoho roku prodělá mnoho operativních zákroků očí, ale její stav se operací od operace zhoršuje. Původní víra ve šťastný konec se začíná vytrácet. „to byla ještě taková naděje, protože jsem si hodně slibovala od těch operací, ale jednoduše, šlo to stále k horšimu.“

Její pád není nekonečný. Nastává v něm dějový zvrat ve chvíli, kdy ji lékaři přestanou živit zbytečnou nadějí. Přestává se zabývat tím, jestli se jí zrak zlepší nebo zhorší. V té chvíli jakoby se Saša odrazila od pomyslného dna. Přestává se litovat a dává se do práce. Učí se žít jinak. Učí se všechno znova, poslepu. „už jsem neměla co ztratit, takže už jsem se přestala bát, jestli to bude horší, anebo lepší, no a tak tehdy jsem si tak uvědomila, že jestli chci žít dál, tak udělám čáru a buď teda budu sedět doma a budu se litovat a trápit se takovým osudem, jaký mě potkal, anebo se všechno naučím od znova, potmě, prostě všechny, všechny práce, pohyb, jednoduše to, co člověk potřebuje ke svému životu.“ Nějakou dobu to trvá, ale se svou situací se dokáže postupem času vyrovnat a pochopí, že je i nadále hodnotným člověkem, kterého ostatní potřebují.

„No a dlouho mi trvalo, než jsem přišla na to, že oni nepotřebují moje oči, oni potřebují mě.“ Také si uvědomí, že způsob, jakým k ní budou přistupovat ostatní, je ovlivněn tím, jak se ke svému handicapu staví ona sama. Tím, že se smíří se svým handicapem, přiláká k sobě zpět přátele, které ve svém životě tak potřebuje. *„věc, kterou jsem si začala tak postupně uvědomovat, že to, jak já se budu chovat prostě s přáteli, anebo k rodině anebo kdekoliv ve společnosti, tak jak se budu já chovat, tak zpětně se budou lidé chovat ke mně. Kdybych se prostě tvářila tragicky, a nevím, že co se stalo, tak by to tak i lidé brali a měli by blok se se mnou potkávat a povídat si, ale postupně jsem to prostě začala brát tak, jako, prostě že je to tak a hotovo a nebudu to řešit a normálně jsem se chovala, tak začali opět k nám lidé přicházet, když se i oni z toho šoku vzpamatovali, a tak jsem se znova dostala mezi přátele a do společnosti“*

Její hvězda opět začíná stoupat. Dostává se k práci s hlínou, zakládá si živnost a posléze s manželem zřizuje občanské sdružení. *„To byla krev a pot než jsme to všechno dali dohromady.“* Jejich keramické dílny navštěvuje 120 dětí i dospělých týdně. Konečně se opět může věnovat tomu, co ji baví. Ale v příběhu nastává další propad. Nové městské zastupitelstvo existenci jejich občanského sdružení nepřeje. Spolu s manželem ve svém úsilí ještě nějakou dobu setrvá, ale město jim ztěžuje práci natolik, že se rozhodnou své občanské sdružení zrušit. *„a tak jsme bojovali, bojovali, a když už toho bylo dlouho moc, tak už jsme to nezvládali ani finančně ani psychicky, prostě po žádné stránce (...) tak jsme se rozhodli, že to necháme tak a po deseti letech, když už všechno bylo pěkně vybudované a měli jsme velkou návštěvnost a děcka se tam těšila, tak jsme občanské sdružení zrušili.“* Po vyhocených problémech tedy následuje opět pád. Ale i když to byla velká ztráta, pro Sašu nikdy není tak špatně. Vždy se umí zvednout a pokračovat po jiné cestě. Zažádala si o nebytové prostory v jejich domě a zbudovala si tam svou malou chráněnou dílnu. A znova vyzdvihuje pozitiva. *„do práce chodím teď v papučích, o poschodí výš, jasně že už se tam nevejde takový velký počet dětí, ale zůstala mi malá skupinka, s nimiž stále pracuji.“*

„když jsme to prodýchali tu ztrátu občanského sdružení, tak vidím, že to má o hodně víc výhod než nevýhod. (...) Nejvíce, co mi vadilo, že nemám takový kontakt s lidmi, protože já jsem velmi ráda mezi lidmi, ráda s nimi pracuji a byly ty dni, kdy jsem od rána do večera byla sama v té dílně a s nikým jsem si nevykládala, byla jsem tam taková izolovaná. Teď ale nás v létě zvou na různé aktivity, ať už jsou to různé pobyty s handicapovanými dětmi, anebo různé školení, anebo prostě jen nějaká arteterapie, takže teď už se mi spíš zdá, že je toho až moc, že je toho příliš moc, že si musím vybírat. No ale já jsem za to ráda, radši ať je toho moc než málo.“

Napravující sekvence (Redemption sequences)

Sašin příběh je bohatě prostoupen motivem nápravy (redemption). V její narativní konstrukci se to, co začíná špatně, po určitých peripetiích obrací v dobré. Nic pro ni není tak hrozné, jak se na začátku

mohlo zdát. Přestože se Saša na své životní pouti setkala s mnohými peripetemi, těžkostmi i ranami osudu, končí její příběh pozitivně. „*Ted' jsem šťastná. (smích)*“ „*určitě jsem dostala víc, než jsem ztratila.*“

To, že se teď může zabývat věcmi, které ji baví a naplňují, spatřuje jako pozitivní konsekvence svého zrakového postižení. Věří, že díky ztrátě zraku se dostala k lidem a věcem, které by ji jinak v životě mohly minout, a předkládá jiné možné životní scénáře, které jsou v jejím pojmání situace vnímány jako mnohem horší. „*určitě nejsem ráda, že nevidím, ale dá se z toho... (pauza) vytěžit něco pozitivního. Ale prostě když to člověk přijme, že je to prostě tak, že je úplně zbytečné já nevím, se kvůli tomu trápit nějak, tak dá se ten život žít, téměř jako kdybych viděla a těch věcí a prostě těch lidí, které jsem díky tomu, že nevidím, potkala a těch situací a vlastně to, že teď dělám s tou hlinou, tak já nevím, možná že kdybych viděla, tak jsem teď nějaká protivná učitelka před důchodem, která má... možná bych muži udělala žákovskou knížku a známkovala.*“

Stejně jako můžeme celý její životní příběh vnímat jako zápletku se šťastným koncem, dá se dobrý konec nesený motivem nápravy (redemption) nalézt i v jednotlivých scénách, jejího životního příběhu. Podívejme se, jak hovoří o jejím nezaviněném nakažení žloutenkou při špatně provedené operaci. „*šup za nějaké dva tři měsíce už jsem celý měsíc ležela v nemocnici, protože mi operovali žlučník a při tom mě nakazili žloutenkou, a no a v souvislosti s tou cukrovkou prostě jsem byla tak na lopatě hrobaři (smích) (...) no, ale tak dobře to dopadlo.*“ Z každé situace se snaží vytěžit pro sebe nějaký zisk. Na všechny životní události se snaží nahlížet pozitivně. Když jí ve třinácti letech sdělili diagnózu diabetes melitus, smířila se po svém také s neúprosným faktem, že už si bude muset celý život píchat inzulín. Nebrala to jako tragédii, naopak měla pocit, že by z toho pro sebe mohla něco získat. Alespoň bude zajímavá. „*já jsem neměla s tím problém prostě, že mám cukrovku. Tak si budu píchat inzulín, no... (pauza) Možná jsem to dostala v takovém období, že jsem byla v pubertě a já jsem byla, já jsem to brala prostě úplně z opačné strany, že budu jiná než ostatní a že možná tím budu zajímavá a co prostě. Takové hlouposti pubertácké, víš. Nebrala jsem to vůbec, že co se mi změní a co budu muset a co nesmím a tak, ale tak jako kdyby... jsem z toho vytěžila takové něco pozitivní.*“

Žánr

Saša vypráví svůj příběh ryze optimistickým narativním tónem. Popírá jakoukoliv tragičnost svého osudu. Nic přeci není tak hrozné, jak se dříve mohlo zdát. Vše se nakonec nějakým způsobem vyřeší a dobře končí. „*nemám takový pocit, že bych se kvůli tomu někdy v životě nějak litovala nebo reptala. Proč já nevidím, a ostatní vidí. Tak jednoduše, já si myslím, že jsem od přírody optimista a snažila jsem se to spíš obrátit nebo hledat vlastně i v tom mém handicapu něco, něco pozitivního a jednoduše brát to tak, že je to tak, že je to už rozlité mléko, a že kdybych kdykoliv chtěla, tak prostě do flašky ho nedostanu a hotovo. Často si pochvaluju, že v zrcadle se stále vidím mladá, krásná bez šedin, bez vrásek (smích) no, tak nemá to svoje výhody? Anebo že nevidím žádný problém. (smích)*“

Žánr Sašina příběhu se dle mého názoru nejvíce blíží žánru **komedie**. Zápletku Sašina příběhu můžeme přirovnat k postupnému nacházení štěstí a stability, o které vlivem ztráty zraku na nějaký čas přišla. Snaží se oprostít od omezení, která jí zrakové postižení přineslo a místo toho usiluje o začlenění do společnosti.

Sašu životem doprovází velká víra ve šťastný osud. Vždy věří v tu lepší z variant. Spoléhá se na pozvolné zlepšování zdravotních problémů, které poslední dobou doprovázejí jejího manžela. „*minulý rok, když měl manžel problémy, tak to bylo jako že dost na psychiku, měla jsem dost strach, ale teď doufám, že se to zvrtné*“. Stejně tak se spoléhala na šťastný osud v souvislosti s porodem jejího syna. Tehdy si vůbec nepřipouštěla, že by se mohla naplnit varování lékařů a mohly by skutečně nastat vážné zdravotní komplikace. „*Ale samozřejmě že to bral stejně, jako já. Že se to jednoduše nestane. (...) Mně hrozili nějaké komplikace prostě při tlacích a tak stále jsem byla klidná, pokojná, veselá, stále jsem se velmi těšila na děťátko*“

A také první vážné komplikace se zrakem řeší po svém. Vírou ve šťastný osud, v to, že se komplikace nějak vyřeší. V okamžiku jejich propuknutí si je jednoduše nepřipouští a z počátku nikomu nic neřekne. „*a protože jsem byla dlouho v nemocnici, tak jsem nikomu nic neřekla, už jsem chtěla vzít děťátko a už konečně být doma, myslela jsem si, že prostě budu to řešit až v mém městě, takže ráno jsem odešla z nemocnice i s děťátkem, ještě v autě jsem nikomu nic neřekla.*“

Podle Chrze a Čermáka (2005) jsou základními principy komedie smíření a důvěra ve šťastný osud. Proto se dle mého názoru Sašin příběh svým pojetím nejvíce blíží žánru komedie. Také se v Sašině příběhu stejně jako u Chrze a Čermáka vedle optimismu objevovala snaha „věci nezakřiknout“, která je dávana do souvislosti právě s tímto žánrem. „*jak jsem prostě si řekla, že člověk si hodně věcí nastaví v hlavě, tak nechci si představovat už žádné následky nic takového,*“

Saša se ve svém příběhu částečně podvoluje tomu, co má přijít. „*v tomto si myslím, jako co má přijít, tak přijde. Když něco mi nebude souzené, tak je jasné, že musím i já přidat ruku k dílu*“ Ale nedá se říct, že by se nechávala vláčet nezvratným osudem. Pouze akceptuje to, co život přináší. Když narazí na překážku, která nejde obejít, jednoduše ji přijme „*když nějaký problém je, tak když se nedá vyřešit, tak no na co se tím budu trápit, jo a když se dá vyřešit, tak najdi to řešení.*“ Umí se smířit s tím, že musí začít jinak nebo jinde. Prostě od znova. Tento moment je pěkně popsán v metafoře, o které se Saše zdává, když řeší nějakou náročnou životní situaci. Jedná se o metaforu skalnaté hory, která není lehká ke zdolání. „*se mi často zdálo, že lezu na nějakou horu kamennou, kde se uvolňují balvany, a když se někde chytím, tak se mi to smekne a tak, no a pak se dostanu na té hoře do takového bodu, že se nedá jít ani nahoru, ani dolů, jednoduše, že jsem tam úvázla a teď buď se ta hora celá, ta skála zřítí a nebo jednoduše nejde mi jít nikam a musím se rozhodnout, jestli tam zůstanu takhle na tom vrcholu a nebo skočím do nějakého jezera pod tou skálou, v které, já nevím v jaké výšce, prostě musím se rozhodnout, že*

co. Jestli zůstanu v tom bodě, kde už se nedá nic, anebo budu to řešit i něčím riskantním, že prostě musím, no seskočit jednoduše (smích) a tento sen se mi opakuje v životě, když se dostanu do nějaké krizové situace v životě, že nevím, co dál. Ale vždy v tom snu potom seskočím, nic se mi nestane při tom, anebo jenom s nějakými malými následky, odřeninami.“

Saša se po vzoru této metafory vyrovnává se svými životními krizemi. Stejně jako přijímá to, že se na své pouti kamennou horou dostala do místa, z něhož se nedá jít dál, přijímá i fakt, že už se její ztráta zraku nedá léčit, nebo že jí spolu s manželem již nestačí síly na boj s městským zastupitelstvem ve věci další existence jejich občanského sdružení. Ale nezůstává v nečinnosti. Rozhodne se pro riskantní čin, skočí do jezera a začíná svou pouť na novo. Podobný způsob vyrovnávání se s problémy v jejím příběhu nalézáme, když se po oslepnutí učí pracovat s hrnčířskou hlínou a zakládá občanské sdružení, nebo když se po ztrátě občanského sdružení pouští do budování nové chráněné dílny a jiného způsobu práce s dětmi.

Zde nacházíme určitý rozpor s žánrem komedie, v níž se aktér vyrovnává s vlastním osudem za nízkého nebo dokonce vůbec žádného vlastního přispění. Saša musela vynaložit nemalé úsilí, než se jí podařilo v životě zbudovat to, čeho dosáhla. *„To byla krev a pot než jsme to všechno dali dohromady, množství projektů, z nichž množství nebylo schválených, ale jednoduše šli jsme si za tím, až se nám to podařilo.“* Saša si dokáže za svými věcmi jít a nesedí doma s rukama v klíně. V tomto ohledu se její vyprávění tedy spíše blíží žánru **romance**, v němž je vypravěč aktivním aktérem, který se podílí na spoluurčování svého příběhu.

Uschopňující činitele

Podpora zvenčí

Saša ve svém životním příběhu mluví o mnoha okolnostech a konkrétních lidech, kteří ji nějakým způsobem podporovali a podíleli se na nacházení jejího pracovního uplatnění. Tyto činitele jsem souhrnně nazvala *podpora zvenčí*. Nikdy nešlo o pomoc, která by na sebe přebírala odpovědnost. Spíše se jednalo o poskytování laskavé podpory, opory nebo motivace.

Jednou z velkých Sašinych opor, je její **manžel**. Zakládali spolu občanské sdružení, keramické dílny, nízkoprahové centrum a nyní spolu pořádají programy pro školy. Stál při ní od začátku komplikací se zrakem. *„Jasně, že on stál při mně a on mě podporoval a říkal, že až přestanu vidět, tak pak budeme řešit, co dál. Jako ten mě velmi držel, ale mně je teď jasné, že se musel i on s tím vyrovnávat a musel s tím bojovat a tak.“*

Pro Sašu byla v jejím výtahu nahoru nesmírně důležitá její **kamarádka** z Rakouska. **Posunula ji v jejím nazírání na svět**. Před tím si nedovedla představit, že by jako nevidící mohla něco dokázat.

Vychovávána v socialismu byla zvyklá na to, že lidé s handicapem žijí povětšinou někde v ústavech stranou společnosti a příliš se do veřejného dění nezapojují. Rita jí nabídla myšlenku, že i nevidomí lidé mohou ve svém pracovním životě něco dokázat. *„Rita mi celkem posunula život a v takovém nějakém mém myšlení. Já jsem vlastně přišla o zrak v situaci, kdy se všechno měnilo, vlastně v tom roce, kdy byla revoluce. No a vychovávána v duchu socialismu, tak byli tehdy handicapovaní lidé dost taková poschovávaní po různých ústavech a tak, možná i proto do teď různí lidé mají předsudky, no a Rita mě posunula velmi v myšlení.“* Byla hybnou silou, která ji přivedla poprvé do kontaktu s hrnčířskou hlínou, motivovala ji, **dořádala jí odvahy** a podporovala ji v jejím snažení. Byla to právě Rita, která jí dala poprvé do ruky kus hrnčířské hlíny a řekla, aby z ní zkusila něco vytvořit a nenechala tuto událost jen tak zapadnout. Podpořila ji v myšlence, že pro práci s hlínou má předpoklady. *„jednou mi jen tak dala kus hlíny, jestli zkusím z toho něco udělat, tak jsem udělala takový reliéf květů, a když jsem ho chtěla zmačkat znova, tak mě zastavila, že ne, že to je výborné, že jsem to výborně udělala, že mám dobré hmatové citění a tak, a že proč nedělám keramiku. No a opravdu proč? Tak jsem se tak nad tím zamyslela: „A můžu to já dělat? Vždyť já přece nevidím, jak bych to mohla dělat?“ Ale jednoduše ona mě tak posouvala, že jen to zkus a tak.“*

Dalším impulzem byl arteterapeutický kurs, který pořádala unie nevidících a slabozrakých. Seznámila se díky němu se sochařkou a **speciální pedagožkou**, která se věnuje handicapovaným lidem. Ta jí také dodala odvahy a slíbila, že jí pomůže. *„ona když viděla ty moje výtvary z hlíny, tak to byl takový druhý impuls, když mi ona řekla, že mi pomůže zabezpečit nějakou pec, že mi pomůže.“*

Saša ve svém příběhu neopomíná ani **podporu státu**, díky jehož finančnímu příspěví se mohla osamostatnit. Zřídila si chráněnou dílnu a svou vlastní živnost. *„neměli jsme pec, kruh a tak, takže zas přišel čas, kdy mmm (pauza) stát nabízel handicapovaným lidem pomoc při zřizování chráněných dílen, takže musela jsem napsat projekt, svou představu, co bych chtěla dělat, takže bylo to dost byrokracie, ale po nějakém roce a půl jsem dostala od státu finance na vypalovací pec na hrnčířský kruh plus ještě na nějaké drobné zařízení v té dílně, takže tak jsem se mohla vlastně osamostatnit, udělala jsem si živnost“* Z jejího příběhu je patrné, že také bez alespoň minimální **podpory města** je obtížné vést občanské sdružení, podílet se na kulturním dění obce a poskytovat útočiště problémové mládeži. Ze začátku je místní zastupitelstvo podporuje. *„Primátor i s poslanci nám to schválili a drželi nám palce, protože to byl primátor předešlý (smích).“* Ale po volbách do městského zastupitelstva, se změnily i priority obce. Namísto podpory začaly neshody a problémy. Saša dodnes tento politický obrat nechápe. *„naši občané zvolili nového pana primátora a to byl začátek konce našeho klubu a celého našeho snažení. Jako pro mě z doteď nepochopitelných důvodů to prostě začaly být klacky pod nohama, a prostě žádná podpora, jen, jen problémy.“*

Dovednosti, které se naučím i poslepu

Svou pracovní kariéru si nezačala budovat ihned po ztrátě zraku. Před tím než mohla učinit kroky, které vedly k jejímu uplatnění na trhu práce, čekala ji cesta k znovunalezení vlastní hodnoty. To se jí dařilo díky **drobným úspěchům**, které ji přesvědčovaly o tom, že je spousta dovedností, které zvládá a je schopna naučit se je i poslepu. Postupně zjišťuje, co všechno dokáže. Hrdost na svůj um zažívá například ve chvíli, kdy se díky kurzu pořádaném unií nevidomých a slabozrakých naučí šít na šicím stroji. Ačkoliv původně nevěřila, že jako nevidomá by mohla něco podobného zvládnout, naučila se bez dopomoci ušít drobné textilie do domácnosti i kalhoty pro malého syna. Při tom klade důraz na svou samostatnost při těchto pracích. *„tam nás učili šít na šicím stroji. Což tedy kdysi já bych nevěřila, že nevidící možná něco takového dokáže, ale jednoduše existují jehly pro nevidící, metr, různé jiné pomůcky, no a tam bez toho, aby se mě asistentka dotkla, toho mého výrobku, co jsem ušila, tak jsem dokázala ušít návršek na polštář, potom takovou rukavici, chňapku do kuchyně, no a když jsem přišla domů, tak jsem s hrdostí Martinovi ušila kalhoty, které normálně i nosil (smích). A vypadaly úžasně, nikdo mi s tím nepomáhal, jen vystříhnout, prostě potřebovala jsem takovou pevnější látku, no a to si umíš přestavit, jak já jsem byla hrdá.“* Mezi velké momenty, které přispěly ke zvýšení jejího sebehodnocení, můžeme řadit také chvíli, kdy se nechala přemluvit k tomu, aby si pořídila vodícího psa a naučila se s ním chodit základní trasy. Od tohoto okamžiku si troufla pohybovat se po městě bez dopomoci. *„Trenérka, která trénovala toho pejska, tak týden byla u nás a učila mě chodit takové základní trasy, takže to byl další takový, další takové vyzdvižení sebevědomí, že nepotřebuju ani při pohybu někoho jiného.“*

Návrat k tomu, co ji baví

Saša oslepla až v období, kdy již nějakou dobu pracovala v mateřské školce. Měla se tedy k čemu vracet, když začala uvažovat, co by mohla dále dělat. Motivovala ji její **láska k dětem**. Práce s malými dětmi byla vždy jejím velkým snem. Chtěla se vrátit k tomu, co ji baví, a protože jako nevidomá nemohla vykonávat povolání učitelky v MŠ, zkusila to jinak. Svou cestu k dětem si našla skrze práci s hlínou. *„jsem vlastně přišla tak nějak k myšlence, že já se přes tu hlínu vrátím zpátky k práci s dětmi, protože to mě strašně tahalo nazpět, ale tak jasně, že když jsem neviděla, tak se to nemohlo vrátit do MŠ jako učitelka“* K práci s dětmi se vrátila nejen díky keramickým kroužkům, ale také díky táborům, které spolu s manželem organizovali. Dětem se na jejich táborech líbilo, vracely se na ně rok co rok. Saša o svých zážitcích z tábora hovoří s nadšením. Celá se rozzáří, když vypráví veselé historky o tom, co tehdy všechno s dětmi dělali. Jak sama říká, „prožívala to s dětmi“. Nezkazila žádnou legraci. Ze svého handicapu si dokázala jakkoliv utahovat. *„A to mě stanovili za náčelníka a já jsem si zas na bílou hůl přivázala takovou dlouhou dřevěnou špachtli (smích), ale to musely být obrázky, když přišli ti seriózní rodiče a já tedka*

domalovaná, však víš, jak já se umím naličit, tak jsem se na indiánku dala s tou holí bílou a s tou špachtlí na tom, jako že to má být kopí“

Úspěch v práci s hlinou

V práci s hlinou si Saša uvědomuje výrazný posun. Ze začátku jí to nešlo dokonale. „*první dva roky jsem vyráběla jen velmi kvalitní bláto (smích).*“ Teď už může mít **ze svých výrobků radost**. Práce s hlinou jí těší. Uvědomuje si, že se ve svém oboru posouvá. Dělá jí radost, že se jí díla čím dál více daří a lidem se líbí. „*mám z toho radost, když něco vytvořím, že už se na to nedívám jak na nějaký zmetek, prostě mám z toho radost i se mi to líbí a lidem se to stále víc a víc líbí, myslím si, že i co se týká takové výtvarné stránky, tak že jdu dopředu.*“ Uvědomuje si **posun** nejen ve svých schopnostech, ale také **ve svém nazírání** na ně. Kvůli tomu, že je nevidící, usilovala vždy o naprostou dokonalost ve své tvorbě. Měla strach, aby si lidé nemysleli, že její věci jsou nedokonalé, protože ona jako nevidící je lépe udělat nedokáže. K tomuto myšlenkovému zvratu jí přivedl výtvarník, s nímž dlouhodobě spolupracuje. „*kdysi jsem chtěla všechno mít přesné, rovné mmm tak on mě naučil, že je to pěkné, když je to takové přirozené a že jsou tam i stopy po mých prstech, po mém zásahu a to si zase myslím, že možná ze začátku jsem měla takový blok, že když to neudělám úplně krásné, rovné, kulaté a nevím jaké, tak lidé řeknou že: „Ona nevidí, tak proto je to takové.“ Ale prd. Není to tak.*“

Sebevědomí se jí pozvedne také ve chvíli, kdy je pozvaná na nějakou běžnou výtvarnou výstavu **mezi ostatní výtvarníky**. Není si sice úplně jistá tím, že mezi skutečné výtvarníky se svými keramickými výrobky patří, ale na svá výtvarná díla je hrdá. Svou tvorbou přesahuje pouhé výtvarno a svá díla neváhá doplnit vlastní básničkou. „*jsem byla taky pozvaná mezi místní výtvarníky, tak se mi zase zvedlo sebevědomí (smích) ale nevím, jestli to nebylo kvůli tomu, že já jediná dělám keramiku, aby jsem (smích) jsem tam, i takové něco měla. No, ale tak celkem se mi tam líbily ty věci, co jsem tam měla. Tam jsem udělala i takovou věc výtvarnou, (...)a pak jsem vymyslela úžasnou básničku (smích).*“ Na svou práci dostává kladné ohlasy také od úplně cizích lidí. Při radničním jarmarku si jí všimla galeristka, která jí nabídla zahraniční spolupráci. „*mi volala ta paní z Vídně, a že ji to velmi zaujalo, a že tam byla i s manželem a že se jim to velmi líbilo a jestli bych nechtěla udělat výstavu ve Vídni? Pach. (smích) Tak mi slinka stekla, tak že velmi ráda.*“

Někteří jí přesto nevěří, že své výrobky tvoří sama, a tak musí své schopnosti dokazovat. Nejraději jezdí na různé jarmarky a předváděcí výstavy přímo se svým hrnčířským kruhem a ukazuje svoje umění před lidmi. Také nechává diváky, aby si práci sami vyzkoušeli. Jelikož točení na kruhu je věc, která nejde lidem na poprvé, setkává se i s odmítavými reakcemi. „*jsou reakce lidí některých, že... Například na tom kruhu, to nemůže ona dělat. To prostě to je nějaký podvod, že to někdo dělá a já se jen tvářím, a proto nejradši když jsou i nějaké trhy, tak já chodím jen s kruhem a dělám tam i sama jako jen ukázky i kdo chce, tak si to může vyzkoušet a už se stalo, že jsem to před někým udělala, vytočila, odřezala, upravila, přilepila ouško a „To i tak nemohla ona dělat.“ (smích)*“

Ekonomická soběstačnost („Já se tím živým“)

Saša je hrdá na to, že si provoz své chráněné dílny řídí sama. Na více místech opakuje, že pracuje jako živnostník a že rok, kdy si zřídila živnost, chápe jako důležitý mezník ve svém pracovním životě. Z jejího vyprávění je patrné striktní rozlišování práce, kterou si na sebe člověk vydělává a pracovní terapií, která slouží spíše k ubíjení času. Zdůrazňuje, že zatímco ty „ostatní“ do práce vodí zdraví lidé, kteří jim také připravují práci a nesou na sobě veškeré náklady, ona si všechno zajišťuje a vyrábí sama a ještě je schopná se tak sama uživit. *„já mám takovou chráněnou dílnu, kde pracuju jako živnostník, prostě že si to řídím sama. Ty ostatní tam dovedou zdraví lidé a mentálně postižení tam dělají tu práci jako pracovní terapii, dá se říct. No, a já se tím živím. Oni prostě vyrábějí takové různé drobnosti, já nevím, že malují na sklo anebo že z papíru vyrábějí takové různé ozdůbky a takovéto věci a dělají i keramiku, ale vždy a podstatná část a ty náklady jsou od těch zdravých a tito to jen tak jako pomáhají při té práci zdravým a dotvářejí...“*

Pro to, co dělám, není slepota problém

Saša nemá pocit, že by byla slepota pro práci, kterou si vybrala překážkou. Zvládá ji bez sebemenších problémů a zaváhání. Když přichází do škol s tím, že má připravený nějaký program, setkává se zprvu s nedůvěrou. Ta ale rychle opadá, když se s ní lidé seznámí a vidí, že při práci s dětmi nehraje její slepota roli. Pro práci, kterou si vybrala, není její zrakové postižení skutečným handicapem. To jsem měla možnost vidět na vlastní oči, když jsem byla pozvaná na dopolední program pro děti z mateřské školky.¹² Dokáže dětem vysvětlit, jak se při práci s ní mají chovat, jak jí mají ukazovat, nebo jak se jí mají představit. Saša má pocit, že děti si její handicap ani neuvědomují. Navíc chápe setkání s nevidomým jako bonus pro děti, učí se tak přirozenou formou, jak s nevidícím komunikovat. V budoucnu jim tak nebude připadat nezvyklé, pokud se někde s člověkem se zrakovým postižením setkají. **Vychovává** tak vlastně nové generace **k přijetí** a akceptaci **odlišnosti** jako běžné součásti moderního života. *„Někdy, když přijdou poprvé, tak jsou z toho taková trošku vyjevení, když řeknu, že jsem nevidící a že jdu dělat já nějakou přednášku anebo tak (smích). No, ale když to zažijí jednou, tak vidí, že já úplně normálně můžu s těmi dětmi dělat a že oni si při tom ani neuvědomují, že nevidím. Jediné co, tak když už chodím potom takto, u toho stolu, tak že by mi měli ukázat, a že se mi mají představit hlasem svým. Jako to je jediná taková věc, která je rozdílná oproti těm ostatním už co vidí. Takže já s tím nemám problém a si myslím, že to je aspoň takový bonus pro ty děcka, že když přijdou zase někdy do kontaktu s nevidícím, tak už aspoň ví, že co. Že to není nic jako uá.“*

¹² Reportáž z programu pro mateřské školy v příloze

Pomoc ostatním

Saše se v práci daří. Ve svém pomyslném výtahu v cestě nahoru ale nezůstává sama. Zve do něj i jiné lidi. Zúročuje svou zkušenost zrakově postižené a začne do svých kroužků mezi zdravé děti a dospělé zařazovat lidi se zdravotním, ale i mentálním handicapem. Nikdy se jí nelíbilo vyčleňování na základě určitého stigmatu. Proto se pokusila **propojit** dva světy. **Svět zdravých a svět handicapovaných** a pomoci lidem s mentálním postižením k alespoň částečnému zařazení do běžné společnosti. Současně bylo také jejím záměrem naučit lidi bez postižení, jak se mohou k postiženým chovat a jak jim případně mohou pomoci. *„dospělí lidé, kteří měli nějaké mentální postižení, tak se dostali do společnosti, prostě sociálně to bylo pro ně velmi dobré, získali nějaké sebevědomí, no a ty, ty z opačné strany se zas učili, jak s takovými lidmi být v kontaktu, jak se s nimi bavit, prostě, jak jim pomoci a podobně. No a mně to nesmírně bavilo, protože jsem viděla, jak je to těžké prostě, když mě někde někdo vyčlení. „Ty sem nechod', ty patříš jen mezi nevidící.“ Tak já si myslím, že je to užitečné pro obě dvě strany.“* **Pomáhat** se snaží i jinde. Spolu s manželem chtěli pracovat s rizikovou mládeží z ulice. A tak se rozhodli v prostorách svého občanského sdružení zřídit kromě dílen také nízkoprahové centrum vybavené fotbálkem, šipkami, biliárem a hudební dílnou.

Ostatním se snaží **jít příkladem**. Motivuje druhé lidi. Když pracuje s nevidomými s nízkým sebehodnocením, používá svého příkladu jako argumentu, že mnohé věci zvládnout možné je i přes zrakový handicap. Při práci s ní se handicapovaní nemohou vymlouvat na to, že něco nedokáží. *„ta byla úplně nevidící a ta tak zarytě byl přesvědčená: „Já to neumím. Mně to nejde, já to nedokážu.“ a tak, ale to je takový bonus u nevidících, že oni nemohou říct, že já když nevidím, tak to nemůžu udělat, protože nemají na mě argument, když i já jsem nevidící. "Když já můžu dělat, tak to můžeš i ty zkusit."*

Ostatním pomáhá a **motivuje** je i svým nezdolným **optimismem**, který šíří kolem sebe, kamkoliv se podívá. O svůj příběh se díky médiím může dělit s velkým počtem lidí. Na veřejnosti vystupuje jako sebevědomá, úspěšná a veselá žena, která nikde nevidí problém. Snaží se tak pomáhat lidem ve svízelných životních situacích tím, že jim jde příkladem „když to takováhle zvládne“. *„prostě takové chi chi cha cha. Aaaa že mu to tehdy velmi pomohlo, protože on (pauza) si možná uvědomil nějaké ty priority v životě, anebo možná přehodnotil on takovou tu těžkou situaci, že když to takováhle zvládne, tak to musí zvládnout i on. A to je pro mě takové, že ne že bych chtěla nějak, ale asi těm lidem pomáhám“*

Možná že i to, že si uvědomuje, že pomáhá a činí z ostatních schopnější, táhne v pomyslném výtahu nahoru i ji. Je to věc, na kterou může být právem pyšná.

Komentář Saši:

„V podstatě to bylo dobré. Já jsem to považovala za stylisticky na hrubo. Obsahově to bylo OK, ale vypadá to, jako by to vše šlo levou zadní, ale ve skutečnosti to tak není, to asi chápeš.“

3.3. ADA: „Když má člověk nějaký handicap, musí toho umět víc“

S Adou jsem se poznala v Mezinárodním centru hmatového modelování v Tasově. Byla jsem pozvána, abych zůstala přes noc a zúčastnila se tak celého pracovního dne, včetně osobního volna. První večer jsme spolu vedly rozhovor o životním příběhu (life story interview), druhý den, jsem byla Adou vyzvána, abych si také zkusila spolu s nimi v dílně něco vymodelovat. *„Šak ten obličej si dneska uděláš, abys to pochopila. Jo, já už, já to řeknu, že budeš dělat obličej“* Následně se mi vedle své vlastní tvorby celé dopoledne věnovala a trpělivě mi vysvětlovala krok za krokem postup práce. Zatímco jsem v zaslepení modelovala u svého stojanu, vedly jsme s Adou navazující polostrukturovaný rozhovor.

Seznámení s Adou

Ada je 34 letou studentkou výtvarného oboru v Tasovském centru. V Mezinárodním centru hmatového modelování vystudovala učitelství ATM. V centru je momentálně také zaměstnaná. Věnuje se zde individuální výuce ATM a řemeslné tvorbě. Svá díla tvoří na zakázku. Účastní se také programů pro školy „Hele lidi“, které centrum pořádá.

Směřování dějové linie

Hlavním tématem Adina životního příběhu, je pozvolné zbavování se strachu, odpoutávání od rodiny a nalézání vlastního místa v životě.

Ada klade počátek linie svého příběhu do dětství. Je to pro ni neradostná doba. Otec matku fyzicky týrá a ona toto období prožívá jako období strachu a nejistoty. *„táta tu mámu mlátil a já jsem hodně prožila to dětství, že jsem měla strach. To bylo úplně na prd no.“* V šesté nebo sedmé třídě se problémy doma vyostřují. *„jeho prostě chytl ten rapl a občas i lítaly nějaký facky.“* Nastává doba, kdy si krizi v rodině začíná čím dál více uvědomovat. Toto období je pro ni hodně těžké. Rozhoduje se, že musí něco udělat. Že se musí nějakým způsobem vzepřít. Jedním z nápadů, jak se s těžkou situací vyrovnat je útěk. *„že s tím něco udělám, prostě že jsem se rozhodla, že s tím něco udělám. To jsem v tu chvíli nevěděla co, ale ale (pauza). Jsem třeba chtěla utýct (smích). Pak se to málem povedlo, no (smích).“* Její pokusy o útěk končí vždy neúspěchem, ale přeci jen nastává určitý zvrat, když si prosazuje pobyt na letním táboře. Od tohoto momentu se cítí být silnější. Je to první moment na její cestě z rodinné krize. *„dokázala postavit, že jsem si prosadila, že pojedou na tábor (smích) a pak už to nějak jako šlo. Sice, sice jako to hádání bylo“* Dalším zásadním momentem v jejím příběhu, je nástup na střední školu. Pobyt ve škole, kde zůstává na internátu, chápe jako „další život“. Uvědomuje si, že lidé nejsou jenom špatní. Potkává zde přátele. Dostává se jí podpory

a vyslechnutí ze strany spolužáků, což jí pomáhá a posouvá její životní linii zase o kousek výš. *„na tý střední škole jsem poznala fakt jako dobrý, fajn lidi, takže takže prostě tam jsem ráda, že jsem je tam potkala, že mi docela pomohli, ty dva nebo tři lidi. Prostě pomohli. To znamená, že někdy stačí si jenom popovídat. Takže jsem si říkala, že ten svět je docela dobrej, že to dobrý v těch lidech existuje, takže to bylo takový, asi takovej nějakej zlom, no, tak nějak takovej další život (pauza) v tý škole.“* Ve druhém ročníku střední školy, ale nastává opět menší zvrat. Dějová linie jejího příběhu se znovu na čas propadá. Při tragické autonehodě umře člověk, kterého měla ráda. Podle svých slov upadá do deprese. Dlouho se s tímto podle ní nesmyslným úmrtím nemůže smířit. Cítí bezmoc, bezradnost i vztek. Navíc je to její první konfrontace se smrtí a ztrátou důležitého člověka. *„když se, prostě jedno takový nesmyslný úmrtí no, a za druhý to bylo jako první zkušenost, tak to byla taková nejhlubší krize a to trvalo ta krize jako taková tak půl roku (...)tak jsem to cítila jako takovou nějakou bezradnost, a potom, potom šilenej vztek nebo takový něco“*

Vrchol jejího životního příběhu můžeme spatřovat v jejích dvaceti letech. V této době sbírá všechny síly a definitivně odchází z domova. Je to pro ni zatím nejdůležitější životní událost. Chápe ji jako zlom, jako začátek něčeho nového. Za minulostí dělá tlustou čáru. Přestává žít v trvalém strachu. Osvobozuje se od života, v němž si nikdy nebyla jistá, jestli náhodou neřekne něco špatně a nerozpoutá tak rodinnou hádku. *„osvobození se prostě od... nějakých takových. Nějaký takový obavy, který prostě, kdyby to trvalo, tak se z toho člověk. Normální člověk by se z toho zbláznil.“*

Díky tomuto životnímu obratu se postupně může přestat bát. Ještě nějakou dobu to trvá, ale nalézá svůj mír a pokoj. Domácí hádky už se jí více nedotýkají. *„ale prostě roky trvalo, než jsem se zbavila takovýho toho... eee strachu. Jó, tak to pro mě třeba, i když se pohádáme asi, mně už to je fuk. Já už se nebojím.“* Další volné plynutí její životní křivky již narušuje pouze nástup do mezinárodního centra hmatového modelování. Tehdy si musí zvykat na nový režim, s čímž spojuje další významnou událost ve svém životě. *„docela velká změna potom byla, když jsem nastoupila sem, jo. Já jsem měla takovou krizi asi po čtyřech měsících, ten první rok... (...) Ale chvilku mi trvalo, než jsem si na tenhle režim zvykla... a já někdy potřebuju (smích) na to přizpůsobení se všelijakým změnám takový delší...“*

Napravující sekvence (Redemption sequences)

V Adině příběhu si můžeme všimnout tendence nevnímat věci tak černě, jak by se nezávislému pozorovateli mohly na první pohled zdát. Když Ada na příklad popisuje postupnou ztrátu přátel ve chvíli, kdy jim již nemohla být denně nablízku a naslouchat jejich trápení, daří se jí to zlé a nepříjemné obrátit v současné zisky. Postupem času poznává, že skutečných přátel je méně, ale na druhou stranu člověk ví, že se na ně může opravdu spolehnout a s tímto vědomím se cítí mnohem

lépe než dříve. „dost často lidi třeba chodili já nevím za mnou s nějakým problémem nebo něco takovýho, kdy se jim prostě zachtělo jo, že jsem je třeba vyslechla nebo tak a teď to na jednou nešlo. Takže u kterých jsem si třeba myslela, že se jako kamarádíme, tak to tak nebylo. (...) Ale tak ono to stačí, jo. Já si myslím, že dneska jako pro mě takový to poznání bylo, že ty rádo bys kamarádi, těch je asi nejvíc a (smích) a takový ty praví, kteří zůstanou, tak těch je málo, ale je to lepší. Cítím se teďka mnohem líp.“ Motiv nápravy se může projevovat tím, že vypravěč navzdory nepřízní osudu, získá z nepříjemné situace něco pro sebe. U Ady je to nový koníček, který jí „drží do dneška.“ Když popisuje vážný úraz, který se jí stal na základní škole, a kvůli kterému byla následně tři měsíce připoutána na lůžko, otáčí směr vyprávění a soustřeďuje se na zisk, který si i v této situaci dokázala nalézt. Ladění nejrozličnějších zahraničních stanic na velmi krátkých vlnách jí tehdy pomáhalo zkrátit dlouhou chvíli a posléze se stalo koníčkem na celý život. Přesto, že je tato scéna vyprávěna jako negativní událost, končí pozitivně. „No, z těch pěti metrů, jak jsem spadla, tak jsem tři měsíce pak nechodila. (...) vím, že jsem byla protivná, že si nemůžu dojít na ten záchod, nebo že bych si třeba zahrála ten fotbal, tak to jsem třeba chvíli jako nemohla, ale já jsem si pak našla takovej koníček a mně to drží do dneška. I když ne už tolik, já si na to občas nevzpomenu, ale třeba... Ladit různé stanice na krátkých vlnách. To ještě nebyl internet a toleto, takže mě zajímají různé stanice, který vysílají, třeba rozhlasový jo, mě to prostě drží do dneška, jo a to mám od té doby, co jsem měla ten úraz (smích).“

Žánr

Vzhledem k bohatému prostoupení příběhu motivem smíření se s neovlivnitelnou budoucností, se Adin příběh nejvíce přibližuje žánru **tragédie**, i když nemá všechny její prvky, jak si ukážeme později.

Ada ve svém vyprávění naráží na hranice osudu, které se jí příliš nedaří ovlivňovat vlastní vůlí. I když ve svém „velkém činu“, kdy naplnila všechny své síly, vzepřela se a odešla z domu, uspěla, od té doby nechává věci plynout. Nesnaží se zbytečně narušovat osud a ovlivňovat budoucnost. Umí trpělivě čekat na to, jak se věci vyvinou. „No a teďka to nemá cenu nějak řešit, prostě se bude čekat, jak se to vyvine dál, protože jako když člověk něco láme přes koleno, tak to nemá význam.“ Ada má pocit, že dění kolem sebe je na jejím konání nezávislé. V minulosti byla vícekrát zklamaná, když jí nevyšlo něco, co si plánovala. Proto si již plány do budoucna netvoří. Věci nechává volně plynout. Raději žije přítomností. „Já si budoucnost nějak nemaluju, já prostě žiju tím, co je teď. Protože to dycky dopadlo úplně jinak nebo to nedopadlo vůbec, ta budoucnost, tak teďka nemám ani chuť prostě, tu budoucnost“ To, o čem si myslí, že už neovlivní, do toho se nepouští, a tak raději nechává věcem „volný průběh“. Má strach, že kdyby byla do nějaké věci příliš citově zaangażovaná, odsoudila by ji k zániku. „Hm, prostě vyčerpala jsem nějaký možnosti, který tam byly a prostě, on taky asi a... (pauza) asi se to nějak nedořeší, no ono se to teďka dořeší u toho, u

toho soudu, no... (pauza) Tak musím čekat. Ale to, jako já prostě, eee jakmile člověk začne něco, nebo jak začnu brát něco vážně, tak vím, že to prostě nedopadne a nějakým způsobem tomu nechám volný průběh.“

Její vyprávění ovšem postrádá neodvratný pád. Není v něm zachyceno určité svržení z vrcholu, které by měla „čistokrevná“ tragédie obsahovat. Přestože jsem žánr Adina příběhu označila za tragický, Ada jej prokládá smířlivými frázemi. A zkouší v něm nacházet světlé vzpomínky. *„Ale samozřejmě není jenom to špatný, že jo, já nevím, kamarádi, kamarádky a (smích) v létě prázdniny, no.“* I to, co nezačíná právě dobře, se podle ní může nakonec otočit k lepšímu. Na tomto místě se projevuje výše popsaná tendence k prostupování jejího vyprávění motivem nápravy (redemption). Člověk potřebuje víru, že všechno zlé jednou pomine. *„i když to zrovna nevypadá dobře, tak se to dá nějakým způsobem otočit k tomu lepšímu, nebo věřit prostě tomu, že... (...) ono se to těžko říká, že vono někdy pak člověk, někdy mám pocit že všechno je na ho... ale to má každé občas ten pocit, ale v důsledku to takhle prostě není, jo. To mám občas jen takový chvilky, ale nějakým způsobem, nějakým způsobem si říct. I to dobro mezi těma lidma je, prostě a (pauza)určitě se něco povede, tak jako už jako kvůli tomu je dobrý být.“* V jejím vyprávění je znát určité smíření se s vlastním osudem. Ada není jednoduše zvyklá reptat. Přijímá svůj život tak, jak je. *„Jasně ono to chvilku trvá, než se s tím člověk srovná, ale ale takový to... „To je hrozný, mně se stalo tohleto a tohleto!“ ne, mě by to ani nenapadlo.“* V minulosti si vyzkoušela, že určité vzepření se může přinést své ovoce. Odchod z domova chápe jako svůj nejhrdinější čin. Zdá se, že v současné době, již tuto strategii příliš často nevyužívá.

Uschopňující činitele

Ada byla celé dětství konfrontována s podceňováním ze strany otce. *„když on měl tu svoji náladu a nadával, že stejně tu školu dělám úplně k ničemu a že jsem úplně na nic“.* Teprve po svém osamostatnění a definitivním odchodu z domova, se začala vydávat na svou cestu za hledáním své vlastní hodnoty a uvědomovat si, co všechno dokáže a čeho všeho je schopná.

Nabitě dovednosti

Ada si stále více věří v práci s šamotovou hlinou. **Zvládla** celou techniku ATM od nádob a obličejů až po hlavy a postavy, které považuje za vrchol ve svém modelovacím umu. *„tam se řeší, já tomu říká zemská přitažlivost (smích), protože jak se začne dělat s nohama nebo s rukama od sebe, tak to velice rádo padá, jo. Tam se musí vychytat prostě, kdy se dá na tom dělat, až ta hmota ti ztuhne a kdy přidávat a kdy už ne prostě, to je docela jakoby to odhadnout, že. Kdo dělá pomalu, tak se mu to tak nestane, ale kdo dělá rychle, jako já, tak mně to padalo dost často.“* Dnes má již postupy práce tak nacvičené, že si může **být jistá** tím, co tvoří. Prošla si procesem postupného učení až k dokonalému zvládnutí techniky. Dříve se musela při tvorbě mnohem více soustředit a „hlídat každý svůj pohyb“. Po té si našla svůj specifický způsob práce. Musí v něm

zohledňovat takové věci, jakými jsou lateralita anebo třeba nevyváženost citu v obou rukou. „*když jsem začínala, já třeba když to porovnáám dneska, když dělám nějaké obličej, jo prostě jenom na tu litrovku, tak už se na to, už prostě vím. Když mi něco někam letí, vím to prostě okamžitě. Jo a to je přesně o tom, že člověk se v tom vycvičí, že jo. Ale když jsem začínala poprvé, tak tak prostě jsem to hlídala každé svůj pohyb a takovýdle. Jo. Ta nejistota v tom prostě byla, když děláš něco nového. (...) Anebo u toho obličej. Jo, protože mně furt ta pusa letěla k jedné straně a nevěděla jsem proč, jo. Protože jsem to dělala oběma rukama, no. Pak jsem asi po půl roce přišla nato, že když si budu pomáhat jenom jednou rukou, tou pravou, že jo a to jsou (smích) taďy ta práce, nebo jo prostě je na maličkostech kolikrát, který by tě ani nenapadlo. Je úplně na takových věcech, který...*“

Zvládla i něco, co je pro lidi nevidomé od narození jen těžko představitelná věc, kterou se nikdy před tím nezabývali, a totiž jak to vypadá, když se někdo nějak tváří. Nevidomí rozeznávají pocity druhých lidí podle tónu hlasu a mimikou se příliš nezabývají. Bylo by zvláštní, kdyby měli ohmatávat cizí obličej vřdy, když chtějí zjistit, jak se jejich partner v komunikaci cítí. „*No, tak jako do té doby než jsem začala dělat ty obličej, tak jsem to nějak neřešila, prostě jako když jsem si třeba sáhla někde na nějakou hlavu v parku nebo tak, tak jsem jako věděla, že to má prostě nějaký tvar, nějaký tvar obočí, nějaký tvar pusy a už jsem nevěděla, že to je nějaký výraz jo,*“

Postupně se ale i tuto dovednost naučila. Ze začátku z toho měla strach. Modelovat obličej jí nešlo a ani jí to nebavilo, ale s postupným zdokonalováním se našla i v této činnosti možnost **zvýšení svých kompetencí**. Modelování hlav s konkrétními výrazy je další věc, kterou umí a perfektně zvládá, ač tomu ze začátku příliš nevěřila. „*Já jsem se nejmíc bála těch hlav, protože jsem si říkala, ty jo, já ty výrazy prostě neznám, jo, jak se třeba kdo tváří, já to poznám třeba pocitově, podle hlasu, jo, ale v životě jsem tak nějak jako nevěděla, jak vypadá, když se usmívá, jak vypadá, když se mračí, nebo něco. Já jsem se toho hrozně bála, že jo, a pak jsem to zvládla, tak, tak mě to překvapilo, že to šlo.*“

Potřeba stálého vývoje

Ada má potřebu svůj okruh nabitých dovedností stále rozšiřovat. Myslí si, že čím víc toho bude umět, tím snazší pro ni bude hledat pro sebe pracovní uplatnění. Podle ní musí lidé s postižením svůj handicap vyrovnávat tím, že se toho **naučí a zvládnou víc**. „*třeba když vidí všechno, tak má těch příležitostí víc, ale potom když člověk má nějaký handicap, tak to musí kompenzovat tím způsobem, že toho umí víc.*“ Po střední škole se rozhodla jít ve svém profesním vývoji úplně jiným směrem a věnovat se práci s hlinou s tím, že se ke své středoškolské profesi a práci s lidmi může kdykoliv vrátit. „*že se naučit něco, co mě bude bavit a pak se k tomu vrátit. Jo, tak jsem říkala: „No, tak to já nevím, jestli se jako vrátím, že bych dělala s lidma, ale... ono se to pak stalo (smích),“*

Jak sama říká, její předchozí zaměstnání jí „otevřelo oči“. Zjistila, že dvouměsíční rekvalifikační kurz nestačí k tomu, aby mohla samostatně pracovat v hrnčířské dílně, ale že je možnost naučit se

něco pořádně a **vynikat svým mistrovstvím**. „Jenže dva měsíce, to je strašně málo. To se není nikdo schopnej naučit. Za dva měsíce, jo to nejde prostě. Takže jsem z toho byla tehdá taková zklamaná trochu, trochu dost, jo ale, jako byla to pravda, že jo. protože když jsem tam pak třeba mohla porovnat, ty holky, který tam vlastně u toho seděj, tak... Ty na tom byly jo a ještě po roce to teda pořádně neuměly prostě jo, takže jako docela ti to otevřelo oči aaa v tý O. mě uklidnili, že se to vlastně můžu naučit pořádně“

Ve své pracovní kariéře chápe jako posun to, že zatímco dříve dělala „jen keramiku“ „do těch forem jsem dělala já nevím, různé misky, svícínky a všeko prostě. Ale jen keramiku akorát, prostě takhle jsem to mačkala rukou“, dnes již modeluje speciální technikou ATM. Jejíž rozdíl oproti obyčejné keramice neváhá **zdůraznit**. „Nó tak jako někteří jak hodně lidí si myslí, že to je keramika, no tak jako ono to jako z keramiky vychází, že jo, ale není to keramika.“ V současné době, má již řemeslo ATM perfektně zvládnuté a posouvá se ve svém profesním vývoji dál. Vzdělává se ve výtvarném oboru. Výtvarničinu chápe jako nadstavbu ke svému řemeslu, jako vyšší stupeň. Je to další krůček k potvrzení si vlastních schopností skrze to, co dokáže. Výtvarné projekty jsou podle jejího názoru náročnější, protože je nutno mít při nich nějaký nápad, skrze nějž by bylo možno s divákem promlouvat. „No tak, když děláš řemeslo, tak jako ani tolik ne, tam prostě uděláš nějakou stavbu a je, jo. Ale když jako potřebuješ něco domyslet, tak. Taky když to třeba víš, tak potřebuješ nějakou takovou. (...) mít nějaký nápad, prostě nějakým způsobem to ztvárnit a sdělit tomu okolí. To už je podle mě jako víc do toho výtvarného.“ Ada s výtvarným oborem teprve nedávno začala, ale nápadů má dostatek. Se svými dosavadními výtvarnými snahami je spokojená. „Ale tak zatím ten pravěk se daří no. Zatím, jak to modeluju, tak si myslím, že já teda jsem docela spokojená.. Ono se dá trochu přirovnat, když někdo skládá nějakou hudbu nebo píše knížku. Taky tu knížku píšeš nějakou dobu, taky musíš mít nějaký nápad.“

Ada je mimo jiné učitelkou ATM, díky individuální výuce, kterou se technika ATM učí, musí neustále komunikovat se svými žáky. Musí se na ně umět „napojit“ a dobře jim vysvětlit postup práce tak, aby **předala kus svého mistrovství**. „Takže, pokud mám s těma lidma komunikovat, tak... protože to o tý komunikaci ta výuka je. Tady se to učí individuálně, takže to není jako ve škole, kdy se řekne dvaceti lidem jedna věc, ale každý má jako svůj. Svůj postup a (...)V tom je ten základ tady v tom. No, (pauza) to si myslím, že je takový to napojení se na toho, kterýho učím a aby se učil i ten, koho učím.“ Tato přímá komunikativní práce s lidmi ji přivedla k myšlence, že musí **začít pracovat také na svém osobnostním růstu** a pokusit se zlepšit svou kompetenci sociální citlivosti a naslouchání. Po střední škole se necítila na to, že by mohla pracovat s lidmi. Podle svých slov měla dřív velké problémy se sebestrosazováním. Stále trochu bojuje s tím „abych neměla pravdu jenom já“. Několik let už se ale na způsob své komunikace zaměřuje a uvědomuje si, že dělá pokroky. Je si vědoma také toho, že vše nejde najednou. Občas se jí vrací staré vzorce chování, ale stává se jí to stále méně. „Jo, tak na tohle vím, že si musím pořád dávat pozor. Stačí abych byla hodně v nepohodě... Já do toho občas sklouznu, občas se to stane, ale už je toho čím dál míň a

(smích) prostě furt to musím mít na paměti, jakmile trochu polevím, tak do toho prostě občas sklouznu, no. (...) A je to výzva, abych s tím, abych si to nějakým způsobem co nejvíc... ještě víc omezila a to je, to je jakoby běh na dlouhou trať. Ale už se to daří, už vidím trochu výsledek, tak je to dobrý. Jo, že už mě to jako posouvá dál. Nejhorší tohleto bylo před těma, já nevím, mezi tím dvacátým čtvrtým, dvacátým sedmým rokem... To bylo... Prostě to nešlo to tak, jak jsem chtěla, no ale teď už to, teď už to jde, protože pak jsem začala vidět ty výsledky, že i ty lidi se ke mně chovali jinak a už mi zase víc řekli a ...“

Ada nechce ustrnout na jednom místě, touží se dále vyvíjet a zlepšovat své dovednosti při práci s lidmi. Chce se stále vzdělávat a své nabitě zkušenosti předávat dál. *„Ona práce s lidma není jednoduchá, aleee pro mě je takový důležitý, že sama furt ještě, ještě mně to má, co nabídnout. Ještě furt mám pocit, že se můžu posouvat. Jo, já prostě, si myslím, že ještě na to mám hodně času, abych byla, abych ustrnula na jednom místě. Já prostě taková nejsem a můžu to jakoby, i že to učím další lidi tady, to můžu někomu přenášet třeba, dál, jo.“*

Práce, v níž je kompetentní

Ada si je v tom, co dělá jistá. V rámci mezinárodního centra hmatového modelování jezdí do škol, kde pro děti pořádají dopoledne plné modelování a seznamování se s životem nevidících. Ada se cítí **být naprosto kompetentní** ve vedení těchto programů. Umí se přizpůsobit nepředvídatelným okolnostem. *„ono je taky občas nutný improvizovat.“* Dokáže si sjednat respekt, ona ví, co je na programu potřeba dělat, umí si jej řídit. Uvědomuje si, že to ona je expertem na danou problematiku, nikoliv učitelé ve škole. A tohle vědomí vlastní kompetence umí dát také najevo. Pokud se s přítomným učitelem neshodnou, dokáže dát o sobě vědět. Umí se prosadit a dát svému okolí znát, kdo je tu od toho, aby dětem něco vysvětlil. *„Horší jsou ty učitelky, který po těch děckách pak po některých řvou a pak ty děcka chudáci nevěděj, co maj dělat, protože my po nich chceme, aby s námi komunikovaly a ty učitelky je seřvou (...) Protože něco těm děckám říkáme a ta učitelka něco jiného a ty chudáci nevěděj, že jo... Já jsem tam, když se mi to stalo vlastně po čtvrtý, tak já jsem ty učitelce řekla, že jestli ten program zná tak dobře, že ví, jak to tady funguje, že to má říkat sama (smích). (...) My těmhletěm říkáme přechytralá paní důchodkyně (smích).“*

Umí si sjednat pořádek a nenechá si „házet klacky pod nohy“. Je jí jedno, jestli jí vyrušují děti nebo paní učitelky. *„A to se stává třeba docela často, že tam jsou třeba dvě ty učitelky, který se normálně nahlas bavěj a ty těm děckám vysvětluješ, něco vysvětluješ a oni takhle do toho klidně si povídaj jo. A já povídám: „Ale byla by prosím vás slušnost do té řeči mi neskákat, děkuju“, jo prostě a takhle začnu reagovat jo. (smích) (...) Oni pak, jo. Pak už se to pak ztišilo, ale to byly učitelky jo prostě. To se stalo fakt jednou a to si taky pamatuju. Tudle šilenost. Jo, protože. Říkám: „Prosím vás, já na to vysvětlování potřebuju klid, děkuju.“ Jo prostě, už mě to nebavilo a pak na tvrdo už jako “ Když je potřeba, sjedná si pořádek pišťalkou. „Ale já se, já se jim nedivím. Já jsem si pak vzala. To už je známý, že když jsou hluší, tak já už si pak normálně beru pišťalku a si zapískám.“*

Vedení programů pro děti školou povinné je jednoduše věc, ve které se cítí být kompetentní. Je to její práce, zvládá ji, i když je někdy náročná. „ale už je to jako docela záhul, protože než to člověk projde, třeba při tom modelování, tak toho moc neudělá.“ „A je to poměrně náročný. Kolikrát přijedeš a jseš prostě... pak už nedělám třeba nic“

3.4. BÁRA: „Zbláznit se je komfort, kterej si nemůžu dovolit“

S Bárou jsem se seznámila díky Mezinárodnímu centru Axmanovy techniky modelování. Setkala jsem se s ní právě tam. Strávila jsem s ní dva dny. První večer jsme se navzájem poznávaly a povídaly jsme si o svých zájmech, o tom, jak žijeme, o zvířatech... Snažila jsem se tak vybudovat alespoň základní vztah, abych překročila možný prvotní ostych. Teprve druhý den jsme vedly rozhovor o životním příběhu doplněný mým polostrukturovaným interview.

Seznámení s Bárou

Báře je 37 let. V současné době studuje v Mezinárodním centru ATM v Tasově výtvarný obor doplněný o prvky učitelství. Zároveň se podílí na programu „Hele lidi“, s nímž navštěvují mateřské a základní školy a seznamují děti s tím, jak se chovat k nevidícím. Spolupracuje také se speciálně pedagogickým centrem, kde dělá přednášky a kurzy pro asistenty pedagoga a pro zdravotníky.

Bára trpí vzácným genetickým onemocněním s názvem morbus von hippel-lindau.

„ je to vzácné genetické onemocnění, kdy vlastně během početí dochází k mutaci genu a tento gen vlastně způsobuje, že si tělo samo vytváří cysty, nádory a to vlastně zhoubné i nezhoubné.(...) V současné době se ví, že je to multifunkční postižení, protože to nepostihuje jenom oči, sítnice, ale postihuje to mozek, prodlouženou míchu, ledviny, játra, slinivku, takže zdravotní problémy se mě už netýkají jenom postižení očí, ale i ostatních orgánů.“

Kvůli tomuto onemocnění přišla Bára v sedmnácti letech nejprve o zrak na jednom oku a ve třiceti letech oslepla úplně.

Vystudovala střední zdravotnickou školu, a vyšší odbornou zdravotnickou školu s psychiatrickou specializací. Téměř deset let pracovala jako zdravotní sestra v psychiatrických léčebnách.

Je 20 let vdaná, žije s manželem.

Směřování dějové linie

Bářin příběh začíná v idylickém dětství. Ve svém vyprávění se několikrát zmiňuje o podpoře a zázemí rodiny a s láskou vzpomíná na prožité události. „musím říct, že jsem měla opravdu šťastný dětství a

kolikrát na to i já i sestra vzpomínáme, když přijede z Bulharska na návštěvu, tak sedíme u rodinných fotek a vzpomínáme, takže to pro mě byly taky strašně krásný roky“

Ve třinácti letech v linii jejího životního příběhu nastává první zlom. Tehdy se u ní projeví první problémy se zrakem. Výpadky zorného pole. V návaznosti na tyto problémy jí bylo diagnostikováno vzácné onemocnění morbus von hippel-lindau. V sedmnácti letech definitivně přichází o zrak na levém oku. Bára tuto ztrátu ve svém vyprávění ale nehodnotí nijak zásadně nebo přelomově. *„Takže já jsem de facto normálně žila, pracovala jsem, studovala jsem bez omezení, jo že ta nemoc mě až tolik neomezovala.“* V maturitním ročníku stojí na křižovatce několika cest, z nichž musí jednu zvolit. Původně bylo jejím snem studovat medicínu na VŠ, ale když poznává svého současného manžela, studium ustupuje do pozadí. Rozhodne se pro život s manželem a dává se na profesní dráhu zdravotní sestry s psychiatrickou specializací. *„a najednou jsem si říkala, proč tady vůbec jsem, když já to nechci. Tak jsem se sebrala a z těch přijímaček jsem odešla a do Brna a do Prahy už mě rodiče nedostali (smích). Protože jsem si uvědomila, že to opravdu nechci a že nemůžu dělat... Že buď se budu věnovat manželovi, ale to zase bych nemohla zvládat v pohodě studium, anebo bych díky studiu se nemohla starat o manžela.“*

Nastává pro ni šťastné období. Linie jejího příběhu se drží v horních příčkách. Vdá se, začíná žít s manželem, nastupuje do psychiatrické léčebny jako psychiatrická specialista. Vykonává práci, která ji naplňuje. *„musím říct, že jsem psychiatrii přišla opravdu na chuť a tu práci, co jsem potom vykonávala, jsem měla hrozně ráda, že opravdu bych nevěřila, že mě to takhle pohltí“* Aby se mohla starat o nemocnou maminku, vrací se i s manželem domů. I tak, ale zůstává pracovat v oboru. V jejích třiceti letech, ale nastává skutečný zlom. Linka jejího příběhu prudce klesá, když začne ztrácet zrak i na druhém oku a je nucena opustit zaměstnání a odejít do invalidního důchodu. *„to jsem opravdu těžce nesla. Hlavně tu ztrátu toho zaměstnání protože jsem si vůbec nedokázala představit, co bude dál, co budu dělat, jo že ta práce mě naplňovala a nejednou to bylo pryč.“* Během následujícího roku se jí zrak postupně čím dál více zhoršuje, až o něj po nevydařené operaci přichází úplně. Tehdy se pomyslná linka jejího příběhu dotýká samého dna. Je vystrašená, nemůže se orientovat, nepoznává vlastní domov. Střídá se u ní zlost a lítost s apatií a rezignací. Nemá chuť se sama od sebe do něčeho pouštět. Neví, co bude dělat. *„nejhorší to byl opravdu ten stav po tom oslepnutí. Jak jsem se probudila v té nemocnici, právě jsem z toho byla vyděšená, nešťastná, já jsem vůbec nevěděla, co mám dělat. Vůbec. A vyděšená jsem byla z toho svého života, co bude dál. Mně bylo třicet a co? Co dál? Takže jako těžký. (...) já jsem se vrátila před Vánoce domu a nepoznávala jsem vlastní byt a nenašla jsem věci. Takže taková ta zlost a lítost aaa nakonec apatie, že prostě opravdu mi to bylo všechno jedno, že opravdu manžel byl trpělivý a opravdu mě tahal z postele, kdy prostě já jsem chtěla prospat celý den a nechtěla jsem dělat vůbec nic.“*

Stejně rychle, jak linka Bářina příběhu padá ke dnu, tak rychle se od něj opět odráží. Bára má kolem sebe silnou sociální oporu. Stála za ní rodina i přátelé. Ti pro ni byli impulsem k návštěvě zařízení pro zrakově postižené. *„A musím říct, že teda opravdu mám skvělou rodinu, která mě podržela, mám skvělý přátele, byla za mnou moje kamarádka, a když mě viděla, tak mi řekla: „Bože, vždyť tohle přece nejseš ty! Tak se do prčic vzhop a začni se sebou něco dělat.“ a vím, že v našem městě funguje zařízení pro zrakově postižené, tak říkám: "Tak když si to přejete, tak já tam pojedu." a oni říkají: „Ano, my si to přejeme.“ Takže jsem začala 21. ledna, já jsem za nějaký měsíc a něco začala dojíždět do toho zařízení pro ty zrakově postižený“* Bára se zapře a poměrně rychle podniká kroky k navracení se do života. Využívá celou paletu kurzů, které jsou nevidomým lidem nabízeny. Učí se sebeobsluhu, prostorovou orientaci, Braillovo písmo, pracovat s počítačem s hlasovým výstupem a začíná navštěvovat dílny a pracovat s hlinou. Nastupuje na studium učitele ATM. Linie jejího příběhu opět pozvolna stoupá.

Ovšem brzy se objevují další zdravotní komplikace. Bára začíná trpět silnými bolestmi hlavy z důvodu mozkového nádoru. Několik let žije v bolestech. V jejím příběhu nastává další velký otřes, když lékaři po předešlé zanedbané péči zjišťují akutní ohrožení života. Z hodiny na hodinu musí podstoupit vážnou operaci. *„že to vyšetření dopadlo špatně, že ten nádor opakovaně krvácí, protože já jsem vlastně poslední rok měla ty bolesti úplně šílený, protože jsem krvácela do mozku, takže jsem akutně jela na sál (smích). No, prostě kdyby to ta paní doktorka neposlala do toho Brna, tak bych umřela. Stačilo se ohnout, kýchnout, zácpa, nemusela jsem dělat vůbec nic a opravdu jako pan doktor to silně podcenil tady tohle. Takže krvácející nádor sice nezhoubný, ale bylo to špatný, bylo to blízko prodloužený míchy, takže jsem to měla opravdu za pět dvanáct.“* Operace dopadla dobře, s vymizením bolesti nastává obrovská úleva a opět vzestup. *„Člověk nemá představu, co to bylo za peklo, a najednou úleva, a nic. Já jsem prostě byla tak prostě šťastná jo, že úplně se najednou ten život zlepšil o prostě ne o 100%, ale najednou ta kvalita života byl úplně jiná. To je nepopsatelný. To prostě by člověk musel zažít.“* Od té doby linka jejího příběhu kolísá podle toho, jak přicházejí různé zdravotní komplikace a jak se je daří likvidovat a překonávat. Herpes v rohovce střídají opět bolesti hlavy, tentokrát způsobené očním nervem. *„když se ten herpes vyléčil, tak jsem si říkala jako je to dobrý. No a v prosinci mě začala pobolívat opět hlava. Tak jsem si říkala ježiš, tak co se zase děje.“* V době našeho rozhovoru je Bára měsíc po dalším zákroku, kdy jí bylo popáleno jádro trojklanného nervu, aby se bolesti nemusely řešit farmaky. Ovšem nastaly jiné komplikace. Bolesti a necitlivost brady. *„takže ještě pořád jsem v rehabilitaci. Je pravda, že sice po tom zákroku ustaly ty bolesti toho oka a té hlavy, ale vyskytly se bolesti a necitlivost brady, pravé poloviny spodní části brady tváře, takže se uvidí, jestli se to vyhojí, nebo to zůstane jako trvalý následek“* Jak sama říká, aby toho nebylo málo, v současnosti se připravuje na operaci rakoviny prsu. *„pořád je to těžký no, takže pořád je to takový, že člověk vyřeší jeden problém, vyskytne se další a to vlastně ještě v prosinci jsme řešili další problém kromě toho oka, protože jsem si našla bulku v pravém prsu.“*

Těžko říct, zdali bude následovat další vzestup nebo pád. Ale Bára se budoucností příliš nezabývá a snaží se věci zbytečně „neřešit“. *„to byste se za prvý z toho zbláznila, a to jako je takovej komfort, kterej si nemůžu dovolit“*

Napravující sekvence (Redemption sequences)

V napravujících sekvencích se to špatné po určitých prožitých peripetiích obrací v dobré. Celý příběh Bářina oslepnutí můžeme chápat jako příběh nápravy se šťastným koncem. Bára se postupně naučí všechny potřebné úkony, takže i když její život brzy po oslepnutí vypadá tragicky, vše se díky její pílí v dobré obrací. *„No, je to těžký, ale člověk se naučí, takže postupně jsem se takhle učila, a pak jsem si ten život zase začala dávat do pořádku, samozřejmě za pomoci těch nejbližších, a zvládli jsme to, je to dobrý. (smích)“* Podobný vzorec můžeme sledovat při akceptaci bílé hole. Dříve nepříjemný stigmatizující prostředek se v jejím vnímání postupně mění na téměř součást těla, bez níž by již člověk nebyl úplný. *„první zkušenost, že jsem tu hůl dostala do ruky, to bylo aaa jako že nechci, jo bylo mi to nepříjemný a tedka musím říct, že ta slepecká hůl je součást mého těla, je součást mě naopak se s ní cítím velice příjemně, takže to prostě neřeším. Takže i to se změnilo.“* Když Bára vypráví o ztrátě zraku na prvním oku, kvůli předchozí zanedbané léčbě, akcentuje úsilí lékařů, kteří se snažili o jeho zachránění. Když se jim to nepodařilo, alespoň stabilizovali druhé oko. Tímto způsobem se příběh jejího oslepnutí na jedno oko mění a nakonec vyznívá jako emočně pozitivní scéna. *„tam vlastně zjistili, že opravdu ten stav je zanedbaný, že ta léčba byla špatná, takže opravdu to levé oko se snažili dva roky zachránit, ale v sedmnácti jsem na něj oslepla, ale to pravé oko stabilizovali, takže můžu říct, že opravdu udělali kus práce“* Motiv nápravy se v jejím vyprávění jasně objevuje také ve chvíli, kdy se probudí po akutní těžké operaci. Náhle přestávají bolesti, kterými trpěla několik let. Bára popisuje příval štěstí a euforie. *„když ta bolest najednou odešla po tý operaci, já si myslím, že jsem se fakt cítila, jako kdybych si něco dala. Jo, cítila jsem se taková euforická. Já jsem byla hrozně šťastná, že fakt ten pocit, že fakt nic nebolelo, já jsem to roky nepoznala a já jsem se vzbudila a bylo mi dobře, prostě žádná bolest, prostě nádherný ráno, a prostě nepopsatelný. Venku zpívali ptáci a svítilo sluníčko, prostě to bylo úplně úžasný. Takže to jako, třeba i tohle pro mě byl takovej opravdu silnej zážitek (smích).“*

Žánr

Pro Bářin příběh jsou charakteristické výzvy a její boje s nimi. Proto zastávám názor, že se její příběh nejvíce přibližuje žánru **romance**, kde se hrdina vydává na obtížnou cestu, na níž musí překonat spoustu překážek, aby na konci zvítězil. Linie jejího příběhu sleduje složitou křivku, ale z ostrosti jejích vzestupů můžeme tušit ohromnou vnitřní sílu a odhodlání, s nimiž se pouští do boje proti osudovým výzvám.

Bára je aktivním bojovníkem na poli svého života. Umí si prosadit svou a „vydupat“ si to, oč usiluje, jako když se i přes nesouhlas rodičů vybírala střední školu. „*Jsem prostě chtěla se stát zdravotní sestrou ne proto, že nosí uniformy a čepičky, ale protože jsem chtěla pomáhat lidem, že už to nebyl takovej rozmar, ale že jsem to strašně chtěla. Takže jsem si to prosadila. Sice maminka si přála, abych šla na gymnázium, tatínek na stavební průmyslovku a já jsem si vydupala zdravotku.*“

Jako výzvu nikoliv omezení chápe svou nemoc a zdravotní komplikace s ní spojené. Nestěžuje si. Své počáteční oslepnutí na jedno oko vnímá jako pobídku k tomu, být lepší a pilnější. „*Je pravda, že i když jsem na to jedno oko neviděla, tak jsem musela samozřejmě být pilnější, že jsem musela být vždycky lepší, protože opravdu i třeba během toho učení to šlo hůř jo, protože jsem se učila aaa vždycky jsem, že jo, na jedno oko dostala víc zabrat, ale zase jsem si to dokázala opravdu nastavit tak, abych všechno zvládala*“ Bára se snaží jednotlivé problémy vždy překonat a zvládnout. Překonává a zvládá i své zdravotní problémy, jimiž jsou silné bolesti. Opět je chápe jako výzvy, se kterými si jednoduše musí poradit. „*takže jsem prostě každý ráno si vzala jednu tabletku a snažila jsem se to prostě vydržet večer, takže jsem to takhle zvládla, do... tři roky jsem to takhle zvládala s tou tabletkou toho tramalu*“ I přes svá zdravotní omezení stále bojuje, překonává překážky bolesti a hned, jakmile to jde, pracuje. „*Já jsem včera dovezla loupežníka, jsem mohla tedka pracovat, takže tedka je to zase první věc po, po tom zákroku, kdy sice v bolestech, ale loupežník je*“ Bára chápe své problémy tak, že se musí učit fungovat v tom stavu, ve kterém se momentálně nachází. Někdy pro ni bývá kvůli tlumícím lékům těžké i vstát z postele, ona ale napře všechny síly a vrací se ke své práci. „*takže je to takový, že jsem utlumená, ospalá, ale musím se s tím naučit fungovat. Takže je to kolikrát hodně těžký ráno vstát z postele, přesvědčit se, musím, je to fakt na sílu. Jako tři týdny tedka jsem po tom zákroku prostě nebyla schopná vůbec fungovat. To jsem byla ráda s odpuštěním, že si dojdu na záchod, že člověk neměl chuť ani na jídlo, že prostě opravdu to bylo takový, hrozně náročný, takže tedka už čtrnáct dní doma chodím a modeluju, sice teda jako mi to jde pomalíčku, pozvolna, takže ale už se snažím zase se vrátit do toho svého režimu, abych fungovala i v domácnosti*“ Bára nenaříká. Je jednoduše rozený bojovník, jak říká „*po mamince*“. „*maminka je taky taková. Já si myslím, že jsem náturou po ní, že jsme takový dvě bojovnice, takže se snažíme se s tím nějakým způsobem vypořádat, ale na druhou stranu opravdu mám výbornou rodinu, takže já fakt nemám na výběr, abych si tam říkala, že jsem chudák.*“ Nechce se nechat srazit na kolena. Svou kůži nedá lehce. Existuje síla, která ji žene vpřed. „*To jste jak na horský dráze, některej den člověk je unavenej a už by chtěl mít klid a další den zase se zabejčíte a jdete prostě. Ale furt se držím, že se tím nenechám jako srazit, že se nenechám zlomit, takže... Jsem zvědavá, jak dlouho ještě vydržím, teda než padnu (smích), ale musím no.*“ Pokud se něco nedaří, Bára se nevzdává. Neustává v aktivitě, stále zkouší nové způsoby a učí se nové postupy. „*Já jsem se něco naučila a pak to prostě zas nešlo, takže prostě pak nějak jinak, nějaký najít jinej systém*“ Někdy to možná déle trvá, ale Bára své problémy vždy nakonec vyřeší, zvládne, překoná nebo se s nimi vyrovná. Stejně jako s tím, že nemůže mít vlastní děti. „*Takže jsem si*

to srovnala v sobě, ale trvalo to, než to člověk přijmul, že to tak prostě je. Je to těžký, no ale vyřešila jsem to teda. (pauza) Proto možná i ten kroužek, jo s děčkama (smích).“

Její příběh má i jiné prvky typické pro žánr romace. Přestože se Bára snaží, jak říká, „na každém vidět to dobré“, jednotlivé postavy v jejím příběhu poměrně jasně přísluší buďto na stranu dobra nebo zla. Můžeme si všimnout popisu skvělé rodiny a přátel proti kamarádce, která zklamala. Nebo „dobrého doktora“, který se stará i nad rámec svých povinností, proti tomu „špatnému“, který zanedbá její zdravotní stav a ohroží ji na životě.

Uschopňující činitele

Vlastní aktivita

Bára chápe jako první krok na cestě k uschopnění **vyrovnání se se svým handicapem**. Se svým postižením se smířila. Dnes již nebere slepotu jak problém. Zbytečně se nelituje a místo toho se snaží jít ve svém životě dopředu, posouvat se ve vývoji a nalézat nové možnosti uplatnění. *„ale to je to, že to mám srovnaný, že prostě slepotu neberu jako problém. A vždycky zastávám názor, že když člověk oslepne a chce jít dál, tak v první řadě si to musí srovnat sám v sobě, to že nevidí. Pokud se člověk, já nevím, lituje a aaa prostě, vyčítá třeba ostatním, že vidí a on prostě nevidí, a že je chudák a takový a nemá to srovnaný, nikdy se nemůže posunout dál, to prostě první ten krok, srovnat si to sám v sobě, to pak můžete chtít od života zase něco víc. Ale vypořádat se první s tímhle problémem pak jde i to ostatní samo, ale je to těžký jako srovnat si to.“*

Bára zdůrazňuje **nutnost vlastní aktivity**. Zastává názor, že se těžko může něco změnit, pokud pro to sama nic neudělá. Litovat se pro ni není cesta. Místo toho se na sobě snaží sama usilovně pracovat tak, aby se postupně naučila všechno, co potřebuje. Dosáhla takových kompetencí, že jí slepota přestala nějak výrazněji znesnadňovat cestu k tomu, čeho chce dosáhnout. *„(já) měla velkou chuť sama na sobě hodně věci změnit, abych začla fungovat, abych změnila i svůj život, protože jsem si říkala, že těžko to může být lepší, když budu sedět doma se složenýma rukama v klíně a budu se jen litovat. Že to není cesta. To není řešení. Ono z počátku se člověk lituje, nebudu říkat, že ne, ale jako není to, takhle nemůže člověk strávit celej život, že jo, to v žádným případě. Ze začátku jsem se politovala a pak jsem opravdu začala na sobě pracovat. To jsem se zapřela, a začla jsem. Ze začátku šlo teda všechno těžko, ale pak je to lehčí a lehčí a třeba tedka momentálně mi to nepřijde, že nevidím, jako přijde mi to jako úplně normální. Jo, že prostě to neberu, že bych byla třeba smutná, že nevidím normálně. Jako já jsem s tím vnitřně srovnaná, že s tím nemám problém. Jediné, co mě obtěžuje, tak mě obtěžujou ty bolesti. Se slepotou se dá normálně žít, s bolestma ne, to je těžký.“* Vlastní činnost je třeba projevit například i ve chvíli, kdy je potřeba odborné pomoci s vyrovnáním se se svým handicapem. *„ale žádná jako psychologická pomoc se dál pro toho člověka nenabízí, se musíte prostě sama se obrátit na nějaký to zařízení, kde vlastně vás začnou učit, nebo prostě k nějakému odborníkovi, psychologovi že eventuelně chodit.“*

Myslí si, že **není potřeba zbytečně si stěžovat**, ale místo toho začít s problémy, které vás trápí něco dělat. Například zkoušet vzdělávat veřejnost. „Věnuju se edukační činnosti, že vlastně spolupracuju s tím speciálně pedagogickým centrem, protože zastávám názor, že pokud opravdu jsou nějaký problémy ohledně nevidících a ty nevidící si jenom stěžují a nehnou pro to prstem, tak těžko se to zlepší, takže taková jako informace i pro veřejnost, že děláme a přednášky pro na kurzech pro asistenty pedagoga a pro zdravotníky.“ **Bára si je vědoma toho, že se člověk má možnost spoustu naučit, ale v první řadě musí sám od sebe chtít.** „vlastně jsem zjistila, že opravdu to, že člověk nevidí, že nejsem jediná a že prostě opravu se spoustu věci můžu naučit, ale já musím sama chtít.“

Co všechno dokáže

Báře na její cestě k znovu začlenění do společnosti nesmírně napomohly **dovednosti**, které se naučila již jako nevidící. Popisuje je jako postupné krůčky k **osamostatnění**. Umí psát a číst v Braillově slepeckém písmu. „Takže čtu, takže jsem schopná číst a psát, takže si s kamarádkou posíláme normálně dopisy v Braillově slepeckým písmu, no má to svůj půvab, že jo.“ **Pohybuje se bez dopomoci, pouze se slepeckou holí a vodícím psem.** „musím říct, že po tom oslepnutí, že jsem tři roky se bála chodit venku s holí. Jsem měla pár špatných jako zkušeností, takže jsem měla trošičku blok, ale teďka musím říct, že se nebojím, že ten blok jsme odstranili, takže normálně se pohybuju“ Naučila se také prstoklad a pracovat s počítačem s hlasovým výstupem. **Bára znovu našla ztracenou sebedůvěru** díky tomu, co všechno se znovu zvládla naučit. „každý člověk má trošičku sebevědomí, bez toho to nejde, že jo. Člověk si musí nějakým způsobem trochu věřit a potom najednou si nevěříte, a takže jako člověk zpátky tak to zase musí znova získat postupně, jak se mu daří nějaký postupný ty krůčky, jak jsem říkala, jak jsem se učila ty věci v tom tyflu, tak opravdu zase, aby zpátky získal nějakou tu sebedůvěru, sám sebe, že to zvládne, že to půjde, ono to jde všechno pomaličku, no, ale vrací se to.“

Bára si také uvědomuje své **úspěchy v práci s hlínou**. Vnímá, že se jí výrobky daří. Líbí se nejen jí, ale i jejím nejbližším. Je to motivace a posun k hlavnímu cíli. „že se mi ty věci třeba daří i přes ty zdravotní komplikace v tom zdravotním stavu. Se tomu nepoddávám, a když se mi třeba podaří postavit věc, kterou prostě chci, tak mě to potěší, ale i ty moje nejbližší, že i rodičům se to líbí, manželovi, že to je vždycky takovej posun, že je to takovej dá se říct, další takovej ten schůdeček. K tomu, co vlastně v téhle době chci jít dělat, že chci dostudovat a věnovat se těm dětem.“ **Předměty, které vytvořila, se v praxi běžně používají.** Nádoba, kterou dělala pro děti již zdobí speciálně pedagogické centrum. „to mohla být jako dekorativní nádoba na nějaký kytky a věnovala jsem to, je to měsíc, speciálně pedagogickému centru, takže už to mají děti vosázený a maj v tom kytičky. Takže už je to ve školce, protože proto jsem to dělala, aby to bylo pro děti. Mně to pan Axman věnoval a jsem si říkala, co to mám mít doma, když to bylo dělaný pro děti, že jo. Tak to mají děti.“ **Své úspěchy v práci si dobře uvědomuje.** Už nyní je její práce žádaná. Ví, že bude mít odbyť. Ale zatím je teprve v polovině svého studia a má pocit, že ještě není tak kompetentní, aby tvořila na zakázku. „jako já mám možnost dělat i zakázky doma, až vystuduju, takže. Už mě kontaktovali, že už mám teďka první zakázku, takže bych vlastně byla žádaná (...) Takže už jsem tázaná i na

zakázky, jestli bych dělala pro lidi, ale zatím to, kromě tady tohohle anděla odmítám, protože ještě je čas. Všechno chce svůj čas aby, ještě to prostě není ono, ještě bych se na to nějak necítila.“

Sociální opora

Bára si uvědomuje výraznou **oporu rodiny a přátel**, kterou akcentuje na vícero místech vyprávění. *„naštěstí musím říct, že jako mám kolem sebe opravdu výborný zázemí, rodinu, přátele, manžela, tak mi to strašně usnadnili“* Obzvláště vyzdvihuje oporu, kterou má v manželovi. Ten ji všemožně podporuje při studiu. Například i tím, že uvaří oběd, když se ona potřebuje věnovat své práci. *„Ale musím říct že manžel, teda opravdu podporuje mě i ve studiu a prostě je úžasnej, třeba když vidí, že mám práci na dílně nebo se připravuju na studium, že protože to vyžaduje nějakou přípravu a nemám čas, tak třeba ten oběd uvaří, takže já si prostě můžu dělat, on uvaří...“* Bára popisuje také výrazně pozitivní vztah se sestrou. Sestra je pro ni člověk, na nějž se může kdykoliv obrátit, jemuž se může s čímkoliv svěřit a u nějž má obrovskou oporu. Přestože žije v jiné zemi, jsou denně v kontaktu. *„opravdu se sestrou, když jsme byly malinký, tak jsme se občas praly, jako to je fakt, ale zlomilo se to v těch třinácti čtrnácti letech, a prostě výborně spolu vycházíme, můžeme si říct cokoliv a že prostě mám v ní obrovskou oporu. Takže to je úžasný, že se na ni kdykoliv můžu obrátit, sice je v Bulharsku, ale jsem pravidelně v kontaktu, že když nepracuju na dílně, něco netvořím, tak na skype jsem skoro denně, vždycky si večer zavoláme“* Podporují ji také přátelé a to nejen vlídným slovem, ale i činy. Usnadňují jí přístup ke studiu. *„Takže naštěstí, mmm mám přátele, který opravdu mi poradili, podporovali mně a jak jsem ty skoro čtyři a půl roku jezdila do toho Tyfla, tak jsem u nich mohla i přespat, že jsem nemusela denně jezdit domů“* Bára sociální oporu nechápe pouze jako příjemce. Naopak se snaží o reciproční výměnu. Zdá se, že ji těší fakt, že stejně, jako jsou tu lidé pro ni, může být také ona pomocí pro ně samotné. *„takže bojuju taky pro ně, protože mám manžela, mám rodiče, mám sestru, mám úžasný přátele, který jsou celou dobu po mým boku, i když jsem začla slepnout, i když jsem oslepla, pomáhají mi, podporují ve studiu, jsou na mě pyšní a zase, když já můžu, tak jim pomůžu. Zase je tam ta vzájemná pomoc“*

Silná motivace

Bára kvůli svému handicapu nemůže dále vykonávat povolání zdravotní sestry. Má však stále silnou **chuť pomáhat**. Její motivací ke studiu je momentálně možnost pracovat s malými dětmi v keramickém kroužku při speciálně pedagogickém centru. *„ten kroužek, to je taková moje výzva a všechno, co momentálně dělám, k tomu směřuju a proto se snažím, že jo, proto studuju. Já jsem začla před těma vlastně, teď teprve začínám třetí ročník studovat, protože jsem chtěla ten kroužek, chtěla jako dobrovolník, takže to není proto, že bych chtěla sama, já nevím, dělat sochařství, ale kvůli těm dětem a to se vlastně od toho všechno odvíjí.“* Bára opravdu celou koncepci svého studia postavila na budoucí práci s dětmi. Vždy, když něco modeluje, snaží se, aby její výrobek byl nějakým způsobem blízký dětem. *„Takže vždycky když se snažím něco dělat, tak aby to bylo nějak, aby to souviselo s děčkama, aby tam byla ta myšlenka, když jsem dělala hlavu, tak jsem měla téma pýchu. Tak*

jsem dělala Pyšnou princeznu, aby to zase bylo nějaký dětský téma, když jsme dělali nádoby, tak na závěrečnou práci jsem dělala nádobu ve tvaru krtka a box na hračky jako příběh o krtečkovi a kalhotkách“ Již teď se jí díky programu, v němž navštěvují základní i mateřské školy, naskýtá možnost kontaktu s dětmi. Práce s dětmi ji skutečně baví. Má ji ráda. „mně vyhovují školičky. Jako základní školy fajn, ale ty školičky teda, tak to (pauza) to je prostě boží, ty jo, já si nemůžu pomoci. To mi prostě strašně sedí ty malé děti, ale bacha na to, to je hrozně náročný. Ty malé prostě, buď je to baví, nebo nebaví. Tam není nic mezi tím. Ty starší děcka to buď nějakým způsobem vydrží, že třeba teda jsou otrávený, ale vydrží to, ale ty malé děti buď zaujmete, nebo ne, takže to je hrozně těžký, a hlavně na vás všechno poznaj, takže tam člověk pravdu, oni jsou hrozně vnímaví, jsou upřímní a řeknou vám to na rovinu. A mě to baví prostě. Jo, že prostě to jednání je úplně jiný než se staršíma děckama, ty malé mají svůj půvab. Mám to ráda.“

Baví ji také práce s hlinou. Ale ona ji nejen baví. Bára ji vnímá i jako určitý **způsob relaxace**, u níž může zapomenout na všechny každodenní starosti a problémy. „Aaa zjistila jsem, že prostě před tím oslepnutím, já jsem nikdy nepracovala s hlinou a na mě práce s hlinou působila výborně, protože to byla pro mě taková forma relaxace, taková psychoterapie, že já jsem si u toho vyčistila hlavu, že pokud jsem měla nějaký problém, řešila jsem nějaké starosti, tak u té práce s tou hlinou jsem dokázala na všechno zapomenout. Takže jsem se věnovala jenom tý hlině a byl to pro mě opravdu výbornej relax, takže já ji mám strašně ráda z tohohle důvodu, takže to není jenom to, že mě ta práce baví, ale že si vyčistím hlavu a dokážu zapomenout na starosti problémy, který třeba mám momentálně.“

Bára si našla své pracovní uplatnění. Důležité je pro ni i samotné vědomí, že má práci, že může zase něco dělat a že **je užitečná**. „najednou člověk má pocit, že zase je užitečný, že zase může něco dělat, že opravdu ta práce je pro mě hrozně důležitá. Sice jako pracuju, jako na nějaký velice kratounkej úvazek, ale je to důležitý ten pocit, že tu práci zase mám.“

3.5. HONZA: „Mám rád zvuk zvonů“

S Honzou jsem se potkala v Mezinárodním centru hmatového modelování v Tasově. Po krátkém seznámení jsme si zašli společně na oběd a posléze jsme vedle sebe celé odpoledne v ateliéru modelovali. Večer po práci jsme si společně sedli a vedli první rozhovor (life story interview). Druhý den jsme se opět sešli v ateliéru, kde jsem se pokoušela zapříst navazující rozhovor. Honza není příliš hovorný. Pokud není přímo vyzván otázkou, nemá potřebu sám od sebe vyprávět. Proto je rozhovor s Honzou více strukturován a častěji prokládán mými otázkami.

Seznámení s Honzou

Honza (33 let) je vyučeným řemeslníkem ATM v Tasovském ateliéru, kde je také na částečný úvazek zaměstnán. Zároveň v Tasově také dále studuje nově otevřený výtvarný obor. Je nevidomý od svého narození. Vystudoval hudební konzervatoř a následně obor ladič pian. Žije s rodiči

Směřování dějové linie

Pro Honzovo vyprávění je důležité, jak často může v různých obdobích svého života trávit chvíle doma ve společnosti své rodiny. Linka jeho příběhu se začíná odvíjet v bodě, kdy nastupuje do mateřské školy a začíná jeho celotýdenní odjíždění z domu na internát. Toto místo označuje také jako největší zvrat ve svém životním příběhu. *„já když jsem začal jezdit do školky, tak jsem vlastně začal cestovat, protože do školky jsem jezdil z domu do Brna a zase zpátky domů že a do školky jsem jel v neděli odpoledne nebo vlastně v pondělí ráno do školky. A v pátek jsem jel ještě autem zase... (pauza) a prostě ze školky domu, takže jsem tam byl dycky celý týden, spal jsem tam, že jo, takže vlastně ve školce už začala být ta taková jiná situace, protože už jsem nebyl doma.“* I nadále Honza člení svůj život do jednotlivých úseků podle toho, jak moc je nebo není doma. Na základní škole se ještě o půl dne zkracuje doba, kterou může trávit doma u rodičů. *„to už jsem teda jezdil v neděli odpoledne, v pátek jsem vždycky jezdil domů, takže jsem doma byl dycky jenom od pátku večer do neděle odpoledne, no. (pauza) No potom, po škole jsem začal jezdit na konzervatoř a na ladičskou školu, takže to bylo taky v neděli pryč a v pátek domu“* Honza dále strukturuje svůj životní příběh podle toho, jak prochází jednotlivými typy škol. Vypráví o dojíždění na konzervatoř a následně na ladičskou školu, kterou začal studovat po svém absolutoriu na konzervatoři. Své vyprávění končí posledním přesunem, kterým je nástup do Tasovského centra. *„Když jsem skončil ladičskou školu, tak jsem už začal jezdit sem do Tasova, ...No, a tady v Tasově jsem do dneška, no.“*

Potřeba trávit s rodiči delší dobu, než mu bylo umožněno, se projevuje nejen v celkovém pojetí příběhu, ale také ve vyprávění zážitků z dětství. Tehdy jezdil na prázdniny k babičce, kde opět musel pobývat delší dobu bez rodičů. Z jeho vyprávění je znát, jak moc se mu po nich stýskalo. Jako dítě byl nejraději, když byli pohromadě s „mamkou a taťkou“. *„Je pravda, že vždycky bylo dobré, když pro nás třeba přijeli mamka s tatkou, protože my jsme kolikrát nechtěli být u babičky, protože tam nebyli, chtěli jsme vždycky, aby tam byli aj mamka s taťkou s náma. To bylo pěkné, když potom přijeli vždycky pro nás, no. Si pamatuju, jak babička říkala: „No, že to je furt mami přijed' přijed.“ Když volala asi do telefonu, nebo to volala asi mamka, jak, jak nám tam je. Tak to potom vždycky byl člověk rád, když přijela maminka. Mamka s taťkou, mohli jsme jet zase domu. I když u babičky nám bylo taky, taky dobře, no, ale lepší to bylo, když tam byli a aj mamka s taťkou, než když jsme tam byli sami...“*

Celým Honzovým příběhem se také prolíná velká láska ke kostelům, hře na varhany a nahrávání zvuku kostelních zvonů. Nahrávání nejrůznějších zvuků zvonů se pro něj stává životním koníčkem. Kdykoliv může, stočí své vyprávění k hudbě a ke své zálibě v nahrávání zvonů. „*moji zálibou velkou je vlastně, mám rád zvuk zvonů a všechno kolem zvonů a nahrávám si je*“ Tuto zálibu označil jako téma, které se prolíná celým jeho životem. Zařadil ji pod své životní výzvy a uvedl ji také jako svůj životní projekt. „*Životní projekt? Já myslím, že životní projekt nahrávání. Nahrával jsem pořád, nahrávat budu i potom, tak možná tohle...*“

Vzhledem k tomu, že v Honzově příběhu se nenacházejí žádné výraznější dějové zvraty, nenalzáme v jeho vyprávění ani žádný výraznější příklon k **napravujícím** (redemption) nebo **vše zničujícím** (contamination) motivům. V příběhu, který volně plyne bez zničujících ani vynášejících vln, se špatné neobrací v dobré, a ani dobré není nijak ničeno.

Žánr

Žánr Honzova příběhu se dle mého názoru nejvíce podobá žánru **moratoria**. Linie jeho životního příběhu kontinuálně plyne. Neobsahuje žádné výrazné zvraty, propady ani body vrcholu. „*Tak jako zážitek, který všechno předčí? (pauza) To nevím, no.*“ Vyprávění týkající se jednotlivých životních etap se plní spíše popisem skladby školních předmětů, než důležitých událostí. „*že třeba v druháku ve čtvrtek byl sbor, nebo v pátém ročníku jsem měl zobcovou flétnu ještě, potom po maturitě, vlastně po pátém ročníku, protože šesták sedmák, to jsme měli psychologii a pedagogiku*“ Honza si není příliš jistý ani rozčleněním jednotlivých životních kapitol, protože mezi nimi nenachází žádné výraznější mezníky. Jeho životní příběh nepodléhá výrazným změnám. Svůj život proto dělí podle svého nejčastějšího místa pobytu, tedy podle toho, jak se v jeho životě střídaly nejrůznější školy a jejich internáty. „*tady tedkom od března začalo trochu jiné studium, takže se to trochu změnilo i tady, já nevím, jestli by to byla nová kapitola, když jezdím pořád do Tasova, to se změnilo částečně.*“ V Honzově příběhu se setkáváme pouze s jedním dějovým zvratem, kterým začíná s jeho nástupem do internátní mateřské školy. Od té doby musí v pracovních dnech opouštět domov a vrací se jen na víkend. „*jak jsem začal jezdit tak smutek po rodičích, to asi to, od té doby se změnilo. Všecko snad. A pak se už snad tolik nikdy neměnilo, bych řekl*“

Honza působí tak, že je smířen s věcmi, které se kolem něj nebo s ním dějí. To dobře demonstruje způsob, jakým mluví o svých životních etapách. V jednotlivých zařízeních, kterými si od svého útlého dětství prošel, pro něj vždy byl ústředním prvkem režim, který v nich panoval. Důležitá jsou pro něj pravidla. Co se kde „muselo“, „nesmělo“, „mohlo“. „*Doma člověk nic nemusel a ve školce se vždycky*

řeklo, že jo: „Půjдете ven“, tak se šlo ven. „Budeme si hrát“, tam byl prostě takový režim...“ Postupem času mu přibývaly povinnosti. Ve škole „se muselo“ učit, na konzervatoři hrát na hudební nástroje, nyní v Tasovském ateliéru je nutné pracovat s hlinou. „Jsem musel začít hrát na nástroje, i když jsme na ně hráli třeba i na základní škole, ale tam to bylo zase prostě jiné na konzervatoři. No a pak už se taky změnilo, když jsem začal chodit sem, tady už se na nic jako nemusí hrát, že jo, ale tady se zase musí dělat s hlinou...“ Aktivita, kterou popisuje, většinou nevychází z jeho potřeb, ale z toho, co kde bylo zvykem dělat. Honza není přehnaně aktivním bojovníkem na válečném poli svého života. Na události kolem sebe uplatňuje pouze omezený vliv. Svůj další život si dovede představit jako soužití s partnerkou, nicméně momentálně k dosažení tohoto snu nepodniká žádné kroky. Nikdy žádnou partnerku neměl a ta, kterou si v této roli dovede představit, má někoho jiného. „Třeba život s partnerkou (smích) i když nikoho nemám tedka, že jo, nebo nikdy jsem neměl.... Je fakt, že s kým bych třeba chtěl být, tak s tím stejně nebudu, protože ta někoho má, že jo...“ Honza bere věci tak, jak jsou a jak do jeho života postupně přicházejí. Před několika lety začal trpět menšími epileptickými záchvaty. Se svou nemocí se ale vyrovnal. Vnímá ji bez výraznějších emocí a nechápe ji jako životní zlom. Podle Honzy je to jednoduše tak, jak to je, a lepší to asi nebude. „prostě bral jsem to tak, jak to je. Když jsem měl, vlastně mám tedkon epilepsii a mám teda jako menší záchvat (...) Záchvaty velké nejsou, tak je to dobré, to se vždycky tak střídá, že nějakou dobu jsou a pak zas nějakou dobu nejsou.“ Honzův život poklidně plyne. Většina věcí se nikam nevyvíjí ani nepropadá. Jednoduše zůstávají u statutu „quo“, stejně jako jeho nemoc. „do dneška vlastně člověk nemá pokoj... Nezhorsilo se to, ale lepší to taky není. Pořád je to stejné.“

Ve svém životním příběhu, ale umí ocenit věci, které se nikam neposouvají. Je možné, že ho uklidňuje určitá pravidelnost, s níž se opakují stále stejné scénáře. Ve svém vyprávění se rozhovořil na příklad o jeho rituálu trávení nedělí v rodinném kruhu a s přáteli z farní obce. „mně se líbí třeba, ono je to sice skoro každou neděli, ale ono je to vlastně vždycky stejně, takže je to, jakoby to byla jedna. Taková ta sváteční neděle se mi líbí, když člověk se vzbudí, je prostě neděle, vim, že půjdu do kostela...“

Uschopňující činitele

Honza ve svém příběhu nevypráví jako jeho kolegové o lidech, věcech a událostech, které by jej v jeho pracovním životě někam posouvají nebo díky nimž by se stával kompetentnějším, nezávislejším a úspěšnějším. V našem rozhovoru se pouze jednou zmínil o tom, že cítí potřebu zanechávat po sobě kvalitně odvedenou práci. Je to jediné místo rozhovoru, kdy alespoň částečně oceňuje své úsilí a hovoří o svém díle jako o „hezky udělané“ věci. „Když já nemám rád odfláknutou práci. (pauza) Musím to dělat, aby to bylo vyhlazené, hezky udělané... Nemám rád od toho odejít jen tak. Nemám rád, když se to

dělá rychle, dokonce ani nemám rád rychle obědvat, no. To taky. Naházet to do sebe. Já si to musím vychutnat a potřebuju na to čas... tak tohle si taky, když to dělám, tak potřebuju, aby to bylo kvalitně udělané...“

Na následujících řádcích, se tedy pokusím zamyslet nad tím, proč v jeho životním příběhu nenalzáme uschopňující činitele tak, jako v jiných zde prezentovaných vyprávěních.

Jak již bylo řečeno výše, Honza **není** příliš **aktivním hybatelem** svého života. O osobní zisky nebo posuny ať už díky svému studiu nebo něčemu jinému ve svém životě příliš neusiluje. Nemá k tomu nejmenší důvod. Je spokojený tak, jak je. Po této stránce **nemá potřebu** za něčím se hnát nebo **něčeho dosahovat**. *„Čeho chci dosáhnout, to nevím... Já jsem spokojený, jak to je tedka...“* Tento životní postoj souvisí také s žánrem jeho životního příběhu, který jsem určila jako moratorium. V moratoriu, jak již bylo rozebráno výše, aktér neuplatňuje na svůj život přímý vliv. Místo toho jej přijímá tak, jak je. Bez větších emocí.

Jak jsem popsala v předcházejícím oddílu, aktivita, o níž hovoří, většinou nevychází z jeho potřeb, ale z toho, co kde bylo zvykem dělat, co kde „musel“. Svou aktivitu tedy nechápe jako prostředek k uschopnění a postupnému zdokonalování se, nýbrž jako činnost, kterou je potřeba udělat, protože ji po něm někdo vyžaduje. *„tam jsem nejdřív měl špatně udělaný ty postavičky nebo byly malé nebo něco s nima bylo, tak jsem je musel opravovat... ale pak to stálo za to.“*

Z jeho vyprávění se zdá, že se často musí nalézt **někdo, kdo po něm něco vyžaduje** a teprve díky tomu, se on může projevit, jako schopný člověk, který něco zvládne. V jeho příběhu jsou takovými hybateli vedoucí tasovského centra a pan farář v jeho domovské vsi. *„Pan farář chtěl, abych třeba hrál na ty varhany, tak jsme se domluvili a můžu teda...“* *„No já jsem děckám třeba na náboženství vysvětloval, o Braillově písmu a o bílé hůlce taky jsme se bavili, ale to pan farář chtěl, jako abych jim to vysvětlil. Nebo zeptal se děcek, jestli chtěou teda a děcka chtěly, že jo...“* Honza přiznává, že také ke své tvorbě potřebuje přesnější instrukce. *„No, je fakt, že kdybysme brali pravidla jako tak, že vůbec nikdo by nic neřekl, a řeklo by se jenom: „Tak a teď něco udělejte“, tak bych vůbec nevěděl co.“*

Na druhou stranu neváhá zdůraznit, že se nemusel, nýbrž chtěl učit reliéfy a to proto, aby využil celé nabídky, která se v centru učí. Na tomto místě nalzáme první zmínku o tom, že něco chce, sám od sebe. *„No, já jsem se to chtěl učit, ty reliéfy. Já jsem se to učit nemusel, ale chtěl jsem se to učit, abych uměl všechno, co se tady dělá... Nebo to asi neumím ani tedka, ale abych toho uměl prostě víc...“*

Zdá se, že Honza má tendenci častěji **hledat důvody, proč věci nejdou**, než přicházet na způsoby, jak by mohly jít věci zařídit. Toho si můžeme všimnout, když mluví o tom, proč se nevěnuje svým

vystudovaným profesím. Hrát v orchestru podle něj není v jeho případě možné, protože by neviděl na noty a nemohl by komunikovat s dirigentem. Přestože si to nedovede představit, sám přiznává, že by to možná zařídit šlo. „*Tak já nevím, jak by se třeba řešilo na dirigenta, jo pokukovat. Jestli by mě to počítal, to asi nejde (smích). Ráz, dva, tři, ale třeba by se to dalo. Taky nevím, jak by se řešily noty. Tam toho je strašně moc, jak jsou ty skladby dlouhé a oni se dívají do not, že jo. To by člověk musel všechno umět z paměti, já nevím, to je trochu taková nepředstavitelná, nepředstavitelné. Možná by to šlo, no, ale.... Já si to nedovedu představit, jak kdyby komunikace s tím dirigentem...*“ **Žít se jako ladič pijan nemůže, protože sám neumí opravit spoustu závad, které v souvislosti s opravou a laděním pian mohou nastat.** „*já zas neumím opravit spoustu takových závad, co se tam vyskytnou, kdybych třeba ladil klavíry a vyskytly se tam nějaké tydlety další, nějaké vady, závady, tak by bylo nejlepší, kdybych měl ještě s sebou nějakého, no nevím, jak to říct. Prostě někoho viděcího, kdo by tomu rozuměl, aby to opravil.*“

Stejně jako se po ladičské škole necítil být dostatečně kompetentní k tomu, aby se živil jako ladič klavírů, neměl po absolvování konzervatoře v plánu učit na hudební nástroj. Podle svých slov si v kolektivu dětí nedokáže zorganizovat dostatečný pořádek. „*Když to je právě to, že asi zas takový pořádek jako Ada zorganizovat neumím, no. Většinou mluví ten, ten někdo, nebo dost mluví ten někdo, kdo je tam se mnou... Já teda taky, když jim tam vysvětluju o bílé hůlce, nebo o Braillově písmu nebo o něčem takovém a když modelujeme, tak to taky chodím mezi děckama a říkám jim jo, to zase jo. No, když to je, že každý jsme jiný no. Ada, to je drščka že, tak ta to, ta si to zorganizovat dovede asi.*“

Honza se ale nebrání tomu, že by se ještě v určitých dovednostech mohl zlepšit. Opět ovšem není aktivním hybatelem. Spíše čeká, co se stane. Jak říká, „*možná to přijde samo*“ . „*já se třeba, třeba jako, já nevím bojím učit nebo jak bych to řekl...(…) Je fakt, že, jak je vidět, možná to tak nějak všechno postupně přijde, všechno časem*“

4. DISKUSE

4.1. DISKUSE VÝSLEDKŮ

V předcházejícím textu jsem se snažila vylíčit životní příběhy jednotlivých nevidomých výtvarníků a řemeslníků. Zaměřila jsem se na směřování dějové linie, žánr příběhu, výskyt motivu nápravy nebo zničení a především na uschopňující činitele, které participanty mého výzkumu doprovázely na jejich cestě k úspěšnému pracovnímu uplatnění.

Žánry příběhů byly v analýze využity k zachycení toho, jakým způsobem se jednotliví participanti vyrovnávají s těžkostmi. Zaměřila jsem se na vliv aktéra na situaci, postoj aktéra a vyústění situace

(Murray, 1989). Zajímalo mě především, jestli jsou ve vztahu ke svému osudu spíše aktivními hybateli nebo pasivními přijímateli.

V mém výzkumu se objevily žánry romance, komedie, tragédie a moratorium. Přestože podle McAdamse (1993) je narativní tón nejpronikavějším rysem životních příběhů, nezdá se, že by způsob, jakým je příběh vyprávěn, měl významnější vliv na podobu uschopňujících činitelů. Podobné uschopňující činitele nalzáme v příbězích žánru romance, komedie i tragédie. Jedinou výjimku v mém výzkumu tvoří žánr moratoria. V příběhu Honzy, jehož narativní tón byl identifikován jako moratorium, nenalzáme téměř žádné uschopňující činitele. Tato koinkidence však může být způsobena i jinými faktory, o nichž se zmíním níže.

Tabulka č. 1: Srovnání identifikovaných žánrů příběhů a uschopňujících činitelů u jednotlivých participantů

Jméno participanta	Identifikovaný žánr příběhu	Uschopňující činitele
Julie	Romance (bojovnost, překonávání překážek, aktérství)	Oproštění se od předsudků, obrat v myšlení, podpora matky, získávání nových kompetencí, vlastní rozhodování, pocit úspěchu, pozitivní ohlasy, zájem veřejnosti
Saša	Komedie (optimistický narativní tón, víra ve šťastný osud, smíření, snaha věci nezakřiknout)	Podpora rodiny, přátel, dodávání odvahy, podpora státu a obce, drobné úspěchy, práce jako to, co ji baví, zájem o její práci, ocenění, ekonomická soběstačnost, pomoc ostatním
Ada	Tragédie (smíření se s neovlivnitelnou budoucností, dění na ní nezávislé)	Nalézání vlastních schopností a vnímaný růst, potřeba neustálého vývoje, práce na osobnostním růstu, předávání mistrovství, být si jistá v tom, co dělám, stát se expertem,
Bára	Romance (boj s životními výzvami, aktérství, jasné rozlišení kladných a záporných postav)	Vyrovnaní se s handicapem, vlastní aktivita, vlastní rozhodování, drobné úspěchy, nalézání vlastních schopností, zájem o její práci, ocenění, sociální opora, chuť pomáhat, práce jako způsob relaxace, vědomí užitečnosti
Honza	Moratorium (kontinuální plynutí bez výrazných změn, smíření) omezený vliv)	Ocenění vlastního úsilí

Usilovala jsem o zachycení jedinečnosti jednotlivých příběhů i uschopňujících činitelů, které mají silnou návaznost na to které vyprávění. Jednotlivé příběhy se liší. Podle mého názoru v tomto velkou roli hrají nejen různé osobnosti mých participantů, věk a pracovní zkušenosti, ale především doba vzniku zrakového postižení a čas, který od té doby uplynul. Je pochopitelné, že jiné události jsou akcentovány v příběhu Báry, která se se svou slepotou vyrovnává teprve sedm let a jiné, odlišné ve vyprávění Saši, která oslepla před více než dvaceti lety. Rozdílnou zkušenost pak zachycuje vyprávění Ady, která je nevidomá od narození.

Přesto bych se v následující diskusi ráda pokusila o sumarizaci zjištěných závěrů a nastínění možných průsečíků uschopňujících činitelů v jejich profesním uplatnění.

Témata, která se v příbězích objevují, jsou v souvislosti s nevidomými lidmi alespoň částečně zmíněna literaturou. Nikoliv však v kontextu nalézání a získávání úspěšného profesního uplatnění. Cílem mé práce proto bylo podrobně prozkoumat a sepsat uschopňující činitele, které se mohou podílet na profesním uplatnění nevidomých výtvarníků a řemeslníků a prozkoumat jejich profesní dráhu.

Abych zabránila případným zkreslením, která by mohla vycházet z mého jediného úhlu pohledu externího pozorovatele, přizvala jsem do diskuse nad výsledky výzkumu učitele ATM Štěpána Axmana jako experta, který má dlouholetou profesní zkušenost s nevidícími a jejich cestou k úspěchům ve výtvarném oboru. Jeho komentáře jsou ve formě citací uváděny v diskusi výsledků.¹³ Otevřela jsem tak možnost přijetí vícenásobné perspektivy na zkoumaný problém.

4.1.1. Uschopňující činitele

Uschopňující činitele, které se ve vyprávěních objevily, můžeme rozdělit do tří větších skupin. Jsou jimi **vlastní aktivita, způsob myšlení a podpora zvenčí.**

Vlastní aktivita

Do první skupiny vlastní aktivity můžeme zařadit **vlastní úsilí a samostatné rozhodování.** Julie i Bára ve svém vyprávění zdůrazňují, že si musely uvědomit, že rozhodnutí o vlastní činnosti je na nich samotných. Pokud ony samy nebudou chtít a něco pro to také neudělají, nebude po nich jako po

¹³ Celý rozhovor se Štěpánem Axmanem nad výsledky výzkumu je součástí příloh.

handicapovaných nikdo nic chtít. Zdá se, že sami nevidomí musejí zkoušet nacházet cesty, jak by šly věci zařídit a o něco usilovat. Pan Štěpán Axman má ovšem na nutnost vlastní aktivity jiný názor: „*ten dnešní svět pro mě někdy je nastavenej poměrně nemilosrdně. Že se to očekává hrozně brzy. Jakákoliv aktivita toho člověka. A když aktivní není, tak je špatnej a to se mi jako moc jako kdyby nelíbí, jo.*“ Na nutnost čínorodé samostatné aktivity ovšem upozorňuje také Čálek a kol. (1992), když akcentují vlastní úsilí a vědomé řízení vlastní činnosti.

S nutností vlastního rozhodování Axman souhlasí. Podle něj je ideální, když handicapovanému člověku s jeho rozhodnutími nikdo nepomáhá. „*Já nevím rodiče: „A měl bys to zkusit. To by ti mohlo jít.” a takový. Takže vůbec nejlepší je, když to ten člověk jako kdyby dělá opravdu sám za sebe*“. Také Donna Falvo (2005) zmiňuje vlastní aktivní rozhodování o své budoucnosti a přebíráním zodpovědnosti za svůj osud jako jeden z hlavních prvků úspěšného vyrovnání se s handicapem.

V rozhovorech byla také zmíněna nutnost umět si samostatně říct o pomoc a dokázat ji nalézt. O nutnosti umět požádat o pomoc hovoří také Tatarková (2002) a Čálek a kol. (1992). Ti však mluví spíše o bezprostředním asertivním požádání o pomoc, kdežto Bára zmiňuje spíše vyhledání dlouhodobé pomoci odborníků.

Dalším krokem na cestě k úspěšnému profesnímu uplatnění zahrnující vlastní aktivitu je **získávání nových kompetencí**. Saša, Bára i Julie, všechny tři účastnice výzkumu, které ztratily zrak v dospělém věku, hovoří o znovu získání sebevědomí a posílení vlastního sebehodnocení skrze **zažívání drobných úspěchů**, tedy činností, které i jako nevidící dokáží zvládnout. Ať už je to schopnost samostatného pohybu, naučení se čtení i psaní Braillova písma, starosti o domácnost nebo šití. Zažívání si těchto drobných úspěchů pro ně bylo po oslepnutí prvním vykročením k posílení vlastního sebehodnocení a vědomí, že toho mohou dokázat navzdory svému handicapu dokázat víc. Také Zabelski (2001) souhlasí s tím, že malé úspěchy, které se postupně vrší na sebe, vedou k posílení vlastního sebehodnocení. Tyto důležité rehabilitační prvky zmiňuje většina autorů zabývajících se uschopňujícími činiteli (srovnej Tatarková, 2002, Jesenský, 1992, Čálek a kol. 1992).

V mém výzkumu bylo účastníky zdůrazňováno posilování vlastního sebehodnocení také díky **nalézání vlastních schopností v práci s hlínou a vnímaný růst**. Vědomí, že jsem v něčem dobrý a v něčem se zlepšuji, navozuje u nevidomých účastníků výzkumu pocit úspěchu ze své tvorby. Ada k tomu navíc přidává pocit úspěchu z práce na svém vlastním osobnostním růstu. Pan Axman přitakává, že díky zjištění, že mohu být ve svém oboru dobrý, a že něco zvládnou, posilují vlastní

sebehodnocení. „Určitě, to je u každé činnosti ne jenom u naší, jakože cokoliv člověk se s tím seznámí, nemusí se to ani naučit, ale už i to seznámení někdy stačí, to naučení to už je hodně silný v tom, že to podpoří, že teda zase povyroste jako kdyby v nějakým tom měřítku, jo. Takže to je určitě důležitý.“ Vzdělávání se v dospělém věku, do něhož postupné učení se práce s hlínou jistě patří, je způsob, jak se stát kompetentní členem společnosti. Opatřilová a Zámečnicková (2005) uvádějí vzdělání jako jednu z nejvyšších hodnot, kterých člověk může nabývat. Význam vzdělání vidí v získání kvalifikace, uspokojení a uznání, možnost volby povolání, zajištění příjmu a naplnění představ.

Při získávání nových kompetencí se zdá být také rozhodující to, jak si je výtvarník nebo řemeslník jistý v tom, co dělá. Jak moc se cítí **být expertem** na danou problematiku. Julie i Ada jsou si po letech zkušeností jisté v modelování a v práci s hlínou. Nacházejí v ní sebejistotu. Také podle Axmana postupně s tím, jak se člověk učí danou věc zvládnout, přichází jistota. Adu i Sašu navíc můžeme označit za expertky v oblasti práce s dětmi. Saša vnímá, že pro to, co dělá, není slepota problém, protože je expertem na danou situaci a lehce ji zvládá i poslepu.

Do skupiny vlastní aktivity jsem zařadila také **pomoc druhým**. Saša i Bára se snaží o edukační činnost a propojování handicapovaných se světem zdravých. Saša se skrze své optimistické emoční ladění snaží jít příkladem ostatním, protože když to zvládne ona, mohou i jiní. Ada touží učit ostatní a předávat své dovednosti dál a pro Báru je snem učit děti práci s hlínou na bezplatném kroužku. Všechny se snaží nějakým způsobem pomáhat lidem ve svém okolí. Čálek také zmiňuje potřebu prospět druhým jako jeden z motivů na cestě k uschopnění. „aby člověk uspěl a obstál ve svém vzájemném působení s ostatními lidmi a hmotným prostředím, musí své jednání a své sebehodnocení, svou sebeúctu opírat o motiv „prospěť druhým lidem, společnosti, životu vůbec“. To jsou právě ona zmiňovaná „měřítko celoživotně podstatnější“. U těžce zdravotně postižených lidí má tento motiv „prospěť druhým“ širokou stupnici forem svého uskutečňování, které se navzájem liší podle možností každého člověka.“ (s.220, Čálek a kol., 1992).

Pan Axman se s motivem a potřebou pomáhat setkává spíš u žen. „myslím si, že samozřejmě je fajn, pokud to tak člověk má nastavený a fakt si za tím jde, ale zrovna tak to může být, což netvrdím, že je u Báry, jo, to v žádném případě ne, ale zrovna tak to může být postavený, že to je jeden z faktorů, které nás utvrdí jako abych do toho šel. Že to nedělám jen kvůli sobě, ale kvůli druhým a tím pádem jako kdyby si nemusím brát tolik zodpovědnosti za to svoje rozhodnutí obstát v tom, jo že to může být i jako taková drobná pomůcka, která si myslím, že proč ne prostě.“ Mary Zabelski (2001) vidí příležitost pomáhat druhým zase jako dobrý prostředek, jak podporovat vlastní sebehodnocení. Zdá se, že i pomoc druhým uschopňuje účastníky mého výzkumu. Může jim

pomáhat nalézat jejich vlastní hodnotu, ale můžeme tento motiv chápat také jako pomocný prvek, díky němuž se jde za vytyčeným cílem snadněji.

Překvapuje mě, že mezi uschopňujícími činiteli se **ekonomická soběstačnost** objevuje pouze u jednoho z participantů, u Saši. Při tom v literatuře se s ekonomickou samostatností setkáváme běžně (Lewis, Arango-Lasprilla, 2010). Podle Opatřilové a Zámečnickové (2005) je pro postiženého člověka mnohdy uspokojivý už fakt, že má zaměstnání, není odkázán na sociální podporu státu, ale je schopen se po ekonomické stránce zajistit sám a jeho práce má pro ostatní lidi význam. Stejně tak **vědomí, vlastní užitečnosti** zmiňuje pouze Bára. Je pro ni důležité to, že má práci, i když jen na částečný úvazek.

Způsob myšlení

Druhou velkou skupinu uschopňujících činitelů můžeme nazvat jako určitý **způsob myšlení**. Zde nacházíme nutnost **vyrovnání se se svým handicapem**. Přijetí se takového, jaký jsem. Saša i Bára dávají do popředí nutnost přestat se litovat. Julie pak akcentuje nutnost oproštění se od předsudků společnosti. „Nevidící musí neustále čelit situacím, kdy jsou vystaveni nevhodnému a netaktnímu jednání. Tato okolnost může nevidícího odrazovat od samostatného vystupování na veřejnosti v případě, že není dostatečně psychicky odolný.“ (Čálek a kol., 1992). Pro Julii je důležité nestavět vlastní sebehodnocení na tom, co si myslí druzí. To ona ví nejlépe kdo je a jaká je. To se shoduje se způsobem, kterým o problém přemýšlí Falvo (2005), totiž že negativní dopady sociální stigmatizace je možné redukovat tím, že pomůžeme jedincům vytvořit pocit jejich vlastní hodnoty.

Také Axman soudí, že nevidomí mohou začít ze svého postižení těžit teprve ve chvíli, kdy jej přijmou jako svou výhodu ve smyslu výjimečnosti, nikoliv jako handicap. *„Já si myslím, že právě lidi s handicapem mají tady tu výhodu toho času mají velkou oproti nám, protože vlastně ten jejich handicap je zpomaluje aaaa v tom zpomalení je hodnota velká, a buď ji přijmou, nebo nepřijmou. Buď se celý život budou trápit, že prostě musej žít v tom zpomaleném čase, maj z toho mindrák, jo a toleto a nebo naopak zase můžou zjistit, že maj obrovské dar a že zase můžou přinášet tý společnosti cenný věci právě z toho, jak dokážou se na svět dívat v tom zpomaleném čase.“*

Účastníci výzkumu, kteří přišli o zrak později, se shodují v tom, že musel v jejich životě nastat určitý **obrat ve vlastním myšlení** a chápání situace. U Julie to byla starost o babičku. Konfrontace s bezmocí a stářím ji utvrdila v myšlence, že má přeci jen ještě na víc než devadesátiletý člověk a může ve svém životě něčeho dosáhnout. Sašu na myšlenku, kterou si dříve nepřipouštěla, totiž že i

lidé s handicapem mohou nalézt pracovní uplatnění, přivedla kamarádka. Obě si musely projít určitou změnou náhledu na možnosti handicapovaných lidí.

Ve výpovědích respondentů se ukázala také důležitá tendence vnímat svou **práci jako to, co mě baví**. Julie při své sochařské práci v dílně popisuje zážitek flow, pro Sašu je práce s dětmi alespoň částečný návrat k zaměstnání učitelky v mateřské škole, kterou měla nesmírně ráda a pro Báru je práce s hlinou dokonce způsobem relaxace. Navíc ji baví práce s dětmi, a tak se na díky studiu ATM připravuje. Stejně tak Axman podtrhává nutnost toho, aby práce bavila: „*když něco mě baví, tak to dělám s chutí, dělám to naplno a pořádně. Když mě to nebaví, a začnu to dělat kvůli penězům, kvůli poslání, kvůli tomu, tak už mmm už to začíná být trošku taktizování a aaa je to daleko víc ohrožený jakýmkoliv nějakým zásahem, jo. Když mně to baví, tak to budu dělat furt.*“

K určitému způsobu myšlení můžeme přiřadit také tendenci profesně úspěšných účastníků mého výzkumu k hledání toho dobrého i na z počátku negativně vnímaných událostech. To se ukázalo na častém prostoupení jejich vyprávění **motivem nápravy (redemption)**. To špatné se v jejich vyprávěních po určitých peripetiích obrací v dobré.

Nemůžeme říci, že tendence k prostoupení vyprávění motivem nápravy je dána objektivně pozitivnějšími životními událostmi, než je tomu u lidí, kteří mají tendenci svůj životní příběh vyprávět jiným způsobem. Samozřejmě, že životní příběhy se zakládají na tom, co se v životě skutečně odehrálo, ale důraz je v nich kladen spíše na rekonstruovaný subjektivní význam než na objektivní popis skutečnosti (Josselson, Lieblich, cit. dle Adler, Kissel, McAdams, 2006).

Na základě dostupných dat a vlastní úvahy nabízím k dalšímu výzkumu hypotézu, že existují nejen pozitivní korelace mezi množstvím napravujících sekvencí v narativních příbězích a nezávislými ukazateli sebehodnocení, životní spokojenost a životního smyslu (McAdams, 2006), ale existuje také vztah mezi množstvím napravujících sekvencí a nalézáním úspěšného profesního uplatnění.

Podpora zvenčí

Třetí skupinu uschopňujících činitelů jsem nazvala **podporou zvenčí**. Zahrnuje sociální oporu, podporu institucí a vnější motivaci.

Sociální opoře jsem se věnovala již v teoretické části. Pro účastníky mého výzkumu je důležité vědomí, že si jich blízcí lidé váží, stojí o něj a v případě potřeby jsou jim ochotni nabídnout pomoc. Pro Báru jsou takovouto silnou oporou manžel, rodiče, sestra i kamarádi, kteří ji podporují v tom, o

co se snaží. Při Saše stojí od začátku jejich zdravotních komplikací manžel. Julie zase zmiňuje maminku, která ji nabádá k tomu, aby po své ztrátě zraku něco dělala.

Mezi důležité uschopňující činitele se dostala také **vnější motivace**. V těchto případech je do motivačních činitelů zahrnuta nějaká osoba zvnějšku (Joosten et al., 2009). Saša popisuje, jak ji kamarádka i sochařka na arteterapeutickém kurzu dodávaly odvahy a posilovaly ji ve vědomí, že na tuto práci má talent a že ji je schopná zvládnout. Stejně tak Axman považuje vnější motivaci a **dodávání odvahy** za jeden z nejdůležitějších uschopňujících prvků: *„Jako u lidí s tím handicapem hraje hrozně velkou roli to okolí nejbližší, protože málokterej člověk s handicapem to má jako kdyby ujasněný sám. Můžu strkat nos tady do těchhle oborů a můžu přemýšlet, že bych v nich byl nějak aktivní. (...) Jo, někdo blízky se musí najít, kdo řekne, ty jseš šikovnej na něco a to mě buď utvrdí, protože si to můžu myslet už sám, ale nejsem si tím jistej, tak mě to utvrdí a jdu teda tady tímle směrem“*. Také Zabelski (2001) souhlasí s tím, že je potřeba podporovat nevidomé již od mala v rozvíjení svých talentů, které se později mohou přetransformovat v budoucí pracovní uplatnění.

Nevidomé sochaře a výtvarníky také posiluje vědomí toho, že je o jejich řemeslné výrobky nebo sochy **zájem**. Julie dnes již prodává sochy do galerií a soukromých sbírek za vysoké honoráře, Sašu zvou na výstavy a Bára již dnes ví, že pro své výrobky bude mít odbyt. Uvědomují si také, jak pozitivně jsou jejich výrobky oceňované odborníky nebo i blízkými přáteli a rodinou.

V jednom z příběhů se také objevuje uschopňující **podpora institucí**. Saša zmiňuje finanční a legislativní podporu státu při zřizování chráněného pracoviště a naráží na neochotu podpory obce, co se týče umožnění činnosti v obecních prostorách. Podle Axmana nejsou finance a podpora institucí hlavní ulehčení na cestě k uschopnění a lze se obejít i bez nich: *„Na štěstí to bez toho jde a nemělo by to být to, co tam rozhodne, ale ten svět, současnej je bohužel nastavenej tak, že nás všemožně utvrzuje, že bez peněz a bez projektů bez záštit institucí to nejde. To je podle mě hrozně špatný, ale mmm hrozně těžko se to vysvětluje nebo obhajuje, aaa protože to usnadňuje život tohleto všecko. Ale když člověk už má nějaký zkušenosti, tak vlastně už ví, ať už věkově nebo jakýkoliv, tak už ví, že žádný usnadnění ještě nikomu neusnadnilo život.“*

Pan Axman jako další možný uschopňující činitel dodává „opření se“ o **vlastní jedinečnost, kterou handicap nabízí**. *„Myslím si, že výjimečných lidí je na světě potřeba čím dál víc a handicap už jako je určitým způsobem výjimečnost. Je tam nějakaj malinkej náskok. Není to zaručení výjimečnosti, to v žádným případě ne, ale je to jenom takovej jako kdyby, že dostanete náskok, no a záleží, jak ho člověk zužitkuje, že jo. Pokud je obklopenej tím vším, že se mu neustále vlastně ať už vědomě nebo podvědomě dává najevo, že musí dohánět, jo, tak vlastně tu svou výjimečnost ztratí, protože se zaměří jenom na to, aby dohnal něco. Ten jeho cíl je, aby pokud možno nikdo nepoznal, že*

jsem handicapovaný. Já to vnímám jinak. Možná v tom, že najít svou, opřít se o tu svoji výjimečnost, to potom ve finále může té většinové společnosti něco přinést.“

Účastníci mého výzkumu ovšem vlastní jedinečnost a možnost uschopnění skrze svůj handicap ve svých příbězích příliš neakcentují. Náznaky se dají nalézt v tom, jak se změnil pohled na vlastní nedostatky v umělecké činnosti u Saši a Julie. Ty popisují změnu v nazírání na své schopnosti. Postupem času totiž zjišťují, že výsledky jejich práce nemusí být dokonalé. Kvůli svému handicapu dříve obě usilovaly o dokonalost svých výrobků. Měly strach, aby si lidé neřekli, že jejich práce je nedokonalá z důvodu jejich handicapu. Postupně ale mění způsob svého vnímání situace a začínají si cenit drobných nedostatků jako přidané umělecké hodnoty svých děl.

To, že v příbězích není příliš akcentována vlastní jedinečnost a handicap jako hodnota, kterou je možno vnímat jako zdroj, z něhož se dá čerpat, je možná z toho důvodu, že přestože pro postižené je důležitý vývoj společnosti jako celku směrem k toleranci, přijetí odlišnosti a respektování individuality (Hadj-Mousová, 1999a), v naší společnosti není zatím obecně přijímané a rozšířené vnímání handicapu jako pozitivní výjimečnosti, z níž se dá těžit. Teprve ve chvíli, kdy bude tento názor přijímán jako všeobecně platný a handicap nebude vnímán jako omezení nýbrž jako dar či „náskok k výjimečnosti“, mohou začít také nevidomí chápat své postižení jako uschopňující činitel na cestě k úspěšnému profesnímu uplatnění.

Uschopňující činitele a zdroje sebehodnocení

Většina uschopňujících činitelů, které vzešly z mého výzkumu, nějakým způsobem souvisí se zvyšováním vlastního sebehodnocení. Je to pochopitelné. Kladné sebehodnocení je nezbytnou podmínkou aktivního životního přizpůsobení, protože jedinci umožňuje kladné sebeprosazení, seberealizaci a sebe obhájení v procesu vzájemného působení s ostatními lidmi a prostředím. S nadměrně vystupňovaným pocitem vlastní nedostačivosti a nedostatkem sebeúcty, sebedůvěry a sebejistoty, nelze vést samostatný, aktivní způsob života, ke kterému je potřebná určitá dávka odvahy. (Čálek a kol., 1992).

Jsou tedy uschopňující činitele na cestě k profesnímu uplatnění nevidomých v podstatě prvky, které posilují vlastní sebehodnocení?

Jak bylo uvedeno v teoretické části práce, vysoce společensky ceněné sociální role zvyšují sebehodnocení jedince. Úspěšné profesní uplatnění jako vysoce společensky ceněnou roli za jistě chápat můžeme. Takže získávání profesního uplatnění lze vidět jako zvyšování vlastního

sebehodnocení. Pokud se ptáme na uschopňující činitele na cestě k získání úspěšného profesního uplatnění, logicky se ptáme také po zdrojích získávání pozitivního sebehodnocení.

Zdrojem kladného sebehodnocení může být vědomí vlastního úsilí a samostatnosti v rozhodování, získávání nových kompetencí, vědomí, že jsem schopen pomoci druhým, vědomí vlastní ekonomické soběstačnosti a užitečnosti, stejně jako jedinečný způsob myšlení, nebo sociální opora.

Zdroje kladného sebehodnocení však nemohu zcela zaměnit za uschopňující činitele. Uschopňující činitele na cestě k získání profesního uplatnění jsou nadřazeny zdrojům kladného sebehodnocení. Uschopňující činitele obsahují zdroje pozitivního sebehodnocení, ale kromě nich také kognitivní činitele a prostředky podpory.

4.2. LIMITY VÝZKUMU

Vzhledem k volbě narativní výzkumné perspektivy a zahrnutí poměrně malého výzkumného souboru můžeme jen s obtížemi uvažovat o **zobecnitelnosti výsledků** na širší populaci. Navíc jak píše Cháb (2004), postižení je vždy individuální a s jakoukoliv generalizací lidí s postižením je třeba zacházet nanejvýš obezřetně. Ve svém výzkumu jsem se vzdala reprezentativnosti. Na místo toho jsem se zajímala o konkrétní životní příběhy, které jsem se snažila důkladně prozkoumat z různých perspektiv. Výsledkem je výčet uschopňujících činitelů, které mohou být inspirací jak v poskytování pomoci dalším lidem, tak jako vzory a příklady úspěšné praxe pro samotné handicapované.

Díky kvalitativní metodologii jsem se vzdala také snahy o **objektivitu**, jako iluzorní představy o tom, že mentální procesy, výzkumné nástroje a dokonce vlastní vědecká disciplína mohou být neutrální (Schwartz, Ogilvy a Lincoln, Guby cit. dle Čermák, 2002). Nesnažím se o neutrální stanoviska. Byla jsem zapojena do procesu jak získávání, tak také utváření dat a to již svou pouhou přítomností. Kontext, v němž je narativní materiál získáván, hraje významnou roli v utváření narativní zkušenosti (Chrz, 2007). Jsem si vědoma toho, že jako výzkumník ovlivňuji nejen výzkumný proces, ale částečně i výsledky výzkumu. Těžko se oprostit od vlastní zkušenosti získané pozorováním. Přesto jsem usilovala o věrné zachycení osobních příběhů. Nicméně tím, že se výzkumník podílí na podobě narativního materiálu, a posléze je hluboce ponořen do textu, stává se nevyhnutelně jeho součástí. Výzkumník text i účastníky výzkumu nějakým způsobem vnímá a není možné se od svých atribucí cele odtrhnout. Ve výzkumu jsou tedy příběhy komplexem

interpretativních procesů. Interpretace je dialogický proces začínající prekonceptí výzkumníka, proto je nutné mít tyto prekoncepte zreflektovány (Čermák, 2006). Mou prekonceptí byl nepochybně předpoklad, že na cestě k získání úspěšného profesního uplatnění nevidomým výtvarníkům se podílí určité uschopňující činitele. Nyní by bylo možné tyto mé předpoklady verifikovat ověřením si účinnosti zjištěných uschopňujících činitelů např. v poradenské nebo terapeutické praxi.

Zařazuji také úvahu nad přiměřeností užitého **výzkumného nástroje**. Překvapivý byl okamžik prozření, který nastal již poměrně na začátku výzkumu, totiž že základní zvolená metoda iniciace vyprávění (životní příběh jako kniha) je pro nevidící ne zcela přirozená. Nevidomí čtou především zvukové knihy. V tomto formátu se většinou nesetkávají s obsahem. Taktéž nevnímají grafické rozčlenění kapitol. Proto se může stát, že pro nevidomé od narození, je metafora knihy s jejím obsahem a kapitolami špatně srozumitelná. Rozhodla jsem se ji ovšem zachovat a snažila jsem se s účastníky více hovořit o příběhu a jeho částech nežli o knize a jejím obsahu.

Jaká jiná řešení se nabízejí pro budoucí narativní výzkumy s nevidomými? Technika „čáry života“ (Tyl, cit. dle Chrz, Čermák, 2005) byla záměrně opomenuta z důvodu nemožnosti grafického znázornění nevidomými. Přesto by se o jejím využití dalo vzhledem ke specifičnosti mnou vybraného výzkumného souboru hovořit. Pro všechny participanty je hlavním pracovním nástrojem i prostředkem hrncířská hlína. Proto by se při replikaci výzkumu dalo uvažovat o plastickém znázornění čáry života pomocí jednoduchého reliéfu z hlíny. Vyžadovalo by to však patrně větší časový interval mezi zadáním tématu, promýšlením a následným vyprávěním. Na účastníky výzkumu by tato technika také kladla větší nároky.

Může se zdát, že limitem mého výzkumu, je **rozdílná forma vedení navazujících částečně strukturovaných rozhovorů**. Ty probíhaly s každým účastníkem v trochu jiném duchu. Ve třech z pěti případů (Ada, Honza, Saša) se odehrály následující den po vedení life story interview vzhledem k příležitosti společné práce v dílně. V případě nemožnosti využití dalšího dne pro rozhovor, byly částečně strukturované rozhovory vsunuty buďto přímo do Life story interview nebo uvedeny těsně po jeho skončení (Julie, Bára). Přesto se domnívám, že po obsahové stránce jsou rozhovory podobně vypovídající a že tento rozdíl ve formě nehraje příliš velkou roli.

Nicméně ani v případných dalších navazujících výzkumech bych nedoporučovala vyhýbat se tomuto formátu získávání dat. Podle Čermáka (2002) studují kvalitativní výzkumy jevy ve svých přirozených podmínkách. Výzkumník, by dle mého názoru měl být připraven flexibilně reagovat na

možnosti, které mu výzkum v přirozených podmínkách nabízí. Díky tomu pak může proniknout blíže k předmětu svého zájmu a vybudovat si komplexnější obraz směřující k porozumění. Myslím si, že využitý formát získávání dat mohl být další pobídkou k hlubšímu zamyšlení se nad událostmi životního příběhu.

Pro porozumění výsledkům výzkumu je nezbytná sdílená zkušenost (Čermák, 2002). Snažila jsem se proto alespoň o **částečnou validizaci** výsledků pomocí zpětné vazby od účastníků výzkumu. Po ukončení analýzy jednotlivých životních příběhů, byly kompletní interpretace tak, jak jsou uvedeny ve výzkumné části práce, zaslány účastníkům. Zároveň byli požádáni o krátkou zpětnou vazbu. Usilovala jsem tak o zvýšení důvěryhodnosti výzkumných zjištění. Komentář k interpretaci rozhovoru se mi ovšem podařilo získat pouze od dvou účastnic výzkumu (Julie a Saši). Svou úlohu zde jistě hraje obtížná dosažitelnost participantů. Můj výzkumný soubor byl složen z výtvarníků z celé republiky. Za některými jsem musela dojíždět desítky kilometrů.

Je třeba vzít v úvahu také to, že s částí participantů byly rozhovory prováděny pod záštitou centra ATM. Díky vstřícnému přístupu manželů Axmanových mi bylo umožněno se na čas zařadit do běžného chodu dílny. Byla mi tak dána příležitost seznámení se s žáky a učiteli ATM a vedení rozhovorů přímo v jejich prostorách. Rozhodnutí k participaci mohlo být tedy částečně ovlivněno zaštitěním mé aktivity vedoucími centra, z čehož vyplývá i následná možná nižší angažovanost účastníků.

V **analýze Honzova vyprávění** se mi nepodařilo rozpoznat téměř žádné uschopňující činitele. Může to být samozřejmě dáno tím, že on na cestě k jeho profesnímu uplatnění žádné takové činitele nevnímá, ale pravděpodobnější se mi jeví varianta, že jsme si s Honzou jednoduše dostatečně neporozuměli. Myslím si, že při rozhovoru s Honzou se mi nepodařilo vytvořit takovou atmosféru důvěry, aby pro něj bylo bezpečné rozhovořit se i o osobních tématech. Místo toho, aby mluvil o sobě, kdykoliv to bylo možné, stočil své vyprávění ke svým zálibám. Rozhovor se mu zdál příliš „odborný“. Bylo vidět, že se snaží vyhovět, ale často jsem měla pocit, že si jednoduše nemůžeme porozumět. Pravděpodobně bylo k seznámení se s Honzou potřeba více času. S rozhovorem o životním příběhu by bylo nejspíš vhodné začít až při další návštěvě, nikoliv hned během prvního dne seznamování.

5. ZÁVĚR

Ve výzkumné části své práce jsem se zabývala profesním uplatněním nevidomých osob. Jedná se o kvalitativně zaměřenou studii interpretující jedinečnou životní zkušenost. Pomocí narativní výzkumné perspektivy jsem se pokusila o zachycení životních příběhů pěti úspěšných nevidomých výtvarníků a řemeslníků pracujících s hrnčířskou hlínou. V příbězích jsem se zaměřila na interpretaci dějové linie a analýzu žánru příběhů, díky níž jsem usilovala o identifikaci způsobu vyrovnávání se s těžkostmi. V dalších krocích byla analýza zaměřena na vymezení částí textu, v nichž se projevil motiv nápravy (redemption) nebo zkázy (contamination) a odhalení uschopňujících činitelů, které participanty mého výzkumu provázely na cestě k získání úspěšného profesního uplatnění.

Mezi žánry životních příběhů a uschopňujícími činiteli, které se v nich objevovaly, nebyl nalezen žádný vztah. V jednotlivých příbězích se mi však podařilo identifikovat různé uschopňující činitele v profesním uplatnění nevidomých výtvarníků a řemeslníků. Díky následné sumarizaci je můžeme rozdělit do tří základních skupin. Jsou jimi vlastní aktivita, způsob myšlení a podpora zvenčí.

Do první skupiny můžeme řadit vlastní úsilí a samostatné rozhodování, získávání nových kompetencí (zažívání drobných úspěchů, nalézání vlastních schopností a vnímaný růst, expertnost), pomoc druhým, ekonomickou soběstačnost a vědomí vlastní užitečnosti. Druhou skupinu tvoří vyrovnání se s handicapem, obrat v myšlení, vnímání práce jako toho, co mě baví a výskyt napravujících sekvencí ve vyprávění. Jako třetí skupinu označenou podpora zvenčí můžeme chápat sociální oporu, vnější motivaci (dodávání odvahy, zájem a ocenění) a podporu institucí (finanční i legislativní).

Problematika uschopnění (stávání se schopným, kompetentním) je dozajista důležitým aspektem životních příběhů lidí, kteří během života o zrak přišli nebo se s zrakovým handicapem již narodili. Naslouchání příběhům je pro nás důležitou zkušeností (Atkinson, 1998). Sesbírané příběhy mohou sloužit jako vzory a příklady úspěšné praxe. Zároveň poskytují konkrétní vodítka pro ty, kteří se také chtějí vydat cestou k získání úspěšného profesního uplatnění, ale nejsou si jisti jak.

Myslím si, že závěry této práce jsou uplatnitelné jak pro nevidící, tak pro většinovou společnost. Bez vlastní aktivity, určitého způsobu myšlení a podpory se na cestě k úspěšnému profesnímu uplatnění neobejde nikdo z nás.

IV. LITERATURA

- Adler, J. M., Kissel, J. C., McAdams, D. P., (2006). Emerging from the CAVE: Attributional Style and the Narrative Study of Identity in Midlife Adults. *Cognitive Therapy and Research*, 30, 1, (39-51).
- Atkinson, R. (1998). *The Life Story Interview*. (Sage University Papers Series on Qualitative Research Methods, Vol. 44). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bat-Chava, Y., (1993). Antecedents of Self-Esteem in Deaf People: A Meta-Analytic Review. *Rehabilitation Psychology*, 38, 4, (221-234).
- Beach, J. D., Robinet, J. M., Hakim-Larson, J. (1995). Self-esteem and Independent Living Skills of Adults with Visual Impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 89, 6, (531-541).
- Belšan, P. (2002). Postavení zrakově postižených lidí v ČR. In J. Jesenský (Ed.), *Edukace a rehabilitace zrakově postižených na prahu nového milénia (192-195)*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Blatný, M. (2001). *Sebepojetí v osobnostním kontextu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Blatný, M. a kol. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata současné přístupy*. Praha: Grada.
- Blažek, B., Olmrová, J. (1985). *Krása a bolest: Úlohy tvořivosti, umění a hry v životě trpících a postižených*. Praha: Panorama.
- Blažek, B., Olmrová, J. (1988). *Světy postižených*. Praha: Avicenum.
- Brennan, M., Silverstone, B. (2000). Developmental Perspectives on Aging and Vision Loss. In B. Silverstone (Eds.), *The Lighthouse Handbook on Vision Impairment and Vision Rehabilitation* (409-430). Oxford: Oxford University Press.
- Bruner, J. S. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Buchtová, B. (2001). Sociální psychologie nezaměstnanosti. In J. Výrost, I. Slaměník (Eds.), *Aplikovaná sociální psychologie II* (81-106). Praha: Grada.
- Crudden, A., Sansing, W., Butler, S. (2005). Overcoming Barriers to Employment: Strategies of Rehabilitation Providers. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, June 2005, (325-335).
- Čálek, O. a kol. (1992). *Vývoj osobnosti zrakově těžce postižených*. Praha: Achát.
- Čáp, J., Dytrych, Z. (1968). *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

- Čermák, I., (2002). Myslet narativně: kvalitativní výzkum „on the road“. In I.Čermák, M. Miovský (Eds.). *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí* (11-25). Tišnov: SCAN.
- Čermák, I. (2004). “Genres” of Life-Stories. In *Narrative, Memory and Identity. Theoretical and methodological Issues* (pp. 211-222). Huddersfield: University of Huddersfield Press.
- Čermák, I., (2006). Narativně orientovaná analýza. In M. Blatný (Ed.). *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti* (85-109). Praha: Academia.
- Falvo, D. R. (2005). *Medical and Psychosocial Aspects of Chronic Illness and Disability*. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Ferris, A. (1991). Easing a Blind Student’s Transition to Employment. *Rehabilitation and Education for Blindness and Visual Impairment*, 23, 2.
- Fourie, R. J. (2007). A qualitative self-study of Retinitis Pigmentosa. *British Journal of Visual Impairment*, 25, 3, (217-232).
- Goertz, Y. H. H., van Lierop, B. A. G., Houkes, I., NIjhuis, F. J. N. (2010). Factors Related to the Employment of Visually Impaired Persons: A Systematic Literature Review. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 104, 6, (404 – 418).
- Hadj-Mousová, Z. (1999a). Historická podmíněnost přístupu společnosti k různým postižením a jejich příčinám. In Vágnerová, M., Hadj-Mousová, Z., Štech, S. *Psychologie handicapu* (7-13). Praha: Karolinum.
- Hadj-Mousová, Z. (1999b). Puberta a dospívání. In Vágnerová, M., Hadj-Mousová, Z., Štech, S. *Psychologie handicapu* (7-13). Praha: Karolinum.
- Harter, S. (1999). *The Construction of the Self: A Develomental Perspective*. New York: Guilford Press.
- Hošek, V. (1994). *Psychologie odolnosti*. Praha: Karolinum.
- Cháb, M. (2004). *Svět bez ústavů*. Praha: Quip – společnost pro změnu.
- Chrz, V. (2007). *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR.
- Chrz, V., & Čermák, I. (2005). Žánry příběhů, které žijeme. *Československá Psychologie*, 49, 6, (481-495).
- Jesenský, J. (1992). *Rehabilitace zrakově postižených a způsoby její realizace*. Praha: Společnost nevidomých a slabozrakých v ČR.
- Joosten, A. V., Bundy, A. C., Einfeld, S. L. (2009). Intrinsic and Extrinsic Motivation for Stereotypic and Repetitive Behavior. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol 39, 3, (521-531).

- Kebza, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: Academia.
- Kolářková, J., Kodymová, P. (2005). Sociální práce se zdravotně znevýhodněnými. In O. Matoušek, P. Kodymová, J. Kolářková (Eds.). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi* (89 -109). Praha: Portál.
- Kraus, H. (1997). *Kompendium očního lékařství*. Praha: Grada.
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Kuneš, D. (2009). *Sebepoznání*. Praha: Portál.
- Lewis, A. N., Arango-Lasprilla, J. C. (2010). Multicultural Challenges in Employment of People with Disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 33, (1-2).
- Lieblich, A., Tuval - Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading, analysis and interpretation*. London: Sage Publications.
- Macek, P. (1997). Sebesystém, vztah k vlastnímu já. In Výrost, J., Slaměník, I. *Sociální psychologie* (181-209). Praha: ISV – nakladatelství.
- Marčič, R., Kobal Grum, D. (2011). Gender Differences in Self-Concept and Self-Esteem Components. *Studia Psychologica*, 53, 4, (373-384).
- McAdams, D.P. (1993). *The Stories we live by: personal myths and the making of the self*. New York: Guilford press.
- McAdams, D.P. (1996). Personality, Modernity, and the Storied Self: A Contemporary Framework for Studying Person. *Psychological Inquiry*, 7, 4, (295-321).
- McAdams, D.P. (1998). The Role of Defense in the Life Story. *Journal of Personality*, 66, 6, (1125-146).
- McAdams, D.P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, 25, 2, (100-122).
- McAdams, D. P. (2006). *The Redemptive Self: Stories American Live By*. New York: Oxford University Press.
- McAdams, D. P., Hoffman, B. J., Mansfield, E. D., Day, R. (1996). Themes of Agency and Communion in Significant Autobiographical Scenes. *Journal of Personality*, 64, 2, (339-377).
- McAdams, D. P., Josselson, R., Lieblich, A. (2006). Introduction. In D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (Eds.) (2006), *Identity and Story: Creating self in narrative* (s. 3-13). Washington: American Psychological Association.
- Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize. (nedat.). Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

- Mikšík, O. (2001). *Psychologická charakteristika osobnosti*. Praha: Karolium.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing.
- Mlčák, Z. (2007). *Psychologie zdraví a nemoci*. Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské univerzity.
- McLean, K.C., Thorne, A. (2006). Identity Light: Entertainment Stories as a Vehicle for Self-Development. In D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (Eds.), *Identity and Story: Creating self in narrative* (111-128). Washington: American Psychological Association.
- Murray, K. D. (1989). The construction of identity in the narratives of romance and comedy. In J. Shotter & K. J. Gergen (Eds.), *Texts of Identity* (176-205). London: Sage.
- Mužáková, M. (2005). Pohled do dějin pracovního uplatnění lidí se zrakovým postižením v kontextu spolkové činnosti. *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, 15, 2, (114–126).
- Nagle, K. M. (2001). Transition to Employment and Community Life for Youths with Visual Impairments: Current Status and Future Directions. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 95, 12, (725-738).
- Opatřilová, D., Zámečnicková, D. (2005). *Předprofesní a profesní příprava zdravotně postižených*. Brno: Masarykova univerzita.
- Owens, T. J. (1993). Accentuate the Positive-and te Negative: Rethinking the Use of Self_Esteem, Self-Deprecation, and Self-Confidence. *Social Psychology Quarterly*, 56, 4, (288-299).
- Pals, J.L. (2006). Constructing the „Springboard Effect“: Causal Connections, Self-Making, and Growth within the Life Story. In D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (Eds.), *Identity and Story: Creating self in narrative* (111-128). Washington: American Psychological Association.
- Paulík, K., Zářický, P. (2008). Hardiness a sense of coherence v současném psychologickém výzkumu. In Z. Mlčák, K. Paulík, H. Zášková (Eds.), *Osobnost v kontextu prosociálního chování a zátěžové odolnosti* (111-122). Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filosofická fakulta.
- Pavelková, J., Preuss, K., Knaifl, O. (2012). *Otázky kolem učňovského školství v současné době*. *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, 22, 1, (20-29).
- Pennebaker, J. W. (1997). Writing about Emotional Experiences as a Therapeutic Process. *Psychological Science*, 8, 3, (162-166).
- Pennebaker, J. W., Mehl, M. R., Niederhoffer, K. G. (2003). Psychological Aspects of Language Use: Our Words, Our Selves. *Annual Review of Psychology*, 54, (547–577).
- Procházková, L. (2009). *Podpora osob se zdravotním postižením při integraci na trh práce*. Brno: MSD.
- Repková, K. (1999). Pojem zdravotné postihnutie v životnej skúsenosti ľudí. *Československá*

psychologie, 43, 5, (433-448).

Raggatt, P. T. F. (2006). Multiplicity and the Conflict in the Dialogical Self: A Life-Narrative Approach. In D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (Eds.), *Identity and Story: Creating self in narrative* (15-36). Washington: American Psychological Association.

Řičan, P. (1970). Pojmy já v psychologii osobnosti. *Československá psychologie*, 14, (209-229).

Sack, S. Z., Silberman, R. K. (2000). Social Skills Issues in Vision Impairment. In B. Silverstone (Eds.), *The Lighthouse Handbook on Vision Impairment and Vision Rehabilitation* (377-394). Oxford: Oxford University Press.

Satirová, V. (1994). *Kniha o rodině*. Praha: Práh, Svan Knížní klub.

Tatarková, E. (2002). Podpora zaměstnávání a zvyšování zaměstnanosti zrakově postižených. In J. Jesenský (Ed.), *Edukace a rehabilitace zrakově postižených na prahu nového milénia* (216-220). Hradec Králové: Gaudeamus.

Tulving, E. (2002). Episodic Memory: From Mind to Brain. *Annual Review of Psychology*, 53, (1-5).

Vágnerová, M. (1999a). Sociální akceptace a charakteristické rysy postojů společnosti k postižení. In Vágnerová, M., Hadj-Moussová, Z., Štech, S. *Psychologie handicapu* (14-32). Praha: Karolinum.

Vágnerová, M. (1999b). Obecné rysy vývoje postiženého dítěte. In Vágnerová, M., Hadj-Moussová, Z., Štech, S. *Psychologie handicapu* (112-131). Praha: Karolinum.

Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.

Výrost, J., Baumgartner, F. (2001). Sociální opora a osmelost'. In J. Výrost, I. Slaměník (Eds.), *Aplikovaná sociální psychologie II* (113-128). Praha: Grada.

Zabelski, M. (2001). Encouraging Self-Estecm in Your Child. *The Journal of Environmental Education*. 33, 3, (99-101).

Seznam příloh na přiloženém CD:

Příloha č. 1: Life story interview se Sašou

Příloha č. 2: Navazující rozhovor se Sašou

Příloha č. 3: Reportáž z programu pro MŠ (Saša)

Příloha č. 4: Life story interview a navazující rozhovor s Julií

Příloha č. 5: Life story interview a navazující rozhovor s Bárrou

Příloha č. 6: Life story interview s Adou

Příloha č. 7: Life story interview s Honzou

Příloha č. 8: Navazující rozhovor s Adou a Honzou

Příloha č. 9: Rozhovor s panem Axmanem nad výsledky

Příloha č. 10: Protokol pro Life story interview

Příloha č. 1: Life story interview se Sašou

T - tazatel

S - Saša

T: To, co mám připravený, tak to je vlastně o nějakým životním příběhu a je tam jako metafora, metafora knihy, ráda bych, abys jako popovídala o svém životě nějak rozkouskovaně na nějaký kapitoly...

S: Takové jako nějaké mezníky?

T: ...no, kapitoly prostě, kdyby jsi měla popsat ten svůj život, kdyby to měla být knížka, otevřeš ji a tam napsaný obsah, tak jako jak by se tam ty jednotlivé kapitoly mohly jmenovat? Zhruba jako v krátkosti o čem by tak jako ty životní kapitoly byly, jak třeba se přechází od jedny ke druhé anebo... no no tak.

S: No to mi jako trochu mi to připomíná tu „Živou knihovnu“, protože tam, když jsme dělali takové postery, tam jsme si také takové jako, no oni to nazvali, že takové milníky. Takové důležité body v mém životě, že kdy se něco stalo, změnilo a takové. Jakože možná i takovýmhle způsobem...

T: Potom bych se, no já bych se právě že nejdřív chtěla zaměřit na ty životní kapitoly, pak nějaký přímo konkrétní scény z života, potom třeba můžeme nějaký ten milník, nebo nějaký bod, kdy se něco změnilo, tak k tomu bych všemu chtěla dojít.

S: No, že mě je to jedno, já nemám problém o tom mluvit, já jsem i hodněkrát už o tom povídala, tak...

T: Tak bych začala tím rozčleněním nějak toho, toho života no, kdyby jsi o tom přemýšlela jako o příběhu.

S: No, víš co, já jsem ráda, když se mluví o tom, jako ne kvůli mně samotné, ale že lidé tak strašně málo ví o nevidících, a proto mají předsudky potom. Já si myslím, že čím víc se o tom mluví anebo píše, anebo já nevím, se tím někdo zabývá, tak o to líp, jako já se nikdy... No, kde se vlastně začal můj příběh v souvislosti s tím, že nevidím... Mmmm měla jsem přesně třináct let, když jsem odcházela z nemocnice vybavená diagnózou diabetes melitus prvního typu, to znamená cukrovka, kdy je člověk odkázaný už celý život na píchání si inzulinu a tehdy mi lékaři řekli, že komplikace z cukrovky jsou i takové, že mohu časem přijít o oči, o ledviny, o nohy a tak podobně, no a já jsem to jako děcko nebrala nějak vážně, já jsem si myslela, že když řeknou, že můžu přijít o zrak, tak to neznámá, že musím, a jednoduše žila jsem úplně normálně s tím, že teda mi přibýly nějaké povinnosti v souvislosti s pícháním inzulinu a nebo jsem se musela omezovat ve stravě, dodržovala jsem diabetickou dietu a vlastně nijak jinak se můj život nezměnil. Pamatuju se, že jako děcko, když jsem například hrála na klavír, tak jsem si sem tam představovala, jaké by to bylo doopravdy, kdybych o ten zrak skutečně přišla, zavřela jsem si oči a hrála jsem si poslepu. A teď zpětně po tolika letech možná jsem si to sama tak připravila v hlavě, že vlastně o ten zrak skutečně někdy přijdu. Reálně jsem tomu nevěřila, ale myslím si, kdybych se tím tak nezaobírala, tak nevím, možná, možná by to bylo jiné. Nevím.

T: Jako že by se to nestalo?

S: Nevím, jakože já dost věřím na to, že co člověk, nebo hodně zdravotních, anebo i životních komplikací závisí na myšlení.

T: Mhm.

S: Nebo v psychice, prostě hodně věci se zrodí v hlavě, ale nevím. To já nemůžu posoudit zpětně. (pauza) V té době, prostě čím jsem byla starší, tak tím víc jsem se scházela se skupinou, se kterou jsem chodila po horách, na turistiku, vlastně s mým manželem, Lukášem, jsme se poznali dá se říct v šesti letech, protože jsme spolu chodili do školy do vedlejší třídy, takže jsem ho znala jako spolužáka ze školy no, a potom už jako v pubertě a nebo tedy, když jsem byla starší, začala jsem chodit po horách, na turistiku, tam jsme se poznali a on věděl o mé cukrovce ještě když jsme spolu ani nechodili. Věděl, že si píchám inzulin. Tak jako to věděli všichni v partě, aby mi uměli pomoci, kdyby mi bylo zle mmmm no, když jsme začali spolu chodit, tak vlastně jsme si povídali o dětech, o tom jak si to on představuje, tak vlastně tehdy jsem mu řekla, že je možné, že naše dítě by mohlo zdědit něco z mé choroby a věděl i o těch komplikacích, které by se mohly stát, ale nemusely, takže věděl dopředu, že bych někdy mohla přijít o zrak. Ale samozřejmě že to bral stejně, jako já. Že se to jednoduše nestane. No a když jsme se vzali, otěhotněla jsem a byla jsem nesmírně šťastná, protože jsem nevěděla, jestli kvůli diabetu vůbec budu mít děti, takže jsme byli oba dva vy... čo? Vyšťastění (smích). No a s tím, že těhotenství probíhalo, mně se zdálo, že úplně v pohodě, já jsem byla v euforii jenom jsem byla nesmírně unavená, takže vlastně jsem celé těhotenství prospala, byla jsem na rizikovém těhotenství mmm, když jsem byla v šestém měsíci, tak už jsme musela jít do nemocnice ležet, protože jsem velmi opuchala a tak, ale stále se mi to

Life story interview se Sašou

zdálo, jako že to je normální při těhotenství, takže všechno je v pořádku. No a vlastně už ... už nějaké dva tři roky před tím se mi začaly objevovat na sítnici nějaké změny, nějaké krvavé výrony. Lékařka to viděla při vyšetření, ale já jsem to při vidění nevnímala a viděla jsem stále stejně, akorát jsem věděla, teda lékařka mi řekla, že už se na sítnici mojí něco děje, tak abych si dávala pozor, no a jak si dám pozor (smích). No, pracovala jsem v MŠ. Ta práce mě nesmírně bavila. Vlastně to byl můj takový, takový životní sen. Pracovat s takovými malými dětmi. Když jsem zůstala na mateřské, tak šla jsem vlastně na to rizikové těhotenství, ... dost. Ty poslední měsíce už jsem proležela v nemocnici a vlastně na porod jsem odešla do specializované porodnice pro matky s diabetem, měla jsem naplánovaný císařský porod, takže mmm (pauza). Tam mně hrozili nějaké komplikace prostě při tlacích a tak stále jsem byla klidná, pokojná, veselá, stále jsem se velmi těšila na děťátko, nevěděla jsem teda, jestli to bude dcera, nebo syn, ale stále v podvědomí jsem čekala syna, což se mi i splnilo. Martin se narodil úplně v pohodě. Já jsem měla po desíti dnech odcházet z porodnice, ale poprosila jsem lékaře... Ten den měla být zrovna neděle, takže lékaře jsem požádala, abych zůstala do pondělka aby jsme nemuseli víckrát jezdit takovou dálku, a aby to mohl manžel na matrice vybavit ty úřední věci, no a v pondělí ráno, když jsem se probudila a otevřela jsem oči, tak přes pravé oko už jsem nic neviděla, měla jsem jen takovou bílou mlhu a měla jsem přes tu bílou mlhu takovou zlověstnou klikatou černou čáru. No a to už jsem věděla, že mi praskla sítnice na pravém oku a ta černá čára, to je vytlitá krev, kterou jsem prostě zrakově takhle vnímala...

T: Mhm.

S: No, a protože jsem byla dlouho v nemocnici, tak jsem nikomu nic neřekla, už jsem chtěla vzít děťátko a už konečně být doma, myslela jsem si, že prostě budu to řešit až v mém městě, takže ráno jsem odešla z nemocnice i s děťátkem, ještě v autě jsem nikomu nic neřekla, až doma jsem se přiznala manželovi, že, co se stalo. Nebyli jsme nijak připraveni na takovou situaci, protože jsme ji nečekali. Já jsem... to byl okamžik v mém životě, kdy jsem prožívala největší štěstí a největší strach. Protože samozřejmě nevěděla jsem v té době nic o nevidících, čeho jsou schopní, jak prostě žijí, jaké pomůcky existují, tehdy jsem si myslela, že možná deset procent budu schopná zvládnout, toho co předtím a o ostatní, o všechno ostatní se bude muset někdo jiný postarat, no a dnes vím, že je to přesně naopak. Teď zvládám možná devadesát procent těch věcí a těch deset procent za mě musí řešit někdo jiný. Bylo to hrozně těžké, hlavně v tom strachu, že ještě jsem měla zbytky zraku, ráno, když jsem se probudila, tak jsem se bála otevřít oči, prostě s tím pocitem kolik toho ještě uvidím, jestli ještě uvidím... No ale postupně jsem se učila (pauza) to, co bylo potřeba doma, učila jsem se jak zvládnout děťátko, učila jsem se, jak... (pauza)

T: Ty běžné věci.

S: Ty běžné věci v domácnosti a tak, ale s tím teda že psychicky to bylo velmi zlé jsem upadala... ani ne do deprese ale do takového zoufalství, no a ještě navíc jsem řešila otázku, co si o tom myslí můj manžel. Jasně, že on stál při mně a on mě podporoval a říkal, že až přestanu vidět, tak pak budu řešit, co dál. Jako ten mě velmi držel, ale mně je teď jasně, že se musel i on s tím vyrovnávat a musel s tím bojovat a tak. To, co možná mě teď, mně to tak trochu ponižuje, když se mě lidé z novin ptají, že ani ne mě, ale jeho se ptají, jestli nepřemýšlel o tom, jestli se se mnou rozvede, jestli mě nenechá tak. Tak mě to teď eee ponižuje mě to doslova. Takhle to řeknu. Ponižuje mě to, protože si myslím, že dva lidé se nerozcházejí proto, že ten jeden má tmou před očima, protože se necítím o nic méně než třeba on, jako v mých věcech dokážu ještě o hodně víc než on. Není to prostě o tomhle. Ale myslím si, proč se na to ptají, protože si též nedokážou představit, jako že je nevidící. Co dělá, (pauza). Kdybychom se rozešli, byla by to pro mě přesně taková stejná ztráta, jako kdybych viděla. Není to o tom zraku. Ale tehdy jsem jednoduše takhle přemýšlela. Nač bude Martinovi nevidící matka, nač budu manželovi, když nevidím... No a dlouho mi trvalo, než jsem přišla na to, že oni nepotřebují moje oči, oni potřebují mě. Aaaa (pauza) další věc, kterou jsem si začala tak postupně uvědomovat, že to, jak já se budu chovat prostě s přáteli, anebo k rodině anebo kdekoliv ve společnosti, tak jak se budu já chovat, tak zpětně se budou lidé chovat ke mně. Kdybych se prostě tvářila tragicky, a nevím, že co se stalo, tak by to tak i lidé brali a měli by blok se se mnou potkávat a povídat si, ale postupně jsem to prostě začala brát tak, jako, prostě že je to tak a hotovo a nebudu to řešit a normálně jsem se chovala, tak začali opět k nám lidé přicházet, když se i oni z toho šoku vzpamatovali, a tak jsem se znovu dostala mezi přátele a do společnosti.

T: Myslíš, že by to šlo nějak rozdělit na ty kapitoly? Ten život?

S: No, takový první milník byly ty třinácté narozeniny, protože ta cukrovka to způsobila. Ten druhý milník byl podle mě porod a s tím spojené to, že deset dní po porodu mi praskal první sítnice a to byl takový začátek konce mého vidění, ...a možná další takový bod, že (pauza) vlastně já jsem během toho roku, kdy se Martin narodil, tak jsem absolvovala hodně operací s očima, kde mi například do očí dali silikonový olej, aby prostě přitlačoval sítnici na pozadí, prostě aby se ještě zachránilo, co se dá. Ale to bylo od operace k operaci horší a horší. Ještě jiným způsobem, například laserem mi vypalovali v očích ty špatné cévky a nebo ty kapiláry, aby mi ty nepraskaly... A to bylo takové období... Na první operaci jsem měla Martina ještě s sebou, měl dva měsíce, ještě

Life story interview se Sašou

jsem ho kojila, tak mi ho ještě dovolili vzít, tak to byla ještě taková naděje, protože jsem si hodně slibovala od těch operací, ale jednoduše, šlo to stále k horšímu.

T: Mhm.

S: (pauza) Možná takový milník nastal, když jsem přestala vidět už úplně. Když vlastně zhruba po roce už jsem přestala vnímat i světlo, lékaři mi řekli, že oni už s tím nic jiného neumí udělat, než s tím dělali do teď a to by možná takový jako zpětně, když se na to dívám, takový, takový bod, že už jsem neměla co ztratit, takže už jsem se přestala bát, jestli to bude horší a nebo lepší, no a tak tehdy jsem si tak uvědomila, že jestli chci žít dál, tak udělám čáru a buď teda budu sedět doma a budu se litovat a trápit se s takovým osudem, jaký mě potkala, a nebo se všechno naučím od znova, potmě, prostě všechny, všechny práce, pohyb, jednoduše to, co člověk potřebuje ke svému životu.

T: A teďka žiješ teda co?

S: Teď jsem šťastná. (smích) Jako nebylo to možná takhle jednoduché, jak to vyzní, když to takhle teď vyprávím, jasně že to možná ještě nějaké dva tři roky trvalo, aleeee, poznala jsem lidi, kteří jsou také nevidící a kteří vlastně, když jsem viděla, jak berou život, jak si dělají srandu, jací jsou veselí, a jací jsou šťastní, no a tak hodně věcí je jen taková technická záležitost. Že když, já nevím, nalévám kávu, tak potřebuju indikátor hladiny anebo můj prst...

T: Který je vždycky dostupnější (smích).

S: No, je hodně takových pomůcek, které usnadňují život nevidícím, o kterých jsem nevěděla. Indikátor barev, jehla pro nevidící a já nevím... A když měl Martin, já nevím, nějakých těch šest sedm let, když jsem se dostala na jedno školení, které organizoval unie nevidících a slabozrakých, tam nás učili šít na šicím stroji. Což tedy kdysi já bych nevěřila, že nevidící možná něco takového dokáže, ale jednoduše existují jehly pro nevidící, metr, různé jiné pomůcky, no a tam bez toho, aby se mě asistentka dotkla, toho mého výrobku, co jsem ušila, tak jsem dokázala ušít návršek na polštář, potom takovou rukavici, chňapku do kuchyně, no a když jsem přišla domů, tak jsem s hrdoostí Martinovi ušila kalhoty, které normálně i nosil (smích). A vypadaly úžasně, nikdo mi s tím nepomáhal, jen vystříhnout, prostě potřeboval jsem takovou pevnější látku, no a to si umíš představit, jak já jsem byla hrdá. Jasně, že mi trvalo já nevím, ... Za normálních okolností dvě hodiny, při čemž jsem to šila dva týdny, ale ušila (smích). No a to jsou takové věci, že co si hodně lidí neumí představit.

T: A předtím jsi taky šila na šicím stroji?

S: Šila jsem před tím na šicím stroji, ano ale už jenom navléct tu nitku po těch zatačkách všelijakých a vlastně tam se dá dobře, když jsem si spojila, nastehovala s takovou tlustou nití ty části kalhot, a vlastně jsem se orientovala podle té tlusté nitě a tím, že na šicím stroji je ten, takové parůžky, tak jsem musela jet prstem tak, abych se nedostala pod jehlu, ale orientovala jsem se podle té tlusté nitě, kterou jsem potom vypárala pryč. Hmatem se velmi dobře dá, když ta látka není nějaká jemná a natahovací, tak se dá velmi dobře šít na šicím stroji i pro nevidícího. (pauza) No, a dostala jsem se teda i do organizace, tam jsem viděla, jak dokáží lidé žít, přemluvili mě na vodícího psa, do té doby než jsem měla vodícího psa, tak jsem si netroufala chodit sama jen s bílou holí po městě, mmm i kvůli cukrovce, tam ještě další takové omezení a kvůli tomu jsem měla závratě a tak a ne kvůli tomu, že bych se styděla chodit s bílou holí, ale jednoduše jsem si netroufla. No, a když jsem dostala vodícího psa, tak jsme začala sama chodit po městě. Trenérka, která trénovala toho pejska, tak týden byla u nás a učila mě chodit takové základní trasy, takže to byl další takový, další takové vyzdvižení sebevědomí, že nepotřebuju ani při pohybu někoho jiného, ... vím, že jsou takový borci, že sami i cestují i po světě. Jednoduše se seberou i s bílou hůlkou a jdou, já si na to netroufám. Jako to je možná takové moje největší omezení, že když jdu do prostoru anebo teda do nějakého města, které neznám, tak netroufám si jít sama. Potřebuju někoho k sobě. Mmm (pauza). No a vlastně když... Takhle ještě. Martin, když byl malý, tak on to vnímal přirozeně takhle. Jak jako rostl, tak to vnímal, že nevidím, že mmm nesmí mi dávat nějaké překážky, že nesmí zapomenout židli uprostřed pokoje. Pamatuju si, že jsme hrávali fotbal s takovým měkkým míčem, který měl v sobě zvoneček, že jsem ho i já slyšela a mám jedinou takovou vzpomínku, no jedinou takovou vzpomínku, kdy mi vyhrkly slzy, tak eee prostě s tím měkkým míčem jsme se třefovali do protilehlých dveří v pokoji a když jsem Martinovi něco říkala, že něco musí s tím míčem udělat, tak tak běžel za manželem a říkal: „Maminka má nemocné oči, prosím tě dej jí nějaké léky, protože ona na ten míč nevidí.“ No a tehdy mi prostě vyhrkly slzy, ale nemám takový pocit, že bych se kvůli tomu někdy v životě nějak litovala nebo reptala. Proč já nevidím a ostatní vidí. Tak jednoduše, já si myslím, že jsem od přírody optimista a snažila jsem se to spíš obrátit nebo hledat vlastně i v tom mém handicapu něco, něco pozitivního a jednoduše brát to tak, že je to tak, že je to už rozlité mléko, a že kdybych kdykoliv chtěla, tak prostě do flašky ho nedostanu a hotovo. Často si pochvaluju, že v zrcadle se stále vidím mladá, krásná bez šedin, bez vrásek (smích) no, tak nemá to svoje výhody? A nebo že nevidím žádný problém. (smích) No, na příklad Martina jsem učila a nebo ne ani učila, ale četla jsem mu pohádky už jako úplně nevidící, už jsem nevnímala ani světlo, mmm učila jsem před tím sedm let v MŠ, a vlastně když jsem věděla, jak tu

knížku držím v ruce, leporelo s jednoduchým textem, tak stačilo, už jen Martin aby mi ji natočil prostě obrázkama tak, jak mají být, no a věděla jsme přesně, na které stránce co je napsané, takže já jsem mu z paměti jakoby četla z knížky a myslím si, že tímhle jsem ho přivedla i ke knihám k literatuře, protože on doslova byl už pak takový knihomol, jako pětiletý uměl číst, až mi to začalo vadit. Přečetl všechno, kde co bylo napsané, i když jen na nějakém balíku od rýže a jednou jsem mu při obědě řekla, že když si chystal knížku k talíři, tak: „A při obědě jíst nebudeš.“ (smích) „A číst můžu?“ No, takže asi možná proto studuje to, co studuje, protože si myslím, že rád píše. Takže když šel do školy, takže vlastně mi ubyly povinnosti, tak jsem začala přemýšlet, jak bych se mohla uplatnit, protože byla jsem mladá, ještě jsem chtěla něco dělat no aaa mmm. Manžel začal tehdy chodit do Rakouska, na takové víkendové k lidem, kteří si koupili starou dvě stě letou chalupu, takže takové hrubé práce tam tehdy dělávala a jasně že jim vyprávěl, jakou má rodinu a tak. Tak se dozvěděli o mně a přišli na návštěvu. Velmi mě podpořili. Rita se jmenuje ta moje kamarádka rakouská. Velmi mě podpořili a hned nás pozvali k nim Rita s Igem mají přesně dceru v přesně takovém věku, jako je Martin, takže jsme tam celkem rádi jezdili a vlastně Rita mi celkem posunula život a v takovém nějakém mém myšlení. Já jsem vlastně přišla o zrak v situaci, kdy se všechno měnilo, vlastně v tom roce, kdy byla revoluce. No a vychovávaná v duchu socialismu, tak byli tehdy handicapovaní lidé dost takoví poschovávaní po různých ústavech a tak, možná i proto do teď různí lidé mají předsudky, no a Rita mě posunula velmi v myšlení. Měli jsme často večer takové filosofické rozhovory o životě a tak, no a ona byla v té době keramička, stavěla staré pece v domech, takže měla doma keramickou hlínu a jednou mi jen tak dala kus hlíny, jestli zkusím z toho něco udělat, tak jsem udělala takový reliéf květů, a když jsem ho chtěla zmačkat znova, tak mě zastavila, že ne, že to je výborné, že jsem to výborně udělala, že mám dobré hmatové citění a tak, a že proč nedělám keramiku. No a opravdu proč? Tak jsem se tak nad tím zamyslela: „A můžu to já dělat? Vždyť já přece nevidím, jak bych to mohla dělat?“ Ale jednoduše ona mě tak posouvala, že jen to zkus a tak. A to byl možná takový další milník v mém životě setkání s ní. Ona mě posunula nejen v takovém mém nazírání, spirituálním na život, ale vlastně ona mě přivedla k té keramice. No a po roce, anebo po dvou ještě se stala další taková událost, že unie nevidících dělala pro nás arteterapii se sochařkou, která je teda nejen sochařka, ale učí i na speciální pedagogice a věnuje se tam různým handicapovaným lidem, no a ona nás prostě naučila nějaké techniky, jak dělat s tou hlínou. Ona chtěla, abychom do ní dávaly svoje pocity a hledali tvary, a tak a ona když viděla ty moje výtvořky z hlíny, tak to byl takový druhý impuls, když mi ona řekla, že mi pomůže zabezpečit nějakou pec, že mi pomůže... No a já jsem o hlině a keramice ještě v té době nic netušila. Nevěděla jsem jakou tu technologii používat, aby nic nepraskalo, jak se to s tou hlínou dělá, aby ta hlína, co všechno se z ní dá vyrobít a tak, ale ta sochařka byla druhý impuls pro mě a tím jsem vlastně přišla tak nějak k myšlence, že já se přes tu hlínu vrátím zpátky k práci s dětmi, protože to mě strašně tahalo nazpět, ale tak jasně, že když jsem neviděla, tak se to nemohlo vrátit do MŠ jako učitelka, tak nejdřív jsem měla takovou malou skupinku dětí asi deset, v centru volného času a s nimi jsem začala dělat a začal být velký zájem o tu, o ten keramický kroužek. Děti mi začalo přibývat a vlastně neměli jsme ani s manželem, protože ten mi pomáhal, neměli jsme pec, kruh a tak, takže zas přišel čas, kdy mmm (pauza) stát nabízel handicapovaným lidem pomoc při zřizování chráněných dílen, takže musela jsem napsat projekt, svou představu, co bych chtěla dělat, takže bylo to dost byrokracie, ale po nějakém roce a půl jsem dostala od státu finance na vypalovací pec na hrnčířský kruh plus ještě na nějaké drobné zařízení v té dílně, takže tak jsem se mohla vlastně osamostatnit, udělala jsem si živnost, vlastně od 1. 1. 2000 no mám živnostenský list a prostě můžu, můžu pracovat nejen samostatně prostě při výrobě keramiky, ale ta moje činnost se týká více méně práce s dětmi, s dospělými, s handicapovanými a tak, no a stále se, stále se zvětšoval počet těch, kteří měli zájem dělat se mnou, takže jsem potom po roce vytvořili občanské sdružení, začalo to být samozřejmě náročnější i na finance, takže to o.s. bylo hlavně proto, abychom si mohli psát různé projekty a získávat finance na pronájem prostorů a tak podobně, ano a tak jsem se vlastně dostala k tomu, že týdně na ty keramické kroužky přicházelo asi 120 dětí a dospělých..

T: Tý jo.

S: No, měla jsem ty kroužky dvě hodiny a některé dny byly i dva po sobě, takže bylo toho dost, no a protože jsem cítila a nebo měla jsem takovou zkušenost, že jak se hodně lidí chová k zrakově postiženému nebo k jakkoliv postiženému člověku, tak jsem si řekla, že začnem do těch skupin zdravých dětí zařazovat postupně i děti s nějakým handicapem, což bylo si myslím pro obě dvě strany velmi užitečné, že ty postižené děti, teda mluvím o dětech, ale to byli často i dospělí lidé, kteří měli nějaké mentální postižení, tak se dostali do společnosti, prostě sociálně to bylo pro ně velmi dobré, získali nějaké sebevědomí, no a ty, ty z opačné strany se zas učili, jak s takovými lidmi být v kontaktu, jak se s nimi bavít, prostě, jak jim pomoci a podobně. No a mně to nesmírně bavilo, protože jsem viděla, jak je to těžké prostě, když mě někde někdo vyčlení. „Ty sem nechod, ty patříš jen mezi nevidící.“ Tak já si myslím, že je to užitečné pro obě dvě strany. No, a protože stále nás přibývalo, přibývalo, tak jsme hledali větší prostory (pauza), no. A ten další milník, tooo to byl ten rok 2000, 2001, kdy jsem si udělala živnost ten rok, kdy byl založen klub. To se dost spojuje a prostě bylo to takové významné pro mě. V mém životě, v mé práci, no a stále nás přibývalo, tak jsme přemýšleli o větších prostorách, a když klub fungoval už asi pět let, tak se rušila ZŠ, na kterou jsem chodila já i můj manžela v prostorách, kde

Life story interview se Sašou

byla před tím družina, jídelna a kuchyně, tak vlastně ty se uvolnily, tak jsem si dali žádost prostě o ty prostory... Primátor i s poslanci nám to schválili a drželi nám palce, protože to byl primátor předešlý (smích). Tak vlastně jsme se dostali s tím, že jsem taky psali projekt, co tam chceme dělat. No, a v jedné části těch prostor jsme vybudovali i nízkoprahové centru, protože jsme chtěli oba dva dělat i s jinou mládeží, dá se říct s mládeží z ulice a to nízkoprahové centrum mělo sloužit hlavně pro ty, kteří se jen tak poflakovali po ulicích, a prostě drogy, cigarety, kriminální činnost a tak, a v tom centru našem, jsme měli různé takové taháky pro tuto mládež biliard, šipky, fotbálek, a takové věci, prostě hudební dílnu jsme vybavili. To byla krev a pot než jsme to všechno dali dohromady, množství projektů, z nichž množství nebylo schválených, ale jednoduše šli jsem si za tím, až se nám to podařilo a dokonce se pak i stávaly takové věci, že když různí lidé četli o naší činnosti v novinách, tak sama od sebe se mi přihlásila ředitelka jedné banky a nabídla nám finance na projekt, takže to byly takové, takové podpory, i morální, i finanční, že nás to moc těšilo. No a v době, kdy jsme se přestěhovali do těchto prostor, tak. Chceš i tohle abych říkala?

T: No, můžeš. Já jenom nábožně poslouchám, ani nepřerušuju, ale jsem tady.

S: Vlastně 2006 rok byl takový přelomový, protože mi jsme v tom roce v lednu získali akreditaci na to, abychom mohli přijímat dobrovolníky ze zahraničí, to znamená mladý lidi od 18 do 30 let, mmmm (pauza) prostě to je jedno, ale přes tenhle projekt, ten projekt má též jako evropská dobrovolnická služba jsme získali dvě dívky, jednu z Finska a druhou z Německa a v té době tedy, když jsme začali zřizovat to nízkoprahové centrum, tak tyto dvě děvčata v rámci projektu velmi nám pomáhaly, i v rámci projektu, i s dětmi a prostě co bylo třeba, velmi nám pomáhaly. Ale v tom roce 2006, když ony přišly, v říjnu, tak byly i volby do městského zastupitelstva a naši občané zvolili nového pana primátora a to byl začátek konce našeho klubu a celého našeho snažení. Jako pro mě z doted' nepochopitelných důvodů to prostě začaly být klacky pod nohama, a prostě žádná podpora, jen, jen problémy. Ale nechtěli jsme se vzdát klubu, prostě bylo to hodně práce už za námi a všichni chtěli, abysme prostě bojovali o to a abychom se nedali a ble ble blbe... (smích) a tak jsem bojovali, bojovali a když už toho bylo dlouho moc, tak už jsme to nezvládali ani finančně ani psychicky, prostě po žádné strance a jednoduše ani jsme nerozuměli tomu, proč se to tak děje. To je povídání na jednu knihu, tak jsme se rozhodli, že to necháme tak a po deseti letech, když už všechno bylo pěkně vybudované a měli jsme velkou návštěvnost a děcka se tam těšili, tak jsem občanské sdružení zrušili já mám teď vlastně svůj ateliér v bytovce, kdy bydlím v bezbariérové, vlastně ty prostory, ve kterých teď jsem, byly už při stavění bytovky plánované na chráněné dílny, protože tu bydlí i nevidící, i vozíčkáři, takže jsem si dala žádost o ten prostor, do práce chodím teď v papučích, o poschodí výš, jasně že už se tam nevejde takový velký počet dětí, ale zůstala mi malá skupinka, s nimiž stále pracuji a no. Když jsme měli klub, tak tam chodily děti ze ZŠ, MŠ i SŠ dělat tvořivé dílny přímo do těch prostor. Ted', když chci dělat takové přednášky o keramice a dělat s dětmi, tak chodím vlastně já po těch školách. S tím, že tam vždycky převezeme i hrnčířský kruh, ukážu jim práci a děti potom dělají nějaké své dílko, přímo ve škole. A zas to musím převést do dílny, vypálit, převést...

T: Je to složitější...

S: Jako v tomto směru je to složitější, ale když jsme to prodýchali tu ztrátu klubu, tak vidím, že to má o hodně víc výhod než nevýhod. Jako bylo taky období nějaký rok dva, než se naučili lidé, že tu existuju, v té chráněné dílně, byla jsem... Nejvíce, co mi vadilo, že nemám takový kontakt s lidmi, protože já jsem velmi ráda mezi lidmi, ráda s nimi pracuji a byly ty dni, kdy jsem od rána do večera byla sama v té dílně a s nikým jsem si nevykládala, byla jsem tam taková izolovaná. Ted' ale nás v létě zvou na různé aktivity, ať už jsou to různé pobyty s handicapovanými dětmi, a nebo různé školení, anebo prostě jen nějaká arteterapie, takže ted' už se mi spíš zdá, že je toho až moc, že je toho příliš moc, že si musím vybírat. No ale já jsem za to ráda, radši ať je toho moc než málo.

T: Takže to je současnost, jo?

S: To je současnost. Jsem, cítím se už taková dost unavená...

T: Z čeho?

S: Tak i zdravotně a už je toho jako nějak... Jako já vím, že vypadám úplně zdravá, no ale jako že jsou všelijaké takové zdravotní problémy a prostě, minulý rok, když měl manžel problémy, tak to bylo jako že dost na psychiku, měla jsem dost strach, ale ted' doufám, že se to zvrtně, ale šak každý den je co řešit, ale to je takový normální život. Každý den není neděle, ale dá se říct, že jsem spokojená, že jsem šťastná. Jsem obklopená lidmi (smích).

T: Když mluvíme o tom štěstí, myslíš, že by jsi si vybavila nějakou scénu ze života, nějaký okamžik, kdy jsi byla obzvláště šťastná? Něco, co převyšuje všechny ostatní okamžiky?

S: No, když se Martin narodil. No, ale to taky nebylo tak, jak jsem si představovala, že když se narodí, tak já upadnu do nějaké euforie šťastné, prostě (pauza) rodila jsem císařským řezem, to znamená, že jsem byla v

Life story interview se Sašou

narkóze a dost to komplikovala i ta cukrovka a byla jsem po tom porodu převezena na nějakou intenzivní péči, kde jsem byla napojená na všelijaké hadičky a nevím co, a když jsem se probírala a nevím, po jaké době, tak mi lékaři jenom přinesli ukázat miminko, tak jsem jen jedno víčko nadzvihla, zeptala jsem, jestli je to kluk nebo holka a jestli je zdravé, jako to bylo všechno, čeho jsem byla tehdy schopná. To přišlo až tak, až když jsem přišla domů, když už jsem ho mohla držet stále v náručí a krmit ho a já nevím co, ano ale to bylo to, že to bylo smíšené s tím strachem z toho, že už jsme měla jedno oko nevidící, takže to byly takové velmi velmi protichůdné okamžiky mého života.

T: No a nějaká nejhlubší krize? Je tam něco nějaká vzpomínka, kdy to byl hodně nepříjemný?

S: (pauza) Mhm. Možná že to nebyl jen jediný okamžik v té době, kdy jsme přestala vidět, to trvalo tak rok dva, kdy jsem dostávala takové úplně pocitu bezmocnosti, že nemůžu s tím nic dělat i kdybych jakkoliv chtěla, já už potom, když nade mnou lékaři zlomili hůl, tak jsem začala hledat nějaké alternativní způsoby, ale to už nebylo nic platné, protože to už jsem měla oči tolikrát operované, že kdyby mi někdo chtěl i napravit já nevím, nějaké ty dráhy a nebo prostě nějakými bylinkami a nebo nějakými věcmi, tak už to jednoduše nešlo, protože už jsem ty oči měla na cimpr campr a ještě mi tam narvali ten silikonový olej (smích). To jsem potom toho lékaře, který byl mým primářem, dostala jsem se asi po třech čtyřech letech na přednášku pro, pro nejen diabetology lékaře, ale mohli tam být i pacienti diabetici. Takže bylo to i pro lékaře i pro pacienty a on na této přednášce vyhlásil, že on by si ten silikonový olej nedal ani do svého auta, ne ještě pacientům do očí, protože on ty operace nedělal, to dělali jeho kolegové, kteří byli jeho podřízení. To jsem tehdy byla úplně vyšokovaná, že jestli může tohle nějaký lékař vyhlásit, když vlastně na jeho klinice se to běžně dělá. (povzdech) No.

T: Řekla jsi to? Já bych se asi zvadla a..

S: Ne, já jsem typ, který reaguje, až když už nemůže. Ale padla mi brada, jakože zůstala jsem úplně v šoku a prostě mně to dlouho trvá, než zareaguju. Prostě bylo už dávno po přednášce, když na mě padla ta největší zuřivost. A ještě tento lékař. Ještě mám jednu takovou vzpomínku, která občas se mi vybaví, že... (pauza) Začnu asi tím, že já jsem byla vychovávána v socialismu jako učitelské dítě. Takže nějaké, nějaké náboženství a nebo vedení k víře a chození po kostelech, to u nás neexistovalo, to bylo zakázané, takže já jsem byla úplně ateista aaa (pauza) vlastně když jsem přestávala vidět, začala jsem přemýšlet o těch věcech mezi nebem a zemí nějak jinak, mmm a tenhle lékař, jednou když jsem seděla před ním, půl metru, vyšetřoval mě přes nějaké přístroje mně za zády stálo asi šest lékařů, kteří poslouchali, co říká, tak, jako kdybych byla nějaká věc, tak tenhle lékař jim řekl: „Tě už ani Bůh nepomůže!“ Na tohle si někdy vzpomenu, protože začala jsem mít tak jako určitou víru. Já nemám ráda církve, protože si myslím, že to je politická strana. Ale určité, určitou takovou víru v mého Boha mám. Od určité, nedá se to ohraničit přesně časově, ale myslím si, že mi ten Bůh pomohl. Ne, že jsem začala vidět, ale začala jsem některé věci jinak vnímat, prostě ten úhel pohledu se mi změnil (smích). No.

T: Já jsem se na to chtěla zeptat no, jestli máš něco, co by se dalo popsat jako mystický zážitek nebo nějaká transcendentní nebo náboženský ať už prostě víš, člověk věří nebo ne, tak jestli má něco, nějaký pocit, co zažil nějaký hluboký spojení s přírodou nebo já nevím, jak to můžu nazvat.

S: Nevím, jestli jsem ovlivněná tím, když lidé prostě vyprávějí o nějakým světle nebo tak, ale to zas si pamatuju, že v tom nejtěžším období, tak rok dva, když jsem přestala vidět, tak bydleli jsme tehdy ještě v jiném bytě, otevřela jsem dveře, které vedly přímo na ulici a tam takové nějaké neví, jestli to bylo světlo, anebo co (smích) prostě to se mi ale zdálo, to nebyl zážitek. Strašně moc se mi toho zdá. To se mi taky zdálo. Takže to přišlo jako takové nějaké, nějaká podpora nebo, abych se nebála, neumím to ani popsat no. Jen si pamatuju takové velmi jasné, příjemné teplé světlo a s těmi sny je to tak, že myslím si, že od té doby, co nevidím, tak se mi o hodně víc toho zdá. Sním v barvě a všechno to, co den před tím, anebo zažiju, a ně všechno, ale takové impulzy, tak se mi dostanou do toho snu a připadá mi to jako takový kompenzace, že když to nevidím přes den, tak se mi to tak jako domotá všechny ty impulzy a vznikají z toho teda (smích), jak to mám slušně říct (smích) hovadiny. Já nevím, něco v televizi, pak něco zapomenu ze školy, něco na ulici a pak se mi to dá dohromady a už mám z toho celovečerní film. V barvě, prosím bez titulků. A ještě v tom filmu často vidím a i se mi opakovala taková různá témata, například, to je takové zajímavé i pro mě samotnou, že když jsem byla v takovém stavu, že když jsem nevěděla, co dál, tak se mi často zdálo, že lezu na nějakou horu kamennou, kde se uvolňují balvany, a když se někde chytím, tak se mi smekne a tak, no a pak se dostanu na té hoře do takového bodu, že se nedá jít ani nahoru, ani dolů, jednoduše, že jsem tam uvázná a teď buď se ta hora celá, ta skála zřítí a nebo jednoduše nejde mi jít nikam a musím se rozhodnout, jestli tam zůstanu takhle na tom vrcholu a nebo skočím do nějakého jezera pod tou skálou, v které, já nevím v jaké výšce, prostě musím se rozhodnout, že co. Jestli zůstanu v tom bodě, kde už se nedá nic, anebo budu to řešit i něčím riskantním, že prostě musím, no seskočit jednoduše (smích) a tento sen se mi opakuje v životě, když se dostanu do nějaké krizové situace v životě, že nevím, co dál. Ale vždy v tom snu potom seskočím, nic se mi nestane při tom, anebo jenom s nějakými malými následky, odřeninami. A já si to vysvětluju, že je to jak v životě, no co, mám teď už skončit se životem, když nevidím a basta anebo jednoduše zas mám takový, takovou mou oblíbenou větu že. „Nevidět je

Life story interview se Sašou

velmi těžké, ale ne smutné." Já nepopírám, že určitě je to těžší život, než kdybych viděla, ale pro mě to teď už není žádná tragédie. Ale machruju teďka (smích). Jako jsou chvíli, kdy mi jednoduše nemá kdo pomoci anebo tak, ale vždy, ne že by to bylo nějaké dlouhodobé, tak se to dá vyřešit.

T: Jestli se můžeme podívat nějak do dětství? Vzpomněla by sis na nějakou vzpomínku obzvláště pozitivní z dětství? Nebo scénu, která se ti tam nějak uhnízдила?

S:(pauza) No, to moje dětství, nerada mluvím o svém dětství, protože moji rodiče spolu dobře nežili, jsou rozvedení, teda rozvedli se, až když já jsem měl dvacet let. Mmmm, myslím, že mamka má nesmírně komplikovanou povahu a je taky jako, ona je velmi šikovná, pracovitá a nevím jaká, ale nikomu nekomunikuje. To je strašně, to je, to jsem se naučila v životě, že to je strašně, když se lidé nebaví, tak si jednoduše nemůžou rozumět, potom i takové věci, které nebyly myšleni špatně, tak se vyhodnotí negativně, protože člověk si to vysvětlí podle, nebo vyhodnotí podle svých pocitů, svého myšlení a ne...

T: Ne podle toho, jak to cítí ten druhý.

S: Možná taková další věc, že mamka celý život učila prvňáky a druháky a jednoduše, já si myslím, že tím byla deformovaná. Ona v jednom kuse hledala jen nějaké chyby, které chtěla napravovat a já jsem možná první pochvalu od ní v životě slyšela, když mě našla šít Martinovi ty kalhoty. Jako tehdy mi asi poprvé řekla, že mě obdivuje, jak to dělám prostě a tak, no a je hodně uzavřená (pauza) prostě nerada vzpomínám na dětství. Spíš se to jakože poji jen s takovými... (pauza).

T: Tak v pořádku, nemusíme o tom mluvit.

S:...nedobrymi pocity a je mi to strašně líto, že mám takový vztah s mamkou. To bylo takové moje první předsevzetí, když se narodil Martin, že jednoduše ten vztah mezi námi dvěma musí být úplně opačný, chtěla jsem prostě z něj mít nejen dítě, ale teď i kamaráda anebo jednoduše, aby mi důvěřoval, aby mi mohl říct, cokoliv. I zlé věci a tak, aby jsem si i povídali spolu. A doufám, že se mi to podařilo. Musím se ho zeptat (smích). Ale myslím si, že ano, já to vyhodnocuju tak, že vypadá ten náš vztah jinak, než vztah mě a mé mamky.

T: A když se zase podíváš do toho dospělýho života, je nějaká, nějaký zážitek, nějaká vzpomínka, nějaká obzvláště živá, o které jsi ještě nemluvila, a kterou by jsi mohla popsat? Někjaká důležitá scéna ze života, bych tak řekla. Ať už pozitivní nebo negativní.

S: (pauza) Mmmm jako to jsou takové, (pauza), například. Já bych byla ráda, kdyby byl nějaký sdílnější. Myslím si, že je to mezi námi příjemné, takový příjemný vztah, ale on zase není takový, že by se vrhal do nějakého objetí dobrovolného. Tak jako není to tak, že když má kluk nějakých sedmnáct, osmnáct roků, že by každé ráno říkal, jak mě má rád, anebo nevím co, no. Protože když končil gymnázium a měli mít stužkovou, a protože velmi dobře psal, uměl stylizovat a tak, tak dostal za úkol napsat. Projev k matkám, čehož se on teda děsil, protože ze stužkových známe takové ty sladké řeči a já nevím, co... No ale tak to nastavili, až se teda dalo čekat, že to napíše a nepsal nic takového jako: „Maminko, jak jsi seděla u mě, při posteli, když jsem byl nemocný a takové bla bla bla...“ Ale prostě cosi, jakože tu smolil a já jsem se celkem těšila, protože jsem byla zvědavá, co teda napíše a už když jsme na té stužkové seděli a Martin šel číst projev matkám, tak mamky bývají dojaté a tak, ne. A já jsem si myslela, co já jsem životem otlučená, co už mě by mohlo nějak dojmout anebo, co. Při třetí větě už jsem hučela, jak lokomotiva, protože to psal úplně osobně, takové vzpomínky na dětství, ale ne v takovém smyslu, v tom sladkém.. No, prostě napsal v tom projevu takové věci, které by mi asi nikdy neřekl osobně a teď vlastně před všemi těmi lidmi to tam jako kdyby tak zveřejnil aaaa já jsem byla v tom momentě šťastnější než mmmmm než když se narodil. Protože když se narodil, tak to prostě bylo jen miminko, to ještě jsem... Nevím ani jsem neměla takový vztah vybudovaný nebo nevím, jak to nazvat, to ještě byl jen začátek. Ale takovýto osmnáctiletý kluk, to prostě když mamce napíše něco takové, co on stvořil tím projevem, tak tehdy jsem byla hrdá a šťastná no (smích). To se mi tak vybavilo, no anebo nevím, no.

T: Mhm. To je krásná vzpomínka. A měla by jsi nějakou, jako že jsi se zachovala nějak moudře, nebo chytrě, nějakou událost, kdy jsi měla nějaký moudrý nápad, nebo jsi někomu dobře poradila?

S: (pauza) Nevím, jestli to bude znít ješitně, to co mě teď napadlo, ale myslím si jako, že aspoň na venek zvládám, to že nevidím a prostě často je to i v nějaké televizi nebo i v místních televizích... Jednou mě oslovil jeden výtvarník, který mi řekl, že byl ve velmi těžké životní situaci, s nějakým vztahem nebo něco takové a zrovna zachytil nějaké mé povídání v té televizi a prostě takové chi chi cha cha. Aaaa že mu to tehdy velmi pomohlo, protože on (pauza) si možná uvědomil nějaké ty priority v životě, anebo možná přehodnotil on takovou tu těžkou situaci, že když to takováhle zvládne, tak to musí zvládnout i on. A to je pro mě takové, že ne že bych chtěla nějak, ale asi těm lidem pomáhám, že když nějaký problém je, tak když se nedá vyřešit, tak no na co se tím budu trápit, jo a když se dá vyřešit, tak najdi to řešení. Si myslím, že tohle je takový dobrý přístup, k nějakým problémům a toho jsem se i já postupně, ještě se to i učím stále jako, že tolik věcí už neřeším, co se mi

Life story interview se Sašou

zdá, že proč to budu řešit, když někdo o to možná ani nestojí při nějakém konfliktu s lidmi anebo tak, se zamotávám do toho.... Ale víš co, dáváš mi těžké otázky. Všude mi ta hlava teď běhá. No. Tak.

T: No, já myslím, že tomu rozumím. Když si člověk připadá, že je moudrý tím, co dělá?

S: Jasně, že tolik chyb dělám i já stále a i někdy se to divím, že co to já dělám nebo co to říkám? Taková nevhodná situace vznikne, že se divím sama, co dělám (smích) a si myslím, že tam zas při tom je důležité, že si to uvědomím. Aha, možná (smích). Například je to i (pauza) já to vím, že se nechci chovat jako moje mamka, nechci být takový, ale mám pod kůží některé věci, některé krize se mi vyplaví a chovám se přesně jako ona a nechci se tak chovat. Ale to je pokrok, že už to vím, že se tak nechci chovat (smích).

T: No, a kdybychom se zkusily podívat nějak do budoucnosti, víš, jak by se mohla jmenovat nebo o čem by mohla být nějaká další kapitola tvého života? (pauza) Já vím, že to jako nemůžeš vědět, ale prostě jen tak, kdybys měla pustit fantazii na špacír?

S: (pauza) No, oba dva toužíme po malinkém domku s potůčkem a ořechem. Potůček mi když tak Lukáš vykope, kdyby tam náhodou nebyl, ořech zasadí... Velmi by se nám líbilo na jedné straně bydlet někde ve městě, ne celkem na samotě, ale prostě tak blíže k přírodě, oba dva po tom velmi toužíme, ale z finančního hlediska si neumím představit, že bych si na to měla nějak sama vydělat. Protože když už cosi i našetřím, tak se do toho něco... Já nevím auto se pokazí a nebo, do zdraví je potřeba víc vrazit... Jako priorita se mi zdá, že začíná být u obou dvou zdraví, že nějak víc jako je potřeba myslet na to zdraví, trochu zpomalit, protože. Tak já zas nevím, my žijeme, prostě nestresujeme se kvůli nějaké rychlosti života. Dělán tolik, kolik dokážu. Když jsem tak unavená, že si musím lehnout, tak co chce se může dát... Možná kdyby byl požár, tak bych si nelehla (smích) no, ale to nechci nic znásilňovat v tomhle směru. Jako rozhodně chci dál dělat s hlinou aaa vlastně v poslední době se mi i takové takové aktivity různé nabízejí, že mě někdo osloví, takové, co mě baví dělat s lidmi, učit, něco s tou hlinou dělat, nevím, jako v tomto si myslím, jako co má přijít, tak přijde. Když něco mi nebude souzené, tak je jasné, že musím i já přidat ruku k dílu a... (smích).

T: Myslíš, že máš nějaký životní projekt? Něco na čem jsi pracovala, pracuješ a plánuješ pracovat i v budoucnu? Ať už se to může týkat rodiny nebo prac. života nebo koníčků?

S: No, mít pohodu okolo sebe, co se týká rodiny, mmm a co se týká té práce s tou hlinou tak... jako mám stále víc a víc různých nápadů, jako se mi zdá, že tak, jak jsem začínala kdysi, žeeee mmm jako mám z toho radost, když něco vytvořím, že už se na to nedívám jak na nějaký zmetek, prostě mám z toho radost i se mi to líbí a lidem se to stále víc a víc líbí, myslím si, že i co se týká takové výtvarné stránky, tak že jdu dopředu. Ale v tomhle například mě posouvá i Jiří, on dostudoval akademii výtvarných umění a jako kdysi jsem chtěla všechno mít přesné, rovné mmm tak on mě naučil, že je to pěkné, když je to takové přirozené a že jsou tam i stopy po mých prstech, po mém zásahu a to si zase myslím, že možná ze začátku jsem měla takový blok, že když to neudělám úplně krásné, rovné, kulaté a nevím jaké, tak lidé řeknou že: „Ona nevidí, tak proto je to takové.“ Ale prd. Není to tak. Jako že není to tak, to je lepší, když je to jako tou mou... To je možná taková další věc, že v poslední době jsem... se učím dělat věci tak, jak je chci dělat já, jak se to mně líbí a ne dělat něco kvůli lidem. Že si myslím, že se to někomu jinému líbí, že si myslím, že se zavděčím, anebo někomu vyhovím, jako podle mě lepší přístup je: „Tak a tohle chci já.“ A kdo prostě s tím nebude souhlasit, a komu se to nelíbí, tak to už není můj problém. To, respektuji názor prostě i jiných. Ale dělat věci kvůli mně, kvůli... tak jak to já chci.

T: Když bychom se mohli zaměřit na nějaký výzvy životní, boje? Nebo problémy? Když se podíváš jako zpět na nějaký dosavadní směr života, je něco, co bys mohla označit jako to, čemu jsi musela čelit? Co bylo jako největší výzva nebo problém pro tebe a jak se to vyvíjelo, nebo jak jsi se ty u toho zachovala?

S: (pauza) Nevím, možná, možná taková výzva, stále víc a víc přesvědčovat lidi, že problém anebo že nevidět bude na tolik velký problém, jak si to připustím já. Že když já z toho neudělám nějakou hrůzu nebo něco nepřekonatelné, tak to ani pro mě takové nebude. A chci o tom přesvědčovat i jiné lidi, protože si umím představit, že jednoduše, kdo nepřišel do kontaktu s tím, že jestli už v jeho rodině nebo blízkosti někdo nevidí, tak si neumí představit, mmm, co všechno se dá dělat, nedá dělat, a jak se to dá brát, nedá brát. Já si myslím, že nevidět, že to absolutně nesouvisí se štěstím nebo s tím, jak se člověk cítí. To je akorát to, že mám vedle sebe tmu, jednoduše a musím se dívat rukama a musím poslouchat jinak... Ty mě normálně zatahuješ do všelijakých filosofickým myšlenek...

T: O to se snažím.

S: (smích) Počkej, já si to musím ještě rozmyslet (pauza). Mně teď víří v hlavě všechno (smích).

T: Myslím si, že všechno, co ti víří v hlavě je zajímavý.

S: Je to. Tolik lidí, jako jsem zažila okolo sebe, co byli skeptický, nešťastní, jednoduše neviděli smysl života, jako byli takový a při tom určitě finančně líp na tom než já. Bohatší, zdravější a já nevím jako, proto se nad tím

Life story interview se Sašou

tak zamýšlím, že vlastně to, jak se člověk cítí, tak to... Já nevím to záleží na něm samotném, jak si to nastaví a pro mě například osobně, jsou velmi důležité vztahy. Protože to je jedno, jako, jestli bych žila v nějaké hojnosti finanční a nebo co, ale jednoduše, kdybych neměla u sebe člověka, kterému můžu říct, co si myslím a kterému důvěřuju, tak asi by to, asi bych takhle nebyla šťastná.

T: Mhm.

S: Jasně, že jako zdraví je velmi důležité, jo, ale i úplně zdraví lidé nejsou tak spokojeni v životě, jako já. Tak si máme aspoň o čem vyprávět. (smích)

T: Jak jste spolu dlouho?

S: Teď sedmého května máme 25. To my máme teď všelijaké výročí. Já jsem měla teď padesát, Lukáš měl v srpnu a mezi tím to dvacáté páté... mě teďka napadla taková situace, taky do nějaké televize, přišli to točit, tam jsem tehdy vyhlásila, že jako každý na ten první stupínek klade zdraví, že? To se nedá nějak oddělit od života, ale jako tam jsem vyhlásila, že pro mě jsou nejdůležitější vztahy, šup za nějaké dva tři měsíce už jsem celý měsíc ležela v nemocnici, protože mi operovali žlučník a při tom mě nakazili žloutenkou, a no a v souvislosti s tou cukrovkou prostě jsem byla tak na lopatě hrobaři (smích) a tak si myslím, že a tu máš, to máš za to, že jsi řekla, že vztahy jsou víc než zdraví (smích) no, ale tak dobře to dopadlo.

T: Já tě asi začínám podezírat, že mi to tady čteš, protože to je otázka, na kterou jsem se dál chtěla zeptat na nějaký zdravotní problém (smích) mám to tady tak pod sebou.

S: A jsem prozrazená. No, zdravotní problémy jakože jsou, že (pauza)no. Jako, to, že nevidím, to je podle mě stav, to zdravotní problém není, ale co se týká cukrovky, tak už po tolika letech pocítuju tu cukrovku, 37 let, jestli dobře počítám. Tak cítím určitě následky na nohách, kolikrát celou noc chodím nahoru dolů po bytě, protože mám prostě takové křeče v prstech, jako nevím, jestli to je kvůli té cukrovce, Lukáš cukrovku nemá a má větší problémy s nohama, aspoň si myslím, že větší. Povím ti vtip do toho, chceš?

T: Mhm.

S: Že, mmm smrtelná choroba mužů na šest...?

T: Rýmička (smích).

S: Soplík. (smích) No ale jako věřím tomu, že on je jiný typ, protože když i hodněkrát víš minulý rok říkal, jak mu nohy otékají a tak, a já jsem ho nechytala každý den, a když jsem na něj pak sáhla, tak měl nohu dvakrát větší. No hrůza, prostě. Co, tak jsem se bála, že co, no...

T: Myslíš si, že jsi se s tímhle zdravotním problémem nějak vyrovnala?

S: S jeho?

T: S tím svým...

S: S tou cukrovkou? (pauza) Já jsem ani neměla jakože období, že ... i když jsem dostala cukrovku, já jsem neměla s tím problém prostě, že mám cukrovku. Tak si budu píchat inzulin, no... (pauza) Možná jsem to dostala v takovém období, že jsem byla v pubertě a já jsem byla, já jsem to brala prostě úplně z opačné strany, že budu jiná než ostatní a že možná tím budu zajímavá a co prostě. Takové hlouposti pubertácké, víš. Nebrala jsem to vůbec, že co se mi změní a co budu muset a co nesmím a tak, ale tak jako kdyby... jsem z toho vytěžila takové něco pozitivní. No a vlastně tím, že já jsem od těch 13 stále s tímhle žila, tak já jsem nikdy neměla nějaký psychický problém, že mám cukrovku.

T: Mhm, takže jsi se ani nepotřebovala vyrovnávat.

S: No, tak asi bych to pověděla, že cukrovka levou zadní, no a co. Není ani vidět, nemám vyrážku (smích) a tak. No a to spíš s tím, že čím je člověk starší, tak tím víc se cítí takový opatrnější anebo zodpovědnější a spíš přemýšlí nad těmi následky, ale to zas po té zkušenosti, jak jsem prostě si řekla, že člověk si hodně věcí nastaví v hlavě, tak nechci si představovat už žádné následky nic takového, spíš... spíš si představuju, že začnu znova vidět. Možná je to blbost (smích) já nevím. Hodně se mi zdá v poslední době o tomhle, že prostě jdu po ulici a najednou se mi začnou vynořovat nějaké obrysy a tak z čista jasna, že najednou se mi rozvidí, a nejsem z toho ani překvapená, jednoduše, že se mi rozsvítí. Ale to nevím, jestli tam máš psát. To je takový úlet. Dost tomu věřím, víš, takovým věcem, že co si člověk v hlavě připraví. Minulý rok jsme zrovna v květnu byli na výstavě a tam bylo i o zdravém životním stylu a byli tam takoví dva mladí jako chlapec s děvčetem. Tak jsme se dali do řeči, a že se mám vykašlat na to, co lékaři říkají, nějaká prognóza a já nevím co, mám se já, tak jednou za den zklidnit na pět minut, sednout si a jako kdybych domlouvala těm svým buňkám v očích a: „A teď se regenerujete.“ A to je jedno, že lékař řekl, že to už se nedá zregenerovat, tak si to představím a tak se mi o tom zdá. (smích) Ale šak, proč ne? Ne?

Life story interview se Sašou

T: Nějaká ztráta, nebo že jako se lidi setkávají s tím, že lidi o někoho třeba přijdou. Nemusí to být, že umřel, jo ale i může.

S: (pauza)

T: Jestli jsi přišla o někoho důležitýho ať už tím, že umřel nebo nějakým odloučením.

S: No to asi zase ti řeknu o té mé matce. Jako ten náš vztah aspoň z mé strany strašně dlouho fungoval na tom, že já jsem se jí snažila vyhovět anebo prostě se jí zavděčit, anebo být dobrá pro ni. Já si myslím, že máma mě má nesmírně ráda, že mě miluje, jako děcko, ale nikdy mi to nedávala najevo a (pauza). Já jsem vždycky měla u ní pocit, (pauza) jako že, že nejsem hodná, že jsem zlá, že všechno dělám špatně a to bylo podle mě tím, že stále ty chyby jen objevovala na mě, prostě, tak jsem to tak brala, no, tak teda že. Že pro ni jako dost dobrá nebudu. Tam bylo strašně moc kritiky, mmm v tom, co dělám, jak se chovám, když se něco stalo, tak vždycky jsem já za to bylo vinná. Nehledala, že by to mohlo být i jinak a prostě to byl takový uzavřený kruh, protože čím víc (pauza) se jí zdálo, že já kdesi cosi dělám špatně, tak tím víc jsem se já snažila být v jejích očích dobrá. Pak se i hodněkrát stalo, že jsem jí lhala, protože jsem se jednoduše bála říct jí pravdu, protože zas bych se jen dočkala toho, že mě za to odsoudí nebo tak. No, to mám takové vzpomínky na hodně různých událostí z dětství a myslím si, že nemůžu kvůli tomu na to zapomenout, na takové nespravedlivé tresty, co jsem dostávala, protože stoprocentně vím, že jsem za tu situaci nebyla vinná, že to způsobil někdo jiný, anebo ani nebyla to pravda a dostala jsem za to trest i fyzický.... (pauza)

T: Takže to je ta ztráta, že..

S: No víš, to já nevím jako tohle jak by to s tím souviselo. To já ti tak říkám, když mluvíš o té ztrátě, protože mě nic jiného nenapadá. (pauza) Jako stále mně to tak šťve, ale už se kvůli tomu netrápím jako kdysi. A to je pro mě, tohle byla pro mě velká ztráta, když ses ptala na ty ztráty. Jako mamka žije stále a jako mně je v tom vztahu už líp, tak trochu jsem se osvobodila, ale pro mě je to taková největší ztráta v životě, že jednoduše, já se nedokážu už nějak vrátit do toho vztahu s ní, víš, aby to bylo takové přirozené, takové normální něco, no nevím. Možná jsem ještě moc mladá na to (smích) prostě já se stále cítím jako její děcko, cítím se taková nedozrálá v tomto. Určitě je to lepší, než to bylo před tou její sedmdesátkou. Teď už má kolik? Sedmdesát osm bude mít. Aaaa jako často si vzpomínám na takové její, jako vydirání citové... eee (pauza) To jenom, abys pochopila, že proč se já cítím, že už jsem obitá životem nebo tak, prostě po takovéhle přípravě, je úplně nějaká slepota levou zadní, ne? Jako určitě je pro mě větší problém vztah s mou mamkou než to, že nevidím a i celkově to zpracování nějak v mé hlavě i prostě ten postoj k tomu a tak.

T: Já bych to nějak ukončila, když se na to podíváš teďka zpětně, na ten příběh, co jsi tady vyprávěla, myslíš, že to má nějaký centrální téma nebo nějakou myšlenku nebo něco, co to spojuje? Jestli ten životní příběh má něco, co se tím line jako červená nit?

S: (pauza) No, že určitě, jsem dostala víc, než jsem ztratila.

T: Mhm.

S: Jako, (pauza) ztratila jsem takové nepodstatné věci, jako jsou barvy (smích) jako je to, jak něco vypadá, jako (pauza) prostě, kde jsou postavené předměty v prostoru eee možná k tomuhle řeknu ještě žee že ten, co nevidí od narození, tak má to lehčí v životě, protože všechno se učí přirozeně po tmě, neví, oč přišel. Ti lidé, kteří ztratí zrak na příklad v dospělosti, tak mají tu situaci velmi ztíženou tím, že se s tím musí vyrovnat. Že to musí přijmout a musí se učit jako kdyby všechno od znova aaa všechno po tmě, ale kdybych si měla vybrat, co radši bych chtěla, jestli odmalinka nevidět anebo v dospělosti, tak si radši zvolím tuhle cestu ee a nebo teda ztráta zraku v dospělosti, protože jsem velmi ráda, že si pamatuju barvy, že si pamatuju, jak vypadají například hvězdy anebo nějaký strom vysoký a tak..

T: Mhm.

S: (pauza) Jako myslím si, že je to o hodně těžší ale určitě bych si tuhle situaci zvolila, kdybych měla možnost nějaké volby. No a to, jak jsem to v těch začátcích, když jsem přestávala vidět a když jsem už definitivně ztratila zrak, tak jak jsem tomu nerozuměla a nevěděla jsem prostě proč, tak jako no, určitě nejsem ráda, že nevidím, ale dá se z toho... (pauza) vytěžit něco pozitivního. Ale prostě když to člověk přijme, že je to prostě tak, že je úplně zbytečné já nevím, se kvůli tomu trápit nějak, tak dá se ten život žít téměř, jako kdybych viděla a těch věcí a prostě těch lidí, které jsem díky tomu, že nevidím, potkala a těch situací a vlastně to, že teď dělám s tou hlinou, tak já nevím, možná že kdybych viděla, tak jsem teď nějaká protivná učitelka před důchodem, která má... možná bych muži udělala žákovskou knížku a známkovala. Taková situace například, co je možná spojené s tou povahou mé matky a že když Martin byl prvňák a on četl už od pěti roků, takže četl, neměl problémy s pravopisem a tak a mamce jsem nesla Martinův diktátový sešit, nevím, jestli byl prvňák anebo druhák už, jako takovou svátost nějakou, protože tam měl 36 jedniček, nic jiného. A tak jsem čekala, že mamka hýkne, odpadne

Life story interview se Sašou

od úžasu, jakého má vnuka, ne (smích) a ona si prohlédla ten sešit a říká: „Martine, vždyť ty čím dál tím škareději píšeš.“ Tak já jsem neviděla tak asi škrabal, asi škaredě psal, ale rozumíš, že všude na všem musela najít jen to zlé a tak no. Tak jsem se jakoby nechlubila svým geniálním dítětem (smích). A i mě mrzí prostě, že takhle o té mamce přemýšlím a i povídám někdy, jako já to každém nevykládám, ale když se ptáš na to, tak ti povím. No ale fakt mi to připadalo jako nejlepší takový. Nejlepší příklad na moji největší ztrátu. (povzdech)

T: Tak já poděkuju za rozhovor.

S: No. (smích)

T: Mluvila jsi o silných zážitcích, to si myslím o silných věcech...

S: No, to já budu ještě celou noc přemýšlet, nějaké impulzy takové anebo brouka (smích)

T: Jaký to bylo ten rozhovor? Jak ses u toho cítila?

S: Jaké to bylo? Jako (pauza) Jako člověk v běžném životě nepřemýšlí nad takovými věcmi, jako když ty se mě něco zeptáš, jo. Tak teď jako normálně bych o tom ani nepřemýšlela, jo ale jakože, ale to bylo vždy, ale když kdosi cosi chtěl, abych o tom svém příběhu něco pověděla, tak člověk se tak začne rýpat v sobě, tak jako normálně, že bych šla umýt nádobí a přemýšlela bych nad tím, že už nemám dost jaru, nebo co (smích) Víš, rozumíš tomu, co tím chci povědět, že pro mě je to takové...

T: Že se člověk normálně téměř otázkama moc nezabývá. Nebo o sobě..

S: I o sobě, že se dozvím, že se začnu vrtat v sobě a prostě je to takové. Když to máš ještě nahlas, že si to dokážeš zformulovat a nebo vyslovit a nebo co, tak...